

REVISTA NOASTRA

OVIDIU

NUMĂR SPECIAL DEDICAT
UMANISMULUI

PUBlicație A ELEVILOr LICEULUI „UNIREA” FOCȘANI

ĂNUL XVIII
(SERIE NOUĂ)

MR.
143-145

1989
IAN.-MARTIE

Numărul viitor

va fi dedicat integral

CENTENARULUI NEMURIRII LUI EMINESCU

În cuprins :

note ● comentarii ● sinteze ● evocări ● poezii semnate de : Cezar APREOTESEI – Eugen BARBU – Marin BUCUR – Zoe DUMITRESCU-BUȘULENGA – Gheorghe BULGĂR – Constantin BUȘE – Ion BUZAȘI – Ion CALOTĂ – Ștefan CAZIMIR – Gheorghe CEAUȘESCU – Șerban CIOCULESCU – Constantin CIOPRAGA – Radu CĂRNECI – Victor CRĂCIUN – Marcel CRIHANĂ – Ioan Dumitru DENCIU – Petrache DIMA – Mircea DINUTZ – Petre GHELMEZ – Sumiya HARUYA (Japonia) – Florin MUSCALU – Dumitru PANAITESCU – PERPESSICIUS – Alexandru PIRU – Marius POP – Olga POPESCU – Dumitru PRIGOP – Ion C. ROGOJANU – Mihail STERIADE – Victor STOLERU – Gh. I. ȘTEFĂNESCU – Culiță UȘURELU – Virgil Nistru ȚIGĂNUȘ – Radu VAIDA – Dimitrie VATAMANIUC ȘI REPREZENTANȚII TINEREI GENERAȚII

Publicație a elevilor liceului "Mihail Stănescu" Focșani
1980
IAN-MARTIE
ANUL XVIII
SERIE NOUĂ

REVISTA NOASTRĂ

PUBLICAȚIE A ELEVILOR LICEULUI „UNIREA” DIN FOCȘANI,
FONDATA ÎN 1912,
DISTINSĂ, ÎN CADRUL CONCURSULUI NAȚIONAL
AL PRESEI ȘCOLARE, CU PREMIUL I, ÎN 1978, 1981 și 1987
ȘI CU „PREMIUL SPECIAL AL JURIULUI
PENTRU CEA MAI BUNĂ REVISTĂ ȘCOLARĂ DIN ȚARĂ”,
ÎN 1979 ; ÎNREGISTRATĂ LA U.N.E.S.C.O. ÎN 1980

Fondator : prof. Dimitrie PAPADOPOI

Coordonator (din 1972) : prof. Petrache DIMA,
directorul liceului

DIALOG LITERAR

Conf. univ. dr.

I. FISCHER:

**„...sînt foarte
departe de a fi
pesimist
în legătură
cu destinul
umanismului
românesc“**

— *Interviu realizat de prof. Petrache DIMA* —

— În condițiile în care lumea se robotizează, se lasă furată tot mai mult de scopurile lucrative, gonește nebunește spre neant prin acumulările de arme năpraznice, pentru salvagardarea ei, întoarcerea spre ferestrele sufletului, spre ceea ce are specific, adică spre omenesc, este o condiție sine qua non. În dialogul de față, vă propunem, stimate Iancu Fischer, cunoscut și apreciat specialist în domeniul limbilor clasice, să urmărim, pe scurt, nașterea și evoluția umanismului, începînd cu antichitatea greco-latină, unde întîlnim cele dintîi forme organizate ale sale, cel puțin în intenție. Mai întîi, cum definiți acest concept ?

— Sînt cu totul de acord cu dv. — poate văzînd lucrurile mai puțin dramatic, dar nu cu mai puțină seriozitate — că întoarcerea „spre omenesc“, cum ziceți, este absolut necesară, dacă nu chiar pentru salvarea vieții omenirii, dar măcar pentru echilibrul ei psihic, pentru sănătatea ei morală, pentru stimularea forțelor ei de creație intelectuală. Dacă tehnicizarea și robotizarea la care vă referiți sînt nu numai inevitabile, dar și — folosite cu rațiunea umană mereu trează (știți la ce antonim fac aluzie) — condiții ale progresului, nu e mai puțin evident că îndrumarea interesului tinerei generații exclusiv către disciplinele legate într-un fel sau altul de tehnică (îndrumare la care își dau mîna părinți, profesori, prieteni și sfătuitoari de toate vîrstele) nu este benefică nici pentru tineri, ca indivizi (cîte vocații contracarate ?), și nici pentru ansamblul colectivității, îndrăznesc să spun, naționale. În acest context al preocupărilor contemporane, îmi propuneți să trecem împreună în revistă evoluția umanismului și îmi cereți să definesc mai întîi conceptul. Mărturisesc că nu e deloc ușor să încerci să dai o definiție unică unui cuvînt care și-a îmbogățit în decursul secolelor sensul întocmai ca un bulgăre de zăpadă, prin adausuri succesive. Dar faptul că vorbiți

DIALOG LITERAR

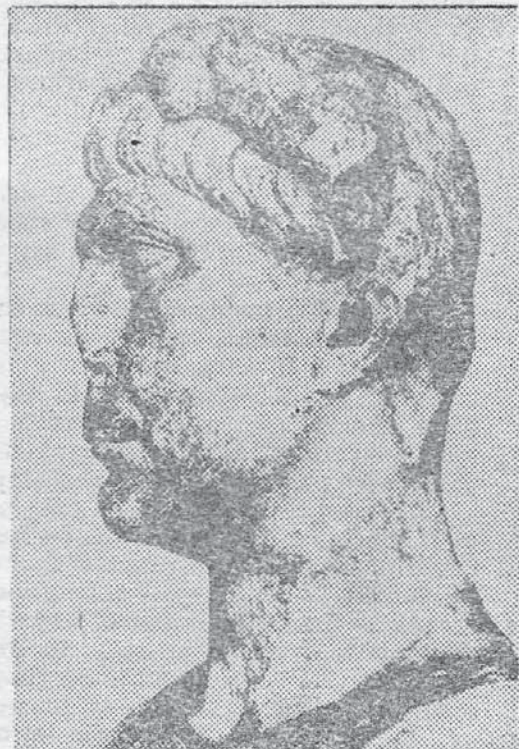
de forme organizate antice ale umanismului mă îndeamnă să mă îndrept spre o definiție care să țină seama de o caracteristică majoră a gândirii și a literaturilor grecești și romane, intrată din nou în conștiința europeană o dată cu Renașterea (ni-aș vrea să simplific: Evul Mediu n-a fost o pauză și o cufundare totală în obscurantism, și tocmai cultivării în continuare a literaturii latine îi datorăm păstrarea textelor). Așadar, considerînd ireversibilă lărgirea sensului inițial (care se limitează la mișcarea renașcentistă de întoarcere — dacă poate fi vorba vreodată în istorie de întoarcere — la valorile spirituale ale Antichității clasice), putem înțelege prin **umanism** un ansamblu de idei și de atitudini care pun în centrul atenției dezvoltarea personalității omului în tot ce are mai bun, în primul rînd în calitatea sa de creator (și receptor) de valori culturale, dar și în ceea ce privește integrarea sa, conștientă și liberă, în Cetate.

— Ați urmărit ideea de **humanitas** la gînditorii latini ?

— Aducînd în discuție cuvîntul latin **humanitas**, ați dat echivalentul cel mai apropiat ideii moderne de „umanism”. Dacă prin urmări înțelegeți efectuarea unor cercetări personale, am să vă dezamăgesc spunîndu-vă că nu am întreprins o asemenea cercetare. Au făcut-o alții, mai ales în secolul nostru, și bibliografia este imensă. Înainte de a încerca să schițez cîteva trăsături ale noțiunii, așa cum o înțelegeau romanii, aș vrea să vă prezint două detalii care ne interesează, ca să zic așa, direct. Cuvîntul **humanitas** nu pare să se fi păstrat în nici o altă limbă romanică în afară de română: în dialectul aromân există **uminătate** (și **uminitate**); zic „pare”, fiindcă nu e exclus, pe de o parte, ca alt descendent romanic să se descopere în cine știe ce grai local, și, pe de alta, ca **uminătate** să fie format în aromână de la om (tema de plural). În al doilea rînd, românescul **omenie** (cu verbul derivat **omeni**) corespunde destul de exact sensului obișnuit, să-l numim popular, al cuvîntului **humanitas**. Și aici am atins una din dificultățile definiției: există un sens banal, al vieții de toate zilele, pe lîngă care s-a dezvoltat un

Statuia unui dac (tarabostes) din grădina Pincio — Piazza del Popolo (Roma)

Cap colosal de marmură reprezentînd pe împăratul Traian (Muzeul din Pireu — Grecia)

DIALOG LITERAR

sens filozofic, fără ca între ele să se poată stabili o despărțire netă. Ambele pornesc de la ideea de „om”, de la caracteristicile considerate esențiale ființei omenești (opuse atât perfecțiunii atribuite divinității, cât și ferocității animale). Considerațiile cu privire la natura umană se întind de la începuturile literaturii latine, în comedie, și nu putem ști dacă transpun un original grecesc sau reprezintă contribuția originală a poezilor romani. Voi cita numai un singur exemplu, celebrul dicton terențian „sint om : socotesc că nimic omenesc nu-mi este străin (homo sum : humani nihil a me alienum puto)”; așadar, o primă caracteristică este interesul afectiv pentru semenii, solidaritatea cu ceilalți oameni, bunăvoința față de aceștia. Tot atât de frecvent apare în texte slăbiciunea omenească, imperfecțiunea omului, care trebuie privit cu înțelegere și indulgență (Cicero propune formula *cuiusvis hominis est errare* „în firea oricărui om este să greșescă”). Pe lângă aceste trăsături ale „omeneșului” (corespunzătoare cuvântului grecesc *philanthropia* „iubire de oameni”), se dezvoltă, începând din sec. I î.e.n., datorită, poate, lui Cicero însuși, un sens nou, esențial pentru discuția noastră, cel de „cultură”, în special literară și filozofică. Cred că poate fi considerat un merit al romanilor faptul de a fi denumit fenomenul cultural prin cuvinte derivate de la „om” (grecii folosesc termenul *paideia*, însemnând la început „educație”, derivat de la numele „copilului”). Și tot *humanitas* desemnează viața civilizată, rafinată, demnă de condiția umană (Caesar, atât de atent la folosirea proprie a cuvintelor, definește prin *humanitas* felul de viață al provinciei romane din sudul Galiei, în opoziție cu traiul aspru al celților din Belgia).

Ca exemplu de atitudine „umanistă” romană l-am putea propune pe Lucrețiu. El este mișcat de o profundă compasiune pentru soarta omului (*o miseras hominum mentes!*), supus pasiunilor și înspăimântat de zei și de apropierea morții; dar Lucrețiu nu se oprește aici, ci caută să-l ridice pe om deasupra condiției sale primordiale, să-l salveze; filozofia — cea epicureică se înțelege — este capabilă să-i demonstreze lipsa de temeii a fricii de zei (aceștia fiind indiferenți la soarta oamenilor), iar înțelegerea științifică a fenomenelor vieții și ale naturii îi arată omului calea înțelepciunii, liberarea de orice tulburare.

Dar am putea continua discutarea subiectului ore în șir, zile în șir, cu textele în față și cu referințele bibliografice la îndemână (în măsura în care ne pot fi la îndemână). Cred că e momentul, dacă n-aveți nimic împotriva, să ne oprim aici, deocamdată.

— Cam în ce epocă a fost pus în circulație termenul ?

— Care din ei, *humanitas* sau *umanism* ?

— Ambii.

— *Humanitas* apare în texte la începutul sec. I î.e.n., la Cicero, Varro și într-un tratat anonim de retorică (de prin 86). Nu putem ști dacă a circulat și înainte, deoarece există o mare lacună de vreo 70 de ani (aproximativ 160—90), perioadă din care nu ni s-a păstrat nici un text literar integral (deși s-a scris mult). Trebuie precizat însă că noțiunea putea fi exprimată și prin substantivizarea neutră a adjectivului *humanus* „omeneș”; astfel precedează Terențiu, citat înainte.

Cît despre *umanism*, el este precedat în limbile europene de *umanist*, specialist în umanioare (= *humaniores litterae*, *umanice litterae*); cuvîntul *humanista* a putut fi format în latina medievală (modelul acestui hibrid latino-grec — sufixul *-ist*, ca și *-ism*, de altfel, e de origine greacă — există în latinește : specialistul în poezia lui Ennius se numea *ennianista*, după *homerista*); în limbile moderne apare la începutul secolului al XVI-lea, în italiană (la Ariosto), franceză, engleză; *umanism* apare în secolul al XVIII-lea, pare-se mai întâi în franceză.

— Aforismele latinești pot fi socotite adevărate diamante ale înțelepciunii umaniste. Vă rog să vorbiți despre ele, privindu-le vizavi de proverbele și zicătorile purtătoare de cuvînt ale *umanismului* popular.

DIALOG LITERAR

— Este foarte greu, datorită felului în care ne-au fost transmise textele, să facem o distincție netă între aforismele latine de origine cultă și cele izvorâte din ceea ce se numește, destul de vag, „înțelepciune populară”, rezultat al unei îndelungate experiențe colective (numai rareori autorii însoțesc o formulare aforistică de mențiuni de tipul „cum se zice” sau „cum spune un proverb”). Spre deosebire de greci, românii nu ne-au lăsat decât foarte puține culegeri de aforisme (orînduirea alfabetică a „sentențelor” utilizate de un autor de mimi, Publilius Syrus, la care se adaugă o compilație versificată târzie, care a străbătut Evul Mediu sub numele lui Cato, și câteva culegeri minore). În orice caz, nici la greci, nici la romani, aforismul nu s-a dezvoltat ca un gen literar autonom (și de aceea nu vom găsi formulări științifice, dar atât de departate de spiritul umanismului greco-roman, cum este, de exemplu, aceasta, datorată lui La Rochefoucauld, „avem eu toți destulă tărie ca să suportăm nenorocirile altuia”). Ceea ce nu înseamnă însă că publicul nu era atras de aforisme; dovada o constituie foarte frecvența lor utilizare în comedii, gustate de public, și împodobirea cu dictoane, proverbe, locuțiuni proverbiale a conversației personajelor populare puse în scenă de Petroniu în acea operă unică a literaturii antice care este *Cena Trimalchionis*. Să vă vorbesc despre aforisme? N-ar fi mai bine pentru cititorii dv. să le las să vorbească ele însele? Chiar pentru domeniul care ne interesează aici, al învățămîntului, al umanităților și al umanismului, e suficient să deschidem amintita *Masă la Trimalchio*; unul dintre comeseni, tată al unui băiat de „vîrstă școlară” își expune principiile pedagogice, presărîndu-le cu maxime: „orice înveți, pentru tine înveți”, „învățătura e o comoară”, „meseria nu moare niciodată”; iar gazda, Trimalchio, binecuvîntînd memoria fostului său stăpîn, care l-a învățat carte: „a vrut să mă facă om între oameni”, echivalînd astfel învățătura cu deznăltatea umană, poate chiar cu preeminența în condiția umană. Tabloul poate fi completat cu ajutorul colecției de proverbe extrase din scriitorii latini de către A. Otto, apărută în 1890, dar neînlocuită încă: „trebuie să înveți cît timp trăiești”; și, din experiența profesorilor: „cînd îi învățăm pe elevi, învățăm noi înșine”; românii erau însă conștienți de limitele posibilității de a învăța: „nimeni nu le poate ști pe toate”, sau „nu știe nimic cel care le știe pe toate la fel”; poate că ar trebui să consider aceste proverbe ca un avertisment, spre a nu mai intra în alte detalii. Aș vrea să închei cu un lucru banal, dar care nu e rău să fie repetat: toate popoarele au un tezaur de înțelepciune în principiu egal; istoria și experiențele specifice pot determina anumite caracteristici, dar nu permit nici o ierarhizare.

— Deși se fabulează în jurul unor figuri supranaturale, mitologia greco-romană are un puternic caracter umanist. În ce constă el?

— Mă îndreptați spre un teren fierbinte și în plină mișcare, datorită unor importante cercetări elaborate în ultimele decenii, atât de către Mircea Eliade, cel mai celebru și în orice caz cel mai bine cunoscut la noi, dar și de către mulți alții (Georges Dumézil, Karl Kerényi, Georges Méautis, J. P. Vernant etc.). De aceea mi-e cam frică să mă aventurez în regiuni pe care nu le-am frecventat și voi răspunde cît se poate de scurt. După cum se știe, cunoștințele noastre de mitologie greacă au o proveniență aproape exclusiv literară (chiar și mitografiile antice și-au alcătuit lucrările pornind de la literatură și în scopul explicării textelor literare), deci unilaterală, iar posibilele contribuții ale fiecărui scriitor sînt greu detectabile. Oricum, imaginea care se desprinde din texte (și mai ales din poemele homerice, care au exercitat o influență covîrșitoare asupra reprezentărilor mitologice din întreaga lume greco-romană) este cea a coborîrii zeilor spre om, mai bine zis a transformării divinității în om, cu slăbiciuni, pasiuni, sentimente omenești; de altfel, granița dintre lumea divină și cea umană nu e de netrecut; nu mă gîndesc la

DIALOG LITERAR

apoteozarea împăraților, în care nu credea nimeni, ci la „semizei“, născuți dintr-o ființă divină și una umană. Citesc în privirea dv. o obiecție; da, știu că oamenii (poate nici măcar grecii) i-au „creat“ pe zei, dar nu le-au dat de la început înfățișarea lor homerică. De aici, din trăsăturile omenești ale zeilor, provin și trăsăturile lor „umaniste“. Gînditorii greci și romani au încercat în diverse feluri, după școlile filozofice cărora le aparțineau, să-i ridice pe zei la o demnitate divină ideală, dar zeii au supraviețuit în cultura antică sub chipul lor omeneșc.

— Dar despre umanismul eroilor lui Homer ce aveți de spus ?

— Nu puteam, vorbind de figurile mitologice, să nu-l pomenesc pe Homer și, iată, după zei urmează o întrebare cu privire la eroii homerici. Și această problemă, legată de cea precedentă, fiindcă în fond e vorba de raportul dintre divinitate și om, e îndelung discutată. Oamenii din poemele homerice acționează liberi, iau liberi hotărîri, sau acțiunile lor sînt determinate de destin, de divinitate ? Fără îndoială, ei nu sînt, la Homer, simple marionete în mîinile zeilor. Oamenii pot raționa, cum-păni, decide, pot greși chiar (și atunci sînt pedepsiți). Dar „umanul“ eroilor constă, cred, în primul rînd în faptul că sînt animați de sentimente profunde și etern omenești : ei cunosc compasiunea (*éleos*), reținerea morală (*aidós*), demnitatea (*tímé*), dar mai ales prietenia (*philia*) — mînia viteazului, dar crudului, Ahile este imblînzit (sau poate numai deviată) de moartea prietenului său Patroklos, ca să dau un singur exemplu.

— Poate fi considerat Homer contemporanul nostru ?

Prin ce ?

— Formula, de meritat succes, a lui Jan Kott, se referă la ceea ce în istoria literară se numește acum „receptarea“ unei opere. *Iliada*, în primul rînd, și *Odiseea* s-au bucurat de o receptare neîntreruptă, sînt „contemporane“ cu toate generațiile culturii europene. Pentru greci erau cărți de căpătîi, școală în toate domeniile, sursă permanentă de învățămînt. Romanii le cunoșteau toate detaliile (poetul satiric Iuvenal, care nu profesa o admirație deosebită pentru greci, era perfect familiarizat cu *Iliada* : parodiază scena durerii lui Ahile de la începutul cîntului XXIV). Nu pot intra în amănunte, așa că mă voi opri la două exemple, unul roman, altul contemporan. Cînd Vergiliu a început să comunice prietenilor săi fragmente din *Eneida*, la care lucra, unul dintre aceștia, poetul Propertiu, a exclamat (într-un poem) : „se naste ceva mai mare decît *Iliada*“; așadar, *Iliada* este modelul absolut, întruparea supremă a poeziei (trebuie să adaug că în Evul Mediu, cînd necunoașterea limbii grecești a eclipsat contactul direct cu lumea elenă, *Eneida* a preluat rolul *Iliadei*, resuscitat în Renaștere, fără eliminarea *Eneidei*). Al doilea exemplu vrea să illustreze prezența lumii homerice în preocupările contemporane : scriitoarea germană Christa Wolf a publicat acum cîțiva ani (o traducere românească e în pregătire) o „povestire“, *Kassandra*, care înfățișează lumea homerică (și a tragediilor grecești) dintr-o perspectivă diferită de a lui Homer, antierotică, pacifistă, feministă uneori, totuși lumea homerică. Mă întrebați „prin ce“ e Homer contemporanul nostru. Cum să răspund ? Să dau o definiție a capodoperei și perenității ei ? Să fac o succintă caracterizare a *Iliadei* și *Odiseei* ? Ce aș putea spune în afara unor lucruri cunoscute ? De aceea am să mă abțin de la răspuns. Ce determină poziția aceasta a mea ? Scrupulul filologic ? Orgoliul ? Amîndouă ? Decideți dv.

— În procesul umanizării, ce rol au jucat în antichitate literatura și arta ?

— Un rol primordial, pe care am încercat să-l scot în evidență cînd am vorbit de umanitas ; literatura și arta îl caracterizează pe om, chiar și în opoziție cu divinitatea (nu știu să fi existat, în afară de Apollo și de Pan, poate și de Hephaistos-Vulcan, vreun zeu artist). Textele

DIALOG LITERAR

conțin însă mai puține declarații explicite decât ne-am aștepta și nu reflectă decât parțial rolul real al acestor două componente ale „umanizării”. O veche prejudecată situa poezia și artele plastice printre preocupările de rang inferior (Platon îi consideră pe poeți drept primejdioși și-i îndepărtează din statul său ideal). Cicero însuși, să-l numim (exagerând puțin) teoreticianul „umanismului” roman, consideră poezia, în comparație cu oratoria, drept o îndeletnicire frivolă, de importanță secundară, ca, de altfel, artele plastice (*leuiore artes; minora*): se scuză aproape când, în apărarea poetului Archias, face elogiul poeziei, iar într-un discurs împotriva lui Verres afirmă că numai necesitatea anchetei judiciare l-a făcut să cunoască numele celebrului sculptor Praxiteles, ba chiar cere secretarului să-i amintească numele lui Myron și Policlet. În realitate însă, literatura și arta ocupau în viața cetățenilor (nu numai în a unor elite intelectuale) un loc esențial: o dovedesc nu numai operele însele, dar și numeroasele informații despre bibliotecile publice și particulare, despre sălile de recitare publică, mereu în activitate și mereu pline, despre colecțiile și „expozițiile” de artă plastică, despre banchetele la care se discuta filozofie și literatură; volumele de poezie nu lipseau nici din bagajele soldaților trimiși în cele mai depărtate regiuni ale Imperiului. În această ordine de idei, trebuie menționat rolul culturii literare în receptarea literaturii înseși: amintirea, într-o operă poetică, a numelui unui personaj vergilian, de exemplu, era suficientă spre a evoca în mintea cititorului o scenă întreagă, iar poeții epocii imperiale se bazau pe aceste cunoștințe prealabile. Dar să nu uităm muzica: nu numai piesele de teatru sau recitățile poetice erau acompaniate de muzică, dar și în viața cotidiană a cetățenilor această artă deținea un loc de seamă (la Trimalchio, gazda pomenită înainte, toată lumea cînta, sclavii care serveau pe musafiri, ce-i care-l însoțeau pe stăpîn în oras, gazda însăși — Petroniu șarjează, desigur, dar pornește de la realități). Iată deci componenta artistică a vieții demne de o ființă umană, constituind acea *cultus atque humanitas* de care vorbește Caesar.

— În cercetările dumneavoastră, v-ați oprit asupra umanismului românesc?

— Ne întorcem deci la semnificația primordială a cuvîntului *umanism*. M-am ocupat numai incidental: e o poveste aproape amuzantă. Acum mulți ani, Institutul pentru Relațiile Culturale cu Străinătatea mi-a cerut o informație cu privire la mișcarea clasicistă de la noi. Am început, bineînțeles, cu școala de la Cotnari, cu „de la Rîm ne tragem” și am încheiat cu fișe bibliografice ale principalilor noștri filologi și istorici ai Antichității din sec. XIX și XX. Peste cîtiva vreme, am putut citi într-o revistă germană, de altfel foarte serioasă (o citesc și acum), textul meu, tradus în germană cu înspăimîntătoare greseli de transcriere, sub semnătura unui necunoscut (cel care ceruse informațiile de la Institutul amintit).

Redactînd apoi, an de an, bibliografia clasică românească (pentru revista „Studii clasice”), m-am putut ține la curent cu ceea ce s-a realizat în domeniul istoriei umanismului. Specialitatea mea o constituie însă filologia și lingvistica.

— Pătrunderea în spațiul românesc a operelor clasicelelor grece și latine constituie un fenomen cultural deosebit de interesant. Cînd s-au făcut primele traduceri în limba română?

— Primele traduceri datează din sec. XVII, dar, păstrîndu-se în manuscrise, n-au putut exercita nici o influență asupra vieții culturale de atunci. Este vorba (o inventariere totală nu există) de Herodotul de la Mănăstirea Coșula, datînd probabil din 1670, și datorat, pe cît se pare, lui N. Milescu (discuțiile nu sînt încheiate), de un discurs extras din Istoria lui Alexandru cel Mare a lui Quintus Curtius, tradus de Miron Costin prin 1671—1673 sub titlul *Graiul solului tătărăsc...* (e vorba de un

DIALOG LITERAR

scit, nu de un tătar, bineînțeles) și de diverse fragmente din scrierile clasici inserate de același Miron Costin, prin 1686, în *De neamul moldovenilor* (Plaut, Ovidiu, Marțial, Plutarh, Cassius Dio etc., cunoscuți însă indirect). Traducerile tipărite au, prin răspândirea lor, o influență mai mare; ele datează de la începutul sec. XIX, dar nu sînt decît fragmente, publicate în periodice (lista lor poate fi alcătuită cu ajutorul excelentei *Bibliografii analitice a periodicelor românești*, publicată, în multe volume, de Biblioteca Academiei, în jurul anului 1960). Cea mai veche e o istorioară (cu un destin literar glorios) a lui Aulus Gellius, *De Androcles et Leul*, într-o culegere din 1821; cele mai vechi traduceri din grecește apar într-un *Crestomatic românesc* apărută la Cernăuți în 1820, cu texte din Aelian, Athenaios, Lucian din Samosata, Diogenes Laertios, Plutarh, Teofrast etc. N-am înregistrat aici *Esopia*, apărută la Sibiu în 1795, deoarece nu e vorba de o traducere propriu-zisă din greaca veche. Mișcarea odată începută continuă din ce în ce mai sistematic, și primele periodice (*Curierul românesc*, urmat de *Curierul de ambe sexe*, *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, *Albina românească* și *Alăuta românească*) găzduiesc traduceri din clasicii antici.

— Dar despre contribuția filologilor români la răspîndirea acestui tezaur ce aveți de precizat?

— Fără a fi apanajul exclusiv al filologilor cu formație universitară clasicistă, răspîndirea „tezaurului” lăsat moștenire de antici le revine în primul rînd acestora, deoarece sînt în măsură a o face cu competență. Diletantismul este primejdios în acest domeniu delicat și dificil, ca, de altfel, în toate celelalte. Și-au făcut filologii noștri datoria în această direcție? Cred că pot răspunde afirmativ, chiar dacă au mai rămas multe de făcut. Trebuie să spun că cei mai mulți dintre filologi n-au limitat creația lor la exegeze savante (subliniez însă că prima noastră îndatorire rămîne cercetarea științifică originală și că de îndeplinirea ei depind progresul și prestigiul școlii filologice românești), ei au contribuit la difuzarea în publicul larg a valorilor Antichității, mai ales a celor literare. Traducerea, forma primă, directă, de difuzare, presupune talent literar, iar natura împarte cu parcimonie muritorilor această înzestrare, fără să-i favorizeze pe universitari, dar fără să-i excludă. Literatura noastră are privilegiul de a dispune de una din cele mai frumoase versiuni ale *Iliadei*, o uluitoare contemporanizare cu menținerea atmosferei de basm, datorată, cum se știe, lui G. Murnu, lingvist (o lucrare a sa a fost recent reeditată, ceea ce-i dovedește valoarea), profesor de arheologie la Universitatea din București (dar și delicat poet original). Dar pe lângă monumentul durat de Murnu (traducător și al *Odiseei*, al *Orestiei* lui Eschil) s-au făcut numeroase traduceri atât din marii clasici (pe care-i avem aproape în întregime în mai multe versiuni bune, sau măcar acceptabile), cît și din autori de interes mai restrîns. Opera aceasta de răspîndire continuă și azi și se bucură de aprecierea publicului cititor: tirajele se epuizează în câteva zile, în câteva ore chiar. O a doua formă de răspîndire a literaturii antice (trebuie să mă limitez la literatură, fiindcă altfel nu mai încheiem niciodată discuția) o constituie istoriile literare, de ansamblu sau ale unui gen, prezentările, prefețele, studiile introductive la un anumit autor. Avem istorii literare recente, cea greacă de Maria Marinescu-Himu și Adelina Piatkowski, apărută în 1972, cea latină, în sfîrșit încheiată (ultimul volum apărut în 1986), operă colectivă a catedrei universitare bucureștene. Prezentările de autori sînt atât de numeroase încît nu pot încerca o exemplificare, fără să comit nedreptăți prin omisiune. Dar nu cred că e cazul să fim mulțumiți de noi înșine, și asta nu numai fiindcă mulțumirea e nestimulatoare: un filolog, cum v-am spus înainte, nu se poate mîrgini la difuzarea cunoștințelor obținute de alții sau să pună la dispoziția publicului operele transmise din Antichitate, el trebuie să creeze (în limitele, evident, a ceea ce poate fi numit creație în materie de filologie), să facă să progreseze cunoș-

Constituirea vieții inte

terea Antichității, de la stabilirea textului însuși pînă la interpretarea lui largă. Or, în domeniul edițiilor critice și al comentariilor științifice avem foarte puține realizări. Aș cita, din cele apărute într-un trecut mai îndepărtat, **Fragmentele latine** ale lui Philumenus și Philagrius (text tehnic al latinității târzii) de P. Mihăileanu (dispărut în cumplitul accident de la Ciurea) din 1910. N-avem o colecție națională de clasici greci și latini, cu traduceri și comentarii (mexicanii au!). Cele două încercări făcute pînă acum n-au fost încununuate de succes: cea dintîi s-a oprit la volumul I, o foarte valoroasă ediție, datorată regretatului Victor Buescu, a traducerilor făcute de Cicero, abia ieșit din adolescență, dintr-un poet astronom grec. O a doua, proiectată de Societatea de studii clasice, n-a ajuns nici măcar așa de departe: un prim volum, **Cei șapte contra Thebei**, elaborat de Liana Lupaș și Zoe Petre, se odihnește, fără speranțe de resuscitare, în sertarele unei edituri (autoarele au publicat separat comentariul); sînt în stadiu avansat un opuscul al lui Tacit, un discurs al lui Cicero, o carte de Quintilian; lucrările au fost însă întrerupte. Publicul nostru, dacă nu locuiește într-un oraș universitar, dotat cu bibliotecă, nu are acces la textele originale. O fericită excepție (din punctul de vedere al oferirii textului) o constituie opera completă a lui Horațiu, publicată de colegul nostru Mihai Nichita (cu colaborarea lui Traian Costea), care, pe lângă traducerile cele mai bune, de la Eminescu la contemporani, pe lângă aparatul explicativ, conține și textul latin (a apărut în 1980 în importanta colecție a Editurii „Univers”, denumită atît de nerfericît „Ediții critice”: cum pot fi editate critic traducerile contemporane?). Recentul (1988) volum **Tibul** al lui Vasile Sav conține de asemenea textul latin. Sînt foarte ispitit să vă vorbesc de locul filologilor noștri clasici în mișcarea științifică internațională, dar am prelungi din cale afară discuția. Pentru detalii privind răspîndirea clasicismului în cultura noastră vreau să semnaliez importanta sinteză, cu repertoriu bibliografic amănunțit, **Clasicii antici în România**, de regretatul profesor clujean N. Lascu (1974).

— De cînd datează introducerea umanioarelor în învățămîntul nostru ?

— Dacă facem abstracție de școala latină de la Cotnari, înființată în 1563 (data e discutată) de Despot-Vodă, dar rămasă fără ecou în cercurile mai largi și, mai ales, fără succesiune întemeietoare de tradiții (chiar dacă școala a supraviețuit peste un secol, rudimentarizată și supusă diverselor dominații religioase), și de încercările, cu succes limitat, făcute de Miron Barnovski și Vasile Lupu în Moldova și de Matei Basarab (școala greacă și latină din Tirgoviște, 1646) în Țara Românească, trebuie să ne oprim la **Academiile Domnești**, cea întemeiată de Șerban Cantacuzino la sfîrșitul domniei sale (prin 1688) și preluată de Constantin Brîncoveanu (el însuși un erudit: învățatul nostru istoric Andrei Pippidi a descoperit, în biblioteca părintelui său, un exemplar din istoricul grec Herodian conținînd ample adnotări autografe ale lui Brîncoveanu; exemplarul îmi trecuse prin mînă, dar n-am observat nimic), cea de la Iași, întemeiată în 1707, în vremea lui Antioh Cantemir; ele au fost mereu întărite și reorganizate în cursul secolului al XVIII-lea, un rol important revenindu-i pentru Academia bucureșteană lui Nicolae Mavrocordat, care a dotat-o cu o importantă bibliotecă instalată în Mănăstirea Văcărești, ctitorită de domnitor. Ambele își axează învățămîntul pe limba și cultura greacă, profesorii erau greci, iar elevii erau nu numai români, ci proveneau din toată regiunea balcanică (faima era atît de răspîndită, încît Petru cel Mare al Rusiei trimite doi bursieri la București). Trebuie făcută însă o precizare: cu toată importanța excepțională a acestor Academii, cînd vorbim de „introducerea umanioarelor” este necesar să ținem seama nu atît de spațiul geografic, cît de cel al culturii naționale: fără o școală în limba română (Academiile aveau greaca drept limbă de predare), se poate cu greu vorbi de integrarea „umani-

DIALOG LITERAR

oarelor" în cultura noastră. De aceea vom fi mai îndreptățiți să considerăm ca adevărate începuturi, incluzând cele două limbi clasice în programele școlilor românești de la Blaj (1754), mult mai modeste în comparație cu Academiiile domnești, dar cu o influență asupra umanismului românesc din Ardeal! Pentru Principate, începuturile trebuie situate în tipul modern de școală înființat de domnii „regulamentari” în jurul anului 1830 (nu cunosc datele precise și nu știu dacă există studii amănunțite în această direcție) și perfecționat în deceniile următoare (în orice caz, limbile clasice își câștigaseră definitiv locul în Academia înființată în 1835 de Mihai Sturdza la Iași). O dată cu înființarea celor două Universități, cea de la Iași (1860) și cea de la București (1864), filologia clasică se constituie ca disciplină autonomă și nu va mai fi nevoie de aducerea din alte țări sau de peste munți a profesorilor din învățământul gimnazial.

— Care era raportul între umanioare și științele exacte în școala haretiană ?

— Faceți foarte bine că aduceți în discuție numele lui Spiru Haret. A fost un mare matematician, cu valoare recunoscută dincolo de hotarele țării (de curând am aflat de la un astronom, prof. C. Drîmbă, că Spiru Haret este singurul savant român acceptat de comunitatea științifică internațională spre a-și da numele unei forme de relief de pe fața nevăzută a lunii); deși matematician, dar fiindcă a fost un mare matematician, cu vederi largi asupra problemelor culturii și ale învățămîntului, Spiru Haret a acordat un rol important limbilor clasice în două din cele trei subdiviziuni ale liceului: clasic, modern, real (=științific). Nu cunosc detaliile organizării realizate de Spiru Haret (vă mărturisesc că problemele didacticei și istoria ei nu m-au preocupat decât din rațiuni practice: alcătuirea de manuale — și asta din 1930 —, proiecte, programe, memorii, polemici, pledoarii, dar nu ca obiect de cercetare), dar școala pe care am urmat-o eu descindea direct din cea a lui Spiru Haret, cu unele modificări (printre care suprimarea secției clasice și reducerea la un singur an a predării limbii grecești, mult prea puțin — o știu din experiența mea de elev și de profesor suplinitor —). Așadar, se poate spune că, în contextul științific al vremii, școala haretiană era judicios organizată și reușea să pună în valoare vocațiile și capacitățile elevilor. Să nu uităm că, pe lângă limbile clasice și cele moderne, alte discipline umane erau de asemenea reprezentate: istoria, psihologia (îmi amintesc totdeauna cu emoție că am avut privilegiul, la Liceul „Național” din Iași, să-l audiez — folosesc cu intenție acest verb, deoarece lecțiile aveau nivelul unor prelegeri universitare — pe neuitatul profesor Valeriu Butureanu), logica formală, sociologia.

— Interesul lui Grigore Alexandrescu față de limbile clasice constituie cauza pentru care i-ați îngrijit 12 ediții ?

— Indirect, ca și interesul lui Grigore Alexandrescu pentru clasicism (a luat contact cu literatura antică prin intermediul traducerilor franceze — Horațiu era pentru el Oras [=Horace], în timp ce pentru Gh. Asachi era Orațius —, dar o cunoștea în detalii: „caii lui Ahil, care proorocea” provine din *Iliada*). Alexandrescu a fost autorul meu preferat la bacalaureat, (există o prevedere a regulamentului, care permitea elevilor să pregătească în mod special un anumit scriitor), dar faptul că l-am editat se datorează mai degrabă întâmplării. Oricum, m-am atașat afectiv de acest prim poet român modern (Cîrlova n-a fost decât o speranță), pentru claritatea și echilibrul său clasic, pentru inteligența sa științifică, pentru finețea umorului său, pentru arta folosirii unei limbi încă necizelate, a unei versificații aflate la începuturi, dar și pentru farmecul personalității sale, pentru raționalismul său, pentru atitudinea față de oameni și de evenimente (corespondența cu Ion Ghica stă, pe lângă opera tipărită, mărturie pentru ce spun acum). Aș vrea să precizez că nu sînt autorul a 12 ediții (ați inclus, desigur, și reeditările), ci a mult mai

(Continuare în pag. 2789)

Constituirea vieții intelectuale la Roma

„Noris nos, inquit, docti sumus”.
„Mă cunoști, spuse omul, doar sînt și eu un intelectual”. Replica ironică a lui Horatîu: „prin asta cu atît mai mult te voi prețui!” — atestă fenomenul parazitar al snobismului, într-o vreme în care Roma dăruise lumii fala literelor sale. În însemnările de față, mergînd înapoi pe șirul anilor, îmi propun să schițez procesul de apariție și înfiripare a vieții și a profilului de intelectual roman.

Activitatea rațională, deliberativă, dimensiune caracteristică a lui „homo sapiens”, a constituit pentru romani, popor prin excelență practic, „de agricultori și de soldați”, cum adesea s-a spus, un factor structural specific, fundament al experienței istorice. Noțiunea de „consilium”, de pildă, — hotărîre luată în urma unei dezbateri colective — alături de „disciplina”, — ordine, învățatură, activitate educativă normată — sînt pentru Cicero însemnele supremației romane, mărci ale originalității.

Termenii care desemnează activitatea instructivă și personajele calificate, în sensul culturii intelectuale, apar și se dezvoltă pe măsura extinderii „învățămîntului” ca atare. Cel mai frecvent folosit este „doctus”, adică „învățatul, intelectualul”, de la verbul „docere”: „a învăța pe altul, a-l pune să învețe”, în contexte asociat cu calificative însemnînd „cultivat, știutor, de calitate, priceput, talentat, cum trebuie, elocvent”, aplicat la diferite profesii: oratori, retori, jurisprudenți, grămăticî și profesori, întrucîpînd chiar un ideal de personalitate în formule ca: „homo humanissimus”, „vir optimus”, „doctus vir sapiensque”. Termenul de „eruditus” e însoțit de cuvinte care indică obiectul sau instrumentul prin care se realizează această calitate: „doctrina”, „scientia”, „studia”, „artes”, „disciplinae”, „litterae”, în opoziție cu omul necultivat care este „prost, barbar, rustic, nepriceput, grosolan, neștiutor”. Mai tîrziu, apare și „litteratus”.

Dacă în ansamblul lor aceste denumiri se referă la o situație generalizată, apariția procesului instructiv-educativ se pierde în depărtarea începuturilor istoriei. După obiceiul străbunilor, „mos maiorum”, tatăl, „pater familias” era primul educator al fiului său, vizînd o triplă instruire: cărturărească, sportivă și morală, efectuată în mod practic, cu ajutorul exemplilor. Reprezentativă în acest sens rămîne figura lui Cato cel Bătrîn. Plutarh ne spune că îl învăța pe băiatul său „scrisul și legea și gimnastica”, „virtutea” și patriotismul în vederea căruia „a scris povestiri istorice cu propria mîină și cu litere mari pentru ca fiul său să aibă acasă puțința de a trage foloase din experiența celor vechi și a strămoșilor”. Ulterior, legiunea și forul completeau ucenicia tînărului în vederea carierei publice, „cursus honorum”. Se poate spune deci că forma primară de educație multiplă, inclusiv intelectuală, a avut un caracter familial, dar și instituțional. La nivelul practicii social-istorice colective, în diferitele sectoare ale culturii au existat de timpuriu „specialiștii”, deținători ai normelor codificate în limbaje tehnicizate, transmise la început pe cale orală, apoi consemnate și în scris de „libri” și „commentarii”, privitoare la viața religioasă, juridică, militară și politică.

Treapta ulterioară, pe care am putea-o numi didactică, implică organizarea „școlară” a instruirii, cu caracter privat, desfășurată la trei nivele devenite tradiționale, reprezentate respectiv de „litterator”, cel care învață „literele”, buchiile, „grammaticus”, dascălul de gramatică și de interpretare a textelor latinești și grecești, „rhetor” și adesea „philosophus” pentru treapta „academică”. O importanță decisivă la închegarea acestui sistem a avut-o influența Greciei.

Atestările istoricilor, chiar dacă uneori raportează la începuturi situații mai tîrzii, își au totuși valoarea lor documentară. Astfel, potrivit tradiției legendare, Romulus și Remus ar fi primit o „educație grecească”

la Gabii, o localitate la sud-est de Roma, deprinzând aici „literele, artele și minuirea armelor“ (Dionisos din Halicarnas). Regele Tarquinius Priscus „l-a instruit“, erudit, pe urmașul său, Servius Tullius „în aceleași discipline pe care le învățase și el, potrivit cu tradiția cea mai aleasă a grecilor“ (Cicero). Pentru anul 449 î.e.n., Titus Livius menționează existența unor încăperi pentru școală amenajate în for: „in foro, in tabernis litterarum ludī erant“. În sec. al IV-lea, mărturiile devin mai dese. La Falerii, la Nord de Roma, este amintit un „magister“, ales pentru știința lui (dovadă că erau mai mulți), educator și însoțitor — comes — al copiilor fruntașilor. Camillus, salvatorul Romei de invazia galilor, venind la Tusculum cu o misiune politică, află orașul în plină activitate pașnică, printre altele „școlile de învățatură de carte răsunau de glasurile elevilor“ (Titus Livius). O înriurire puternică a exercitat și cultura superioară a Etruriei, îndeosebi în privința disciplinelor rituale. Istorieii amintesc numeroase categorii de „libri“, cărți de divinație, dar și unele cu caracter practic, de hidraulică și medicină, precum și cîntoce epice dedicate unor eroi locali. Același Titus Livius notează pentru anul 310 î.e.n. drept o practică obișnuită trimiterea tinerilor în Etruria pentru a fi instruiți, „etruscus litteris erudire“. Tipul de intelectual-pedagog se îmbină la jumătatea sec. al III-lea cu cel de scriitor („scriba“) și de actor („histrion“), în persoana lui Livius Andronicus, un meșteșugar care confecționează și joacă piese traduse și adaptate din grecește, inaugurând astfel literatura latină „cultă“ în anul 240. De aici un început de autonomie a intelectualului, consilier personal și prieten al omului politic. Într-un fragment autobiografic din poemul său, „Annales“, poetul Ennius (239—169) schițează portretul unui astfel de personaj, intim al consilierului Servilius, cu care întreține relații de deplină confidență. Atributele morale — fidelitate, cumpătate, tact și eleganță — se îmbină cu cele intelectuale — învățat (doctus), elocvent (facundus), cunoscător al moravurilor (mores) și al legiurilor (leges) vechi și noi — alcătuiind laolaltă o întregire spirituală necesară pentru cel ocupat cu „ocîrmuirea trebilor supreme în for și în șaerul senat“.

Inregistrăm la jumătatea sec. al II-lea î.e.n. o nouă etapă în evoluția istoriei și a culturii romane. Expansionismul Romei ajunsă spectaculos în numai cincizeci și trei de ani (Polibiu) la hegemonia lumii mediteraniene a stimulat și în cultură o deschidere universală corespunzătoare susținută și de pătrunderea sporită în valorile elenismului. Politica de echilibru și de largirea orizontului cunoașterii a născut astfel o mișcare liberală de tip iluminist la reprezentanții aristocrației conducătoare dominată de figurile Scipionilor. Meditația asupra condiției umane și nevoia de fundamentare teoretică a activității social-istorice propune un nou tip, al omului de stat-intelectual, pentru care cultura greacă devine un instrument de formare a virtuților romane tradiționale. În această direcție l-a educat istoricul grec Polibiu pe tânărul Scipio Aemilianus. În jurul lui se adună un adevărat cerc literar, grupînd personaje cu diferite îndeletniciri intelectuale: oratori, istorici, juriști și poeți, avînd drept dominante preocuparea politică și orientarea filosofică.

În secolul următor, epoca ciceroniană, amplificînd profesionalizarea și autonomia, lansează două noi tipuri: intelectualul-om de stat și poetul-intelectual, erudit, prima tendință ilustrată de reprezentanții prozei: Cicero, Caesar, Sallustius, iar cea de a doua ilustrată de gruparea modernizantă cunoscută sub numele de „poetae novi, poetae docti“, în frunte cu Catullus.

Epoca augustană oficializează statutul poetului, acreditat în ierarhia valorilor social-istorice, printr-o politică culturală dirijată. „Poeta vates“, cîntăreț al patriei și educator al tinerimii, folositor cetății („utilis urbi“), este patronat de sacralitatea Muzelor, întocmai ca și fruntașul politic, în numele aceluiași principiu rațional, „consilium“ (Horațiu), generator al ordinii universale și istorice.

lector univ. Mihai NICHITA,
Universitatea București

Ovidiu pe țărmul Euxin

Cine fiind la Constanța și trecînd, într-o zi de vară sau în alt anotimp, prin fața statuii din piața cu numele celebrului sulmonez, nu a scîndat, pentru sine ori pentru cei din grup, cele două distihuri elegiace ale inscripției de pe soclu, și nu a fost tentat să deslușească, în limitele cunoștințelor de latină din liceu, versurile în care cîntărețul milenar al artelor gingașe amoruri tinerești ne mărturisește, cu limbă de moarte, că a pierit din cauza talentului, rugîndu-l pe trecătorul grăbit să nu-i fie greu, dacă a iubit vreodată, să spună: „fie-i țărîna ușoară”, *molliter ossa cubent*?

„Soarta a voit, afirma Vasile Pârvan în cartea sa *Începuturile vieții romane la gurile Dunării* (Cultura națională, București, 1928, p. 65), ca marele poet latin Ovidiu să fie cel dintîi roman care să trăiască în părțile noastre, la Constanța, Tomis de atunci“. Dacă Sulmona, orașelul din țara pelignilor, a fost leagănul copilăriei și adolescenței lui Publius, al celor dintîi visări și aspirații, Tomis, cetatea de exil a poetului, e adăpostul ultimului său deceniu de viață și pămîntul în care vestigiile sale omenești, în cele două milenii cîte au curs de cînd trăia pe meleagurile acestea, s-au făcut una cu pămîntul dobrogean, al cărui cel dintîi cîntăreț avea să devină. În aceste locuri, fiind la început detestate de el, dar mai pe urmă, cu trecerea anilor, îndrăgite, sulmonezul și romanul Ovidiu s-a transformat în tomitanul și constănțeanul Ovidiu. El a venit aici, cum susține G. Călinescu, exegetul modern al exilatului, numai cu lira, acolo unde, peste un secol, Traian a pășit cu spada, cu arhitectii și cu graiul roman (v. *Ovidiu poetul*, p. 35, în vol. *Publius Ovidius Naso*, Editura Academiei R.P.R., 1957).

Cum arăta pe atunci Tomisul? Sub ce înfățișare îi apărea, privit din larg, Tomis, cînd s-a apropiat de țărmul tomitan și cînd, de pe puntea înaltă a prorei, i s-a ivit în depărtare și a venit mereu mai aproape de ea, cetatea care avea să-i fie, timp de aproape un deceniu, locul de exil și pe urmă pămîntul de eternă răposare? Din nefericire însă, poetul nu ne-a lăsat nimic în această privință, deși pe noi, după două mii de ani de la acostarea tomitană a navei „Minerva“ — chipul zeiței se afla, cum amintește poetul, la proră — ne-ar fi interesat nespuse de mult. Pămîntul Pontului sting, *Pontus sinister*, vedea figura exilatului, după îndelungă pluti-re pe apele Adriaticii, ale mării Ionice, apoi prin golful Corint pînă la istmul ce-l despărțea de golful Salonic, de unde, luînd corabia din portul Cenchereae, străbătuse marea Egee, făcînd escală în insulele Imbros și în Samothracae apoi la Tempyra, pe coasta Thraciei, de unde o luase pe uscat, corabia urmîndu-și calea prin Helespont, Propontida, Bosforul thracic și regăsindu-și, la Odessos, călătorul, trecînd apoi pe la Dionysopolis, Callatis și ajungînd în fine la Tomis, locul exilului... Rugase vînturile repezi să-l ducă departe de țară și acum, cînd drumul pe uscat și pe mări luase sfîrșit, o teamă firească îi strîngea inima. Se afla, prin urmare, înaintea cetății tomitane pe care ne-o închipuim înfățișîndu-i-se cu zidurile cenușii de piatră pe promontoriul din fața apelor mereu frămîntate ale mării euxine. „Voi locui de-acum încolo, le scria el amicilor săi de la Roma, tocmai la marginea pămîntului, într-o țară mult depărtată de a mea, aproape de țișinile lumii, *sub cardine mundi*, — cum metaforiza el — sub polul înghețat, pe țărmul sălbatic al Pontului pe nedrept numit *euxin*, cînd el este inospitalier, lîngă Ursa mare, într-un ținut bîntuit de ger și într-o cetate al cărei nume e legat de o crimă, intrucît aici vestita Medeea și-a ucis fratele și i-a aruncat în mare bucățile sîngerînde, ca să-l întîrzie pe tatăl ei care o urmărea, fiindcă, împreună cu Iason și argonanții lui, furase lîna de aur...“. În mintea poetului, cum ne dăm seama, locul ce-i fusese destinat pentru exil, prin edictul imperial, se alătura unui tărîm din lumea imaginară a mitologiei, unei geografii în care totul se împletea cu miturile, unde realul se îmbina, în această metamorfoză nefericită a

soartei, cu fantasticul. Pentru el, pământul exilului era un ținut al mizeriei și al foamei, cu apele înghețate, bîntuite iarna de ger și viscole, vara — de arșițe și uscăciune. Poetul, în consecință, ne va lăsa cel mai veridic pastel de iarnă la Tomis în una din **Tristele** (III, 10), atît de frumos și de neîntrecut tradusă de B.P. Hasdeu, cum se vede din următorul fragment:

„Vai, însă, cînd sesește posomorîta iarnă,
rînjind grozava-i buză și cînd începe gleba
a-ncărunți cu-ncețul sub marmura de ger!
Și crivățul pornește și neaua umple nordul
și cade, cade, cade...”

Pentru a-i face pe cei de la Roma să-l creadă, poetul le descrie un fapt de necrezut: Pontul Euxin îngheață! Iată un fragment din descrierea acestui peisaj aproape arctic, în traducerea unui ovidian de seamă, Ștefan Bezdechi:

„Poate că n-o să mă credeți, dar pentru că știu că mînciuna / nu-mi folosește, de-a mea spusă să nu vă-ndoiti. / Da, am văzut nesfîrșită mare cuprînsă de gheață / și-ncremenit talaz acoperit de un sloi. / Nu numai că am văzut-o, dar mers-am pe apa-înghețată... Încovoiații delfini nici nu mai pot să mai zburde prin aer; / chiar dacă ei ar voi, gheața-i oprește pe loc... Pești încă-n stratul de gheață înțepenii eu văzut-am; / chiar și atunci nu puțini vii printre ei mai erau”.

Dar mai înfiorători decît grozăviile iernii erau invadatorii. Cetatea tomitană, apărată de ziduri scunde și de poziția ei naturală, fiind înconjurată din trei părți de mare, constituia singurul refugiu din calea barbarilor gîti, cînd te așteptai mai puțin, veneau ca niște adevărate păsări de pradă... Nici nu apucaai să-i vezi bine că se și duceau încărcați cu prăzi, mînînd înaintea lor vitele jefuite și oamenii prinși, dînd foc la tot ce nu puteau lua cu ei. Zidul de apărare nu era prea înalt, de aceea dușmanii își repezeau, cu ușurință, peste el, săgețile înveninate. Adesea, de pe mijlocul străzilor, puteai culege asemenea săgeți unse cu fiere de năpîrcă, zvîrlite de năvălitorii care dădeau tircoale zidului prins de spaimă al cetății, ca niște lupi oilor din țarc. În acoperișul caselor, săgețile stăteau înfipte ca parii într-o palisadă. În astfel de împrejurări, pericolul te întîmpina și înăuntrul cetății, dar mite să fi fost în afara zidurilor! Cultivatorul gliei, ne spunе Ovidiu, e un nefericit: cu o mînă ține coarnele plugului, iar cu cealaltă arma de luptă. Păstorul, cu chivără pe cap, le cîntă din trișcă oilor care, pe-aici, nu se tem atît de lupi cît de războaie... Poetul care, în tinerețe, fugise de cariera militară, se vede nevoit acum, la bătrînețe, să ia în mîini sabia și scutul, să-și pună coif pe părul alb, iar cînd oșteanul de strajă dădea alarma din turnul de pază, el și alți tomitani fără deosebire de etate și rang, încingeau de îndată armele de luptă...

Peisajul scitic sau mai curînd geto-pontic e pictat de poet în culori sumbre: nici umbră de frunziș, nici un arbore nu înveselește fața locului, nu vezi nici o viță de vie, malul apei e fără sălcii, iar colinele sînt fără stejari.

„Oriunde te uii, vezi numai cîmpuri necultivate, pămînturi întinse pe care nimeni nu le ia în seamă”. Totuși, ne întrebăm, să fi fost chiar așa de sălbatice locurile ori poetul gingașei iubiri le-a prezentat dinadins mai pustii și mai înfricoșătoare, spre a trezi compătimirea și înțelegerea celor de la Roma? Desigur, pămîntul rămînea uneori, în parte, nelucrat mai ales cînd barbarii prădători își înteteau năvala, dar așa, bănuim, era numai pe timpul cît ținea incursiunea, apoi, fără nici o îndoială, practicile păstorești și agricole reîncepeau. Amintînd de lipsa viței de vie și a mărului, poetul se refugia în domeniul argumentației retorice, nu în al strictei realități: voia să demonstreze pînă la convingere asperitatea loci și suferințele îndurate.

Cu toate acestea, Ovidiu n-a putut să nesocotească un anotimp care, în Dobrogea, e plin și azi de viață și de vîloșie: primăvara. Să citim împreună o frîntură dintr-o scrisoare tomitană, în versiune proprie:

„Frigul, în fine, Zefirii îl fac mai domol, căci în anul care s-a dus de la noi iarna mai lungă a fost.

Azi viorele culeg și băieți și voioase copile :

au răsărit, uite-așa, nesemănate, pe câmp !

Întinereste de flori și pășunea în chip felurit colorată,
cuibul, sub streșini, acum, iată și-l fac rîndunici.

Tarba ee, pină mai ieri, după brazde stătea într-ascunsă
virful și-l scoate firav din încălzitul pămînt.

Unde-i o viță, acum, în butuci se trezesc la viață

mugurii, vii însă nu sînt și pe geticul țärm.

Oriunde-s arbori, se umflă de sevă în arbore ramul,

însă de geticul țärm arborii sînt depărtați.

Simt doar zăpada muiată de soarele primăvăratice

și, dintr-un lac înghețat, apă eu n-am să mai scot.

N-o să mai crească nici marea de gheață și nici peste Istm

n-o să-și mai mîne de-acum carul sarmatul boar".

O dată cu dezghețul renase, peste poet, și speranțele : „Poate încep să vină corăbii !“. Deși bine știe că, în micul port tomitan, acostau, de obicei, doar nave sosite de nu prea departe, ci de undeva mai de-aproape, din Bosfor sau din lunga Propontidă, totuși... „grabnic în cale atunci am să-i ies marinarului și să-i spun bun sosit, să-l întreb cine-i, de unde-a venit? / Mult m-aș mira să nu fie cumva de pe-aiici, de aproape, / și că la noi a sosit, apăs vecine brăzdînd, / Rari mateloți din Italia trec peste mări... și-s atîtea ! / Rar vin aici...“.

Dar anii treceau, iar corabia cu mult așteptatul decret împărătesc de iertare a pedepsei nu mai venea... Deci, nu de la cei din Roma putea găsi poetul mîngîiere, ci printre cei de la Tomis. „Tomitanii, ne asigură exilatul, sînt oameni în care te poți încrede. Chiar dacă aș fi mai negru la suflet ca smoada, nu aș avea de ce să-i vorbească de rău“. Iată dar o trăsătură sufletească a tomitanilor desprinsă și reliefată de poet: „oamenii de încredere“, turba fidelis, cum o altă caracteristică e și de reținut: dragostea cu care l-au primit ; și, în fine, o altă însușire a tomitanilor : firea lor ocrotitoare. „Tomitanii, mărturisesc Ovidiu, mă ocrotesc și mă ajută în nefericirea mea“. De multe ori umblase el pe malul mării, singur, pe nisipul galben, adîncit în gînduri și tradus, la noi, de Eminescu : „Pînă vei fi fericit numără-vei amici o mulțime ; / cum se vor întunece vremile, singur vei fi“. Acum însă nu se mai simtea singur. Printre geți, după ani, acum clad le învățase limba și le îmbrăcase, ca și grecii, cejoaca mițoasă, — căci altfel cum l-ar fi îndurat pe aprigul Boreas ? — poetul încercase unele satisfacții : fusese aclamat pentru versurile compuse în limba geților. „Sînt mîndru, zicea el, că Istrul nu are un alt poet mai mare decît mine“ sau, „mi-e de ajuns că sînt poet printre geții sălbatici“, inter inhumanos esse poet Getes, unde cuvîntul inhumani nu vrea să însemne nicidecum „neomenoși“, ci „departe de comportarea unui om civilizat“, așa cum în comedia latină, cînd se face aluzie la adresa romanilor, ei sînt numiți, în veritabila elină, „străini“, barbari (vezi Th. Mommsen, *Istoria romană*, București, 1987, p. 512). Citindu-i versurile, îți dai seama cum se instalează treptat noua satisfacție, cum triumful poetic de acum e, într-un fel, similar cu cel dobîndit pe cînd făcea lecturi publice din creațiile sale, cu ani în urmă, în Roma tineretii lui. „Locul pe care mi l-a hărăzit destinul e Roma mea de azi, iar nefericita mea muză e mulțumită cu astfel de lume“.

Plină de duioșie ne pare și azi discuția cu bătrînul tomitan, originar din Chersonesul Tauric, care, auzindu-l pe Ovidiu că vorbește de prietenii săi de la Roma, cei care i-au rămas credincioși, îi vorbește și el de Taurida, de adoratorii Dianei, de Ifigenia și de cei doi tineri, Oreste și Pilaade, care făcuseră dovada prieteniei lor, oferindu-se să fie sacrificați unul în locul celuilalt.

Și totuși ne întrebăm : „S-a bucurat oare de ceva Ovidiu în viața de la Tomis?“ Și ne întrebăm cu atît mai mult cu cît el însuși spunea : „Am crezut că, în țînutul scitic, n-o să-mi fie nimic pe plac... Acum însă locul

ăsta nu-mi mai e urt ca înainte", *iam nimis hic odio est, quam fuit ante locus* (Pontice, II, 1, 4).

„În sfârșit, am văzut alungat norul necazurilor mele. Mă bucur și eu, o „biată iarbă nefolositoare“, *intulis herba!* Poetul chiar a început să se împace și cu gândul că va închide ochii pe aceste meleaguri: „Pe geticele țărături venii, să mor în ele, / și soarta pin'la capăt să fie așa cum e“ (Pontice, III, 7, 19). Multă dreptate avea N. Iorga să vorbească de o conciliere a lui Ovidiu, pînă la urmă, nu numai cu oamenii, ci și cu locurile, căci, așa cum preciza marele nostru istoric, „farmecul locurilor are tainele sale, de care nimeni nu poate scăpa, oricît s-a plîns poetul de „as-primea locului“.

Alături de simpatie pentru tomitani, afirmată prin cuvintele *Tomitae quos ego amo*, „tomitanii pe care îi iubesc“, își va face loc și dragostea pentru acest pămînt al Daciei Pontice. E suprema împăcare a poetului cu locul relegării sale. Acum Ovidiu își dorea — și o spunea în ultimele scrisori de la Tomis — să cultive o bucată de pămînt, să păzească un cîrd de capre ce se cațără pe stînci sau, rezemat în bîtă, să păzească oile. Amicului Severus, căci față de el, într-o scrisoare, își manifestă poetul aceste dorințe, îi spunea cu sinceritate: „Nu-mi pare rău nici după pămîntul meu din țara pelignilor, nici după colinele cu pini de la răscrucea căii Flaminia, pe unde se întind și acuma, poate, frumoasele mele grădini“, iar peste alte cîteva versuri își manifesta opțiunea lui întregă pentru îndeplinirea muncilor agricole chiar acolo unde se afla ca exilat:

„Ah, ca să uit durerea din inima mea tristă, / și boii cei sarmatici i-aș pune eu la plug, i-aș învăța și limba de care ei ascultă, / i-aș îndemna din gură să se-îpintească-n jug. / De corn ținîndu-mi plugul în glic l-aș înfige, / aș arunca sămînța pe cîmpul cel brăzdat; / eu nu m-aș da în lături nici să-mi plivesc grădina / de buruieni, nici apă să-i dau cînd a-nsetat...“ (Pontice IV, 14, 41-44 și 53-60, traducere de Teodor Naum).

În mintea poetului, cum ne dăm seama, învie dorința folosirii timpului în practici păstorești și agricole, se trezește în el o sete nestăvilită de muncă. Afirmarea acestei dorințe de a se îndeletnici cu truda pe ogoare, ca orice roman dintr-un colț oarecare al imperiului, o găsim și în altele din scrisorile pontice. Și cine știe dacă, în ultimii ani de exil, Ovidiu nu s-a și apucat de asemenea munci, așa cum, din ultimul său poem scris la Tomis, *Halieuticon*, am deduce că a îndrăgit și o altă îndeletnicire a celor de pe țărmul tomitan. În amintitul poem — din care au ajuns pînă la noi peste o sută treizeci de hexametri dactilici — poetul ne vorbește nu numai de peștii Mediteranei, ci și de cei ai Mării Negre, printre care sturionul, *acipenser*, un relict al geologiceii Mării Sarmatice, care însuma într-o singură mare apele pontice și caspice.

Unul dintre umaniștii italieni, trăitor în Quattrocento, pe numele său latinizat *Petrus Odus Montopolitanus* a scris, în urma unei vizite făcute la Sulmona, orașelul-cetate unde se născuse poetul și trăise pînă în anii plecării la studii, un lung poem în latinește cu titlul *Ovidiade*, dar și *Sulmoneide*, de unde reiese că poemul se desfășoară pe două teme esențiale: poetul și orașul său de origine. Amintindu-l mereu pe Ovidiu în cele 442 de versuri hexametrice și pentametrice ale poemului (tradus de mine în anii din urmă) umanistul *Pietro Odi*, al cărui nume latinizat l-am amintit ceva mai sus, cîntă gloria și osînda, laudă patria poetului, ospitalitatea ei, vizitează locurile celebrate de poet, exprimă tristețea exilului său nemeritat, (căci Ovidiu, ca și Dante, a fost un *exsul immeritus*, „un osîndit la o exilare nemeritată“, într-altfel spus „un vinovat fără vină“) și are versuri de-a dreptul impresionante în care cîntă Sulmona, dar și Tomis. Încheie cu două distihuri ale poemului:

„El a creat poezii într-o limbă de alții vorbită;
faptele împărătești el le-a cîntat în grai get,
iar pe barbarii de geți, cu deprinderi urite-nainte,
blînzi i-a făcut prin talent și prin poemele lui“.

prof. emerit Ioan MICU,
Municipiul Gh. Gheorghiu-Dej

Publius Ovidius Naso

Paene poeta Getes

(Aproape poet get)

Poate, prin fața-i schimbată de-acum, muza mea se trădează
și, cu ațtea greșeli, o recunoști că e ea.

Nu te mira, citind-o, că versul mi-e plin de cusururi,
pentru că eu, între timp, getic poet am ajuns...

Ah, mi-e rușine! Am scris și o carte în getica limbă;
vorbe barbare am pus, află, în ritm latinesc!

Și le-am plăcut, feliicită-mă, deci, că astfel început-am
nume să port de poet printre sălbaticii geți.

Ce subiect? mă întrebi: i-am făcut un elogiu lui Cezar.

După ce, dar, întregul poem scris în limba străină

l-am terminat de citit pînă la ultimul vers.

capul și tolbele pline ei toți și-au mișcat și un lung

murmur din gură au scos geții cuprinși de avînt.

Unul din ei a și zis: „Dacă scrii despre August tu astfel,
s-ar cuveni să și fii iarăși la Roma chemat“.

Iată ce-a spus chiar un get, însă, uite, acum e a șasea
iarnă de cînd exilat sînt eu sub bolți ce tot ning...

(Pontica, IV, 13, 13-14, 17-23, 33-40)

Tempora mea sacrata sunt...

(Vremurile mele sînt sfinte)

O, tomitani, pe voi vă iubesc, dar n-am nici o vină
dacă, iubindu-vă, eu locul acesta-l urăsc.

Caute oricine, în tot ce am scris, de cînd eu sînt la Tomis;
nu va găsi nicidecum, de tomitani că m-am plîns

Numai de frig și invazii mă tem care vin de oriunde
și că-i bătut de dușmani zidul cetății mereu.

Eu doar de locuri m-am plîns uneori, niciodată de oameni,
locuri pe care și voi deseori le-nvinuiți.

O, de-aș fi fost fericit pe cît inima mi-e de curată!

Nimeni rănit, pînă azi, n-a fost de-o vorbă a mea.

Chiar dacă eu și mai negru aș fi la suflet ca smoala,
tot n-aș putea să vorbesc rău de poporul fidel.

Soarta mea, voi, tomitani, ați privit-o cu bunăvoință,
astfel că ați arătat cît de buni oameni sînteți.

Ginta pelignă a mea și ținutul Sulmonei natale
n-ar fi putut, la necaz, să mă ajute mai mult.

Cinstea ce voi o dădeți unui om ocrotit și de soartă
mi-ați acordat-o și-așfel eu sînt de voi onorat.

Singur, pe voi, pe aceste meleguri, scutit sînt de sarcini
grație legii, la fel cu cetățenii aleși.

Timplele voi mi-ați încias cu o sacră coroană, în public,
ca o favoare, iar nu ca o dorință a mea.

(Pontica, IV, 14, 23-30 și 43-56)

Versiunea românească

Ioan Micu

PHAETON

«Dar când nefericitul Phaeton privi din înaltul cerului cum se cască jos, jos de tot pământul, păli și deodată genunchii începură să-i tremure de spaimă, iar ochii i se întunecară de atîta lumină.

Ce să facă? În spate a rămas o mare parte din aer, dar și mai mult dinaintea ochilor. Măsoară cu gîndul într-o parte și în alta și cînd privește în față apusul care nu-i este dat să-l ajungă, cînd privește înapoi răsăritul, încremenește neștiind ce să facă și nici nu slăbește hăturile, nici nu le poate stăpîni, nici numele cailor nu le cunoaște. Ba încă pe cerul smălțuit el vede îngrozit iei și colo minunății risipite și chipuri de fîre uriașe.

Phaeton însă, cu părul cuprins de flacăra mistuitoare, se rostogolește drept în jos și se duce prin aer ca pe o lungă diră, așa cum uneori o stea, deși nu a căzut din cerul senin, s-a putut vedea cum a căzut. Marele Eridan îl primește departe de țară, la marginea pământului și îi spală chipul fumegînd. Naiadele hesperide îi pun în groapă trupul fumegînd de fulgerul în trei despicat, ba chiar înseamnă cu un epitaf o piatră:

„Aici a fost așezat Phaeton, conducător al carului părintesc; chiar dacă nu l-a stăpînit, a pierit totuși cu mare curaj“.

Abandonînd subiectele frivole tratate în pemele erotice anterioare, Ovidiu, ajuns în perioada maturității literare, scrie **Metamorfozele** al căror material epic este numai un pretext pentru poet spre a-și alege un domeniu fantastic în care imaginația și talentul acestuia să se poată desfășura în voie. Lucrarea are un conținut moral, prezentînd aote de pietate sau, dimpötirivă, de impietate ale unor oameni față de zei, și consecințele acestora, felul în care zeii înșiși răsplătesc ori pedepsesc — adeseori pe nedrept — acele acte de **fides** ori de **impietas**. În sfera semantică a acestora din urmă intră noțiunea de **hybris** ca formă a tot ceea ce depășește măsura: violarea legilor umane și mai ales divine — urmare a orgoliului și a cetezantei de a se lua la întrecere cu nemuritorii, nesocotind condiția umană. Întîlnim această temă frecvent în literatura Greciei antice, și mai cu seamă în tragedie, dar și în operele marilor clasici universali; răsturnată însă, o recunoaștem și în **Luceafărul** lui Eminescu. Povestea lui Hyperion și a lui Phaeton este relativ asemănătoare: Unul este fiu al Soarelui și al Noptii, iar condiția divină îl nemulțumește, pe cînd celălalt, fiu al Soarelui și al Clemenei, aspiră spre condiția de nemuritor. Dincolo de similitudinile de formă, există una de fond: incompatibilitatea celor două naturi — cea umană și cea divină. Față de poetul român, Ovidiu, **nimium amator ingenii sui**, după cum bine îl caracterizează Quintilian, pune mai mult accent pe latura estetică decît pe cea ideatică, dar în textul luat în discuție* el le dozează într-un clasic echilibru și pe una și pe alta; etalîndu-și astfel cu strălucire virtuozitatea poetică.

Avem în față două tablouri diferite: unul în care se prezintă atitudinea tînarului înainte de moarte și altul în care sînt descrise momentele ulterioare morții sale.

Reacțiile psihologice ale personalului sînt redade cu finețe în mod gradat: **uero** arată dintr-un început schimbarea de situație; **infelix** are dublă valență: „nefericit“ pentru situația pe care Phaeton o conștientizează (deci subiectiv) și „nefericit“ pentru poetul care cunoaște soarta acestuia și o anticipează.

Procedeele stilistice, variate și abundente, se reduc pînă la urmă la opoziții: **despexit**, conjugat cu sintagma **summo aethere** sugerează ideea de înălțime, în vreme ce **terras penitus penitusque patentes** evocă imaginea hăului care se cascadează în fața adolescentului îngrozit. Iarăși, pluralul poetic **tenebrae** i se alătură corespondentul antonimic **lumen**.

De la aspectele exterioare de neliniște poetul trece la descrierea unor senzații de anxietate: frământare, incertitudine, înțeleștare, imaginație bolnavă. Pentru redarea expresivă a acestora el recurge la o avalanșă de antinomii: **multum-plus**, **post terga-ante oculos**, **prospicit occasus-respicit ortus**, **remittit-retinere**. Pe lângă opozițiile semnalate apar și câteva unități frazeologice dubitative menite să redă starea de nesiguranță a personajului: **Quid faciat?**, **animo metitur**, **utrumque, modo... interdum...**, **quidque agat, ignarus stupet, nec nouit**. Toate acestea culminează cu tabloul Universului în care Phaeton, fie pe fondul reprezentării naive populare a constelațiilor sub forma zodiacului, fie ca rod al imaginației și rațiunii sale zdruncinate, vede numai elemente agresive.

Moartea violentă pune capăt chinului său și totodată dezastrului natural.

Imaginea căderii icarice a tînărului este acum în mod inevitabil obiectivată prin mijloace vizuale puternice. Elementul care domină acest tablou este focul, sub diferitele lui forme: **flamma**, **rutilos capillos**, **stella**. Reținem, dintre procedeele poetice ale acestui pasaj, comparația de efect ut **stella... etsi non cecidit, potuit cecidisse uideri**, care ne amintește versurile lui Eminescu:

Un cer de stele dedesupt,
Deasupra-i cer de stele;
Părea un fulger neîntrerupt
Rătăcitor prin ele*.

La nivel fonetic, studiul versurilor evidențiază rolul important al cezurilor, atât în marcarea sintagmelor lexicale și logice cît și — mai ales — în sublinierea elementelor emoționale. Dacă în descrierea zbuciumului sufletesc al lui Phaeton trithemimera și hepthemimera alternd cu penthemimera sugerează sacadarea și incoerența evoluției personajului, în tabloul final predomină penthemimera care, prin revenirea ei ritmică, evocă în același timp cadența unui destin de neocolit și liniștea de după restabilirea ordinii cosmice.

În continuare, totul se petrece după un ritual funerar: Phaeton nu este ars pe rug — căci el însuși devenise rug — dar este spălat de fluviul Eridan și înmormîntat de naiade. Apele, cu reprezentările lor antropomorfe, participă la acest moment, ca unele care completează și desăvîrșesc acțiunea focului. Ele sînt expresia voinței divine care sancționează **hybrisul** săvîrșit de Phaeton.

În textul epitafului înscris de naiade aflăm o notă de compasiune, dar și de umanism optimist. Chiar dacă aspirația omului către divinitate — pînă la încercarea confruntării cu aoeasta — duce, în mod inevitabil, la anularea ființei muritoare, există un **tamen** care arată că cel care a învins totuși este omul prin curajul său.

prof. Ileana CIUCĂ,
Paltin, Vrancea

*) alege cu discernămint de către autoarele manualului pentru clasa a XII-a.

Epicureismul la Lucrețiu

"Tout ce qu'il y a de sérieux dans la poésie latine procède de lui".¹

(René Pichon)

Despre Epicur, sigura zeitate căreia i se închină Lucrețiu în "Poemul naturii" ("De rerum natura"), ne informează Diogene Laertios² că, în urma unui conflict cu Nausiphanes, a fost acuzat de a fi urmărit coruperea generației tinere printr-o morală senzualistă, întrecând marginile firescului. Acuzație care a căpătat proporții și greutate în posteritate, nu totdeauna dispusă să se aplece asupra textelor originare, să înțeleagă deci — în intenții și în spirit pe autor. În fond, filosofia propovăduită de Epicur și practică de adepții acestuia, adesea trădând-o prin excese sau printr-o rea înțelegere, își avea punctul de plecare într-o mare dragoste față de om. Pentru că, o dată cu Epicur, filosofia iese din regimul auster al cunoașterii abstracte, însuflețită acum de dragoste și înțelegere.

Teama de zei și de moarte domina încă spiritele, atât în secolul IV î.e.n. elen, cât și în secolul I î.e.n. roman, vremuri răscolite de războaie pustii-toare, încercate de nesiguranță și vag. Filosofia lui Epicur rezzonează, într-un asemenea context, pînă la un punct, cu liniile de forță ale altor sisteme filosofice contemporane lui, ceea ce nu se va întâmpla cu Lucrețiu, care va merge în „secvența de timp romană” împotriva oricărui curent și se va bucura — eventual — de câteva aprecieri izolate. Revenind la Epicur trebuie să reținem că în vremea sa preocupările pentru etică aveau un rol predominant, iar refugiu în individualitate era dictat (în ambele secvențe temporale) de condiții socio-politice și cultural-spirituale asemănătoare. Individul, cu deosebire în Grecia lui Epicur, se afla puternic marcat de **spiritul contemplativ**.

Opera lui Epicur este uluitoare chiar și prin proporții, cu toate că ne-a rămas atât de puțin! Autor a peste 300 de lucrări, după cum aflăm de la Diogene Laertios (op. cit.), ni s-au transmis de la acesta doar trei scrisori adresate unor prieteni, ce concentrează principalele puncte ale doctrinei sale, 80 de aforisme cunoscute sub numele de „Sentințe fundamentale”, câteva duzini de fragmente rămase sub titlul de „Gînduri”, precum și un „Testament”. Din necunoașterea integrală a operei lui Epicur vine și dificultatea foarte serioasă în a discerne punctele în care Lucrețiu depășește, nuanțează sau (poate) evită epicureismul. „Filosofia sa nu este o instruire — scrie Léon Robin, referindu-se la Epicur — ci o activitate care, prin reflecții și rațiuni, procură viața fericită (s.n.)...³

Aprecieri care se poate aplica, într-o bună măsură, și lui Lucrețiu.

În ciuda elogiilor aproape lipsite de măsură față de Epicur (fragmente întinse din poem), nu trebuie să rămînem cu impresia unui Lucrețiu, care și-a asumat conștiincios filosofia aceluia, cu câteva note originale (ce țin de spațiul roman în care a compus) și care se hrănește din orgoliul de a fi creat poezie pe un subiect atât de arid și nemaîncercat înaintea sa în literatura latină. Cercetătorii atenți au stabilit și împrumuturi sensibile din alți filosofi: Posidoniu, Teofrast, Empedocle, iar Ernout și Robin, în comentariile la opera poetului latin⁴, stabilesc alte filiații — pe deplin justificate — cu Anaximene, Xenofon, Seneca, Aristotel, Leucip. S-a stabilit, spre exemplu, că întreaga carte a V-a nu are la bază textele lui Epicur. Și este probabil că, atunci cînd polemizează cu Anaxagoras, Empedocle, Heraclit, argumentele sînt — în mare parte — originale.

Intuițiile lui Lucrețiu, chiar atunci

cînd îl pșea pe Epicur, adăugînd și nuanțînd, au uimit mințile Renașterii, cît și pe cele din epoca Luminilor, continuă să ne seducă și astăzi, chiar dacă prin traducere se pierde destul de mult; suficient însă să ne convingă prin grandoarea unor fragmente și robustețea raționamentelor. René Pichon, citat la începutul acestei lucrări, merge pînă acolo încît apreciază că, fără Lucrețiu, influențată doar de alexandrini, poezia latină „ar fi fost prea ușoară și goală de idei”⁵. Citarea numai a lui Vergiliu și Horațiu este încă suficientă.

Atît Epicur, cît și Lucrețiu subordonează teoria despre natură (deci „fizica”) teoriei despre om și existență umană în devenirea lor. Chiar dacă, la o primă vedere, opera lui Epicur pare masată în jurul descifrării naturii, iar la Lucrețiu ar exista un singur capitol explicit (V) și relativ puține pasaje în celelalte, care pledează pentru om în fața omului, nu trebuie să uităm că mobilul ultim al întregului mecanism decelșat, în toate articulațiile sale, prin intermediul raționamentului pur, în cazul prim, dar și al poeziei, la cel de-al doilea, este constantul efort de înțelegere și salvare a naturii umane.

Epicur este un filosof care gîndește simplu, naiv și natural. De aici și rezistența celor mai multe raționamente preluate cu entuziasm de Lucrețiu. Raționamente care opun rațiunii, simțurile, trăirea directă. A apela la simțuri înseamnă pentru el criteriul suprem al adevărului. Motiv pentru care recomandă „studiul permanent al naturii, datorită căruia mă bucur în viață de o perfecță seninătate” („Scrisoare către Herodot”). Este convins că, dacă va reuși să aducă natura spre înțelegerea contemporanilor săi, îi va apropia de seninătate, echilibru, fericire. Îndemnul și exemplul personal le vrea convingătoare.

După ce afirmă, pe linia Leucip—Democrit, caracterul necreat și imperisabil al lumii, materialitatea universului, mișcarea continuă a atomi-

lor, Epicur desfășoară raționamentul apagogic, preluat corect de Lucrețiu. Mai mult chiar, autorul poemului „De rerum natura” folosește și amplifică metafora — în slujba raționamentului epicurean — ca, spre exemplu, aceea a inelului care se tocește și se subțiază pe dinăuntru, atunci cînd vorbește despre vid și spațiu. Filosofia, e bine să nu uităm, va recurge dintotdeauna la metaforă pentru a sprijini un sistem sau altul, un argument sau altul, pentru a-i da extensiune și forță de persuasiune, apropiindu-se — și în acest fel — de artă. Pe această linie, filosoful și poetul Titus Lucretius Carus obține mari merite, deși îngădit de un limbaj sărac („patrii sermonis egestas”).

Tot așa paralelismele Epicur — Lucrețiu sînt lesne de demonstrat fie că aduce în discuție infinitatea spațiului și timpului sau existența unui număr infinit de lumi !! Ideea epicureană este uluitoare pentru acel timp. Léon Robin vorbește despre anticipare sau intuiție la Lucrețiu — „notities”) pe care le comentează în felul următor: „Este un soi de gîndire universală care s-a format în noi, adică o amintire (o rememorare) a ceea ce, din exterior, ni s-a prezentat de nenumărate ori”⁶.

Ca și filosoful grec, convins că-i ajută pe oameni făcîndu-i să înțeleagă că natura universului și a sufletului sînt materie și că ele sînt supuse pieirii, constatăm un plus de amărăciune la Lucrețiu, o amărăciune ce stă bine poetului și-l pune pe filosof într-o situație contradictorie: pe de o parte îi cheamă pe oameni la natură (nu altceva va face Vergiliu, dar cu mijloace artistice superioare, cîteva decenii mai tîrziu) și la propria lor natură, iar pe de altă parte îi îndeamnă spre o asceză de un tip special, bazată pe plăceri! Zeii sînt eliminați din spațiul lumilor și de la pretinsa creație a universului. Epicur îi expediază în spațiile dintre lumi (intermundia) și tot acolo îi va împinge disprețuitor și Lucrețiu: „Ce folos să aibă / Nemuritorii zei, prea

fericiții / Drept mulțumire de la noi, ca, astfel / și ei să-și facă pentru noi de lucru? ⁷.

Tot aici găsim îndemnul neechivoc al acestuia pentru trăirea pleneră și nemijlocită a vieții (mai târziu, Horațiu va lansa un „carpe diem!“), dar această idee a fost prea adesea supralicitată, simplificată, vulgarizată, ruptă de context și înțeleasă ca un îndemn la o trăire senzuală pūră, ce coboară ființa umană aproape de stadiul animalității. O explicație cu mult mai aproape de spiritul filosofiei lor dă Gh. Vlăduțescu: „Crezându-le a fi principiul și rădăcina binelui, Epicur nu dădea însă plăcerilor trupesti valoare absolută și dacă le recunoștea înțietatea o făcea pentru că nemijlocirea ajută mijlocirea. Simțurile fac posibilă înțelegerea și plăcerile trupului, pe cele ale sufletului” ³.

Cu toată natura sa pasională, Lucrețiu se dovedește un epicurean moderat. În fața naturii și omului, autorul roman vine cu uimire și dragoste, neuitad — nici o clipă — să se implice afectiv, fără a depăși sensul moral al demersului său. Măsurat în gesturi, preocupat mereu să explice oamenilor și să convingă („persuadere“). Lucrețiu izbucnește pe alocuri cu tot patosul său, realizând secvențe memorabile, caracterizate prin epos și grandoare.

Să notăm că Epicur nu agreea știința și lui îi aparține îndemnul: „scăpați de științe, dacă vreți să fiți fericiți“, stupefiant pentru noi, dar în linia și tonul sistemului filosofic propus. Firește, Lucrețiu nu-și urmează maestrul întotdeauna. Efortul său de a oferi la tot pasul explicații științifice este mai mult decât lăudabil. René Pichon, care îl considera mai degrabă filosof, cu reușite întâmplătoare în poezie, este de părere că, sub acest raport, valoarea științifică a operei autorului latin a fost pe nedrept negată sau ignorată, datorită confuziei totale cu Epicur. Iar Jean Bayet aprecia, în același sens, că autorul latin are „pasiunea adevărului științific în sine” ⁹.

Ținuta morală a romanului, mai cenzurată, pasiunea pusă în urmărirea raționamentului, un răscolitor sentiment al naturii dau personalitate și forță întregului poem. Și chiar atunci când nu este poet, Lucrețiu se expune fără pudoare în fața cititorilor săi, tulbură, interoghează, cutremură conștiințele. Înălăturind zeii, ce nu-și au locul în lumile naturale, acesta face din Om un egal Universului. Iar atomii, asemenea unor monade, îl însuflețesc și-i dau sens. Acela uman. Singurul posibil.

Mircea DINUTZ

1 — René Pichon — „Histoire de la littérature latine“, Libr. Hachette, Paris, ediția a IX-a, 1924, p. 282.

2 — Diogene Laertios — „Despre viețile și doctrinele filosofilor“, ediția Balmus Frenkian. Editura Academiei, 1963, cap. X, 1.

3 — Léon Robin — „La pensée grecque et les origines de l'esprit scientifique“, Paris, 1923, p. 388.

4 — Ernout Robin — „Commentaires“, 3 vol., Budé, 1925—1928.

5 — René Pichon — op. cit., p. 282.

6 — Léon Robin — op. cit., p. 392.

7 — Lucrețiu — „Poemul naturii“, traducere de T. Naum, Editura științifică, București, 1965, cartea a V-a, v. 237—240.

8 — Gh. Vlăduțescu — „Etica lui Epicur“, Editura Științifică, București, 1972, p. 30—31.

9 — Jean Bayet — „Literatura latină“, Editura Univers, București, 1972, p. 213—236.

IUBIREA : Mit și simbol în viziunea lui Lucrețiu

Ființa umană, ca „homo sapiens”, și-a încordat forța gândirii pentru relevarea adevărurilor fundamentale legate de existența sa, proiectată pe fundalul existenței naturii și universului.

Reconstituirea unui timp și spațiu primordial, în care omul a apărut este cel mai de seamă efort creator care îl înobilează pe om, plasându-l în centrul lucrurilor.

Mitul exprimă această încercare a spiritului uman de explicare concretă a existenței, de reereare prin cuvânt, generator de imagini ale unei posibile ontologii, stabilind între om ca ființă conștientă și cosmos multiple legături. Cu ochii minții el a reușit să vadă, înțelegând continuu sa devenire, dar și profacerea neîncetată a naturii, imaginându-se pe sine și imaginându-și natura ca aflându-se sub semnul forței creatoare.

Ghiar și pentru Titus Lucretius Carus „filozof și poet materialist (sec. I. î.e.n.) în „De rerum natura”, ca operă științifică ce își propune să exprime adevărul, apariția celor două zeități, Venus și Marte, invocate în deschiderea poemului devine simbolul unei antonimii. Forța creației și distrugerii reprezentate prin cele două figuri mitologice întretin, prin permanența lor încheștare, existența însăși.

Încă de la început, Venus apare ca simbol polisemantic prin ipostazele propuse de autor :

Tu, zeilor ș-al oamenilor farmec,
Tu, născătoarea ginții lui Enea,
O, Venus, rod de viață...”

Astfel, Venus intruchipează principiul creator ce guvernează atât microcosmosul : omul cu dimensiunea lui istorică și afectivă, dar și macrocosmosul, Pământul cu toată ființa lui apare ca rod al acțiunii benefice a mamei sale, Venus, capabilă prin actele sale de dăruire să dea o nouă înfățișare pământului, trezind la viață ființele din întunericul neființei :

„Sub bolta de stele călătoare
Împoporezi cimpurile mănoase
Și marea purtătoare de corăbii ;
Prin tine doar tot neamul de ființe
Începe-se și, scos din întuneric,
Prin tine vede-a soarelui lumină”.

Asocierea imaginii zeiței cu lumina soarelui îmbogățește semnificațiile acestui simbol cu accepțiunea solară legată de forța dătătoare de viață a luminii :

„Din calea ta fug nourii, zeiță,
Și vînturile ; iscusit pământul
În drumul tău așterne flori suave
Și ție rîde linul mării ; ție,
Scăldat în valuri de lumină, cerul
Zîmbește blînd !...”

În reacția naturii umanizate, însuflețite de prezența zeiței, autorul surprinde plăcerea manifestată de elementele naturii : pământul ce așterne flori suave, surîsul mării și zîmbetul cerului: Venus devine simbolul moral al seninătății căruia pe plan social îi va corespunde pacea.

Timpul însuși stă sub semnul rodirii prevestită de apariția sentimentului iubirii pe care divina Venus îl inoculează viețuitoarelor :

„Cînd zori de primăvară
S-au revărsat și roditorul zefir,
Descătușat, începe iar să bată.
Atunci zburătoarele din aer
Vestesc înții sosirea ta, zeiță,
De focul tău la inimă pătrunse...”

În această ipostază, apare ca zeiță a primăverii care prin forța sa

generatoare dezlănțuie impulsul procreării pentru perpetuarea viețuitoarelor văzduhului, pământului și apelor :

„.....robită

De tine, fiecare te urmează

Oriunde vrei s-o duci pe fiecare.

Pe mări, pe munți, pe râurile-n clocot,

Pe verzile ogoare și prin cuiburi

Tu, strecurînd iubirea dulce-n piepturi

La toate vietățile, pe toate

Le-ncingi de dor să-și veșnicească neamul“.

Semnificația iubirii ca simbol al creației se îmbogățește cu o nouă valență, aceea a omniprezenței și a forței sale irezistibile pe care autorul o investește cu putere absolută. Atotputernicia zeiței iubirii este o mărturie a echivalării pe care Lucretius o face între Venus și principiul creator și ordonator al lumii ce are la bază iubirea :

„Fiindcă dar tu singură, natura

O cîrmui, și pe țărnișii luminii

Nimic nu poate-ajunge fără tine,

Nici bucurie nu-i, nici desfătare“.

Această investire motivată prin fapte concrete îi dă dreptul în numele atotputerniciei sale să învingă pe Marte, zeul puternic în arme. Din relația Venus-Marte, zeita apare cu o semnificație nouă de forță pacificatoare care triumfă în fața forțelor ostile ale războiului :

„Iar trebile războiului într-asta

Pe mări și pe uscaturi, pretutindeni,

Tu fă-le să adoarmă liniștite !

Căci numai tu poți ajuta cu pacea

Pe muritori : războaiele cumplite

Le poartă Marte, zeul cel puternic

În arme, care-adesori s-aruncă

La tine-n brațe, doborît de rana

Cea veșnic-a iubirii...“.

Venus este o forță tot atît de puternică ca și Marte, căci îi provoacă o rană veșnică „a iubirii“ pe care nu o poate vindeca decît tot cu iubire, rezolvare fericită conform epicureismului. Astfel, cuplul Venus-Marte diferă esențial de cuplul homeric Afrodită-Ares. Venus nu e Afrodită adulteră, ci mamă a eneazilor și protectoarea lor, iar Marte nu e seducătorul Ares, ci zeul războiului și tatăl lui Romulus. Cuplul lucretian integrează simboluri morale proclamate anterior ca principii filozofice de către Empedocle în termeni ca iubire-prietenie / ceartă-luptă.

Scena de dragoste Venus-Marte apare ca o transfigurare poetică a interacțiunii dintre forța creației, a iubirii și forța distrugerii, a războiului Marte, zeul cel puternic în arme, rămîne dezarmat în fața iubirii :

„.....cu grumazu-i

Rotund lăsat pe sinul tău, nălțîndu-și

Spre tine ochii dornici el te soarbe

Cu ochii și te jinduie pe tine ;

Răsufletu-i fierbinte i s-atîrnă

De gura ta...“.

Interacțiunea celor două forțe proclamă în cele din urmă creația legată de imaginea iubirii ca principiu esențial pentru existență.

Înfrîngerea zeității ce simbolizează instinctul războiului îndeamnă pe urmasi să recunoască valorile umane simbolizate de Venus.

Contrazicînd, prin intenția sa de a dezvălui adevărul științific, ideea lui Aristotel prin care iubitorul de mituri e oarecum un filozof, Lucretius însuși face ca cele două zeități invocate să devină permanente, sistem de referință în întocmirea poemului său ca imagine ce reflectă existența lumii și cunoașterea ei. Astfel invocatia lucretiană, prin conținutul său, proclamă forța poetică a mitului și a simbolului frumuseții creatoare care se răsfrînge asupra poeziei înseși.

prof. Cleria MARIN,
Sf. Gheorghe, jud. Covasna

Teatrul lui Seneca tragicul și „Hercules Oetaeus“

Trăind în primele șase decenii ale secolului I al erei noastre, Seneca introdusese în literatură latină un stil nou, original și expresiv, în contrast cu cel impus de clasici în secolul lui Augustus. Teatrul său cultivă trăsături și stări sufletești care afirmă un dezechilibru spiritual oopus echilibrului clasic al poezilor din secolul de aur. Destinate să fie citite, nu jucate, — tragediile sale vor sui pe scenă abia în epoca Renașterii — ele nu pun accentul pe acțiune, ci acordă mai mult loc pentru **monolog și cor**. Caracterele personajelor au trăsături excesive, deoarece sînt menite să scoată la iveală nu numai temperamentul, dar și concepția tragică. Seneca se deosebește de precursorii săi antici (Eschil, Sofocle, Euripide) prin faptul că acoperă, în veșmînt grec, sufletul roman și concepția despre viață a contemporanilor săi, dînd propriei sale creații dramatice un suflu nou, viguros, reverberînd intim cu epoca în care trăiește, de unde teatrul său ni se prezintă astăzi ca o punte de trecere de la tragedia clasică antică la teatrul clasic francez, spre cel romantic și, mai departe, la teatrul modern. Se remarcă, în teatrul senecan, o înclinație către omul chinuit sufletește, măcinat de mari contradicții, oglindind în sine tulburări și neliniști de o adîncime sondată doar de teatrul modern. Întreg teatrul lui Seneca înseamnă un pas decisiv și o împlinire spre această modernitate.

Unii dintre eroii săi, cum este personajul principal din tragedia „Hercule pe muntele Oeta“, pun probleme nemăintîlnite pînă atunci. Cum ar fi, de exemplu, situația celui care face bine omenirii, mergînd pînă la sacrificiul personal, dar a cărui recunoaștere calitativă nu se înfăptuiește decît o dată cu moartea sa pe rug. Fluctuațiile vieții sale atît de agitate s-au reflectat indirect, prin eroii săi, în tragediile rămase de la el. Lui Seneca-tragicul nu i-a repugnat să evoce, în teatrul său, momente sîngeroase, cruzimi, întîmplări monstruoase și abuzuri de pu-

teră, trăsături ale unor vremuri crude și absurde. Tragediile sale sînt pline de înălțări și căderi, iar personajele amintesc de firea unor Caligula și Nero. Seneca demască, în tragedii, defecte ale contemporanilor săi, care, ajunși la cîrma destinelor unui popor sau unei cetăți, prin puterea lor discreționară, prin tirania ce o exercită, devin adevărați monștri, alunecînd într-o veritabilă cascadă a fărădelegilor.

Dar „Hercule pe muntele Oeta“ e o tragedie diferită de celelalte, iar pentru mine o scumpă amintire a tinereții, deoarece mi-am ales-o ca subiect al tezei de licență. Pe atunci însă mă interesa, firește, mai mult procesul amoros herculean, dragostea miticului erou pentru Iole și tentativa geloasei Deianira, soția lui, de a recîștiga inima bărbatului ei printr-un filtru magic: cămașa lui Hercule muiată în sîngele centaurului Nessus. După ani, în urma traducerii din nou a tragediei senecane, mi-am dat seama că alta este ideea fundamentală a respectivei tragedii. Seneca pune în ea problema omului care simte în el forțe ce îl depășesc și îl apropie de esența zeilor, nu printr-o descendență fortuită, ci numai prin contribuția energiei sale, a posibilităților personale, prin conștiința că el este un binefăcător, un „*euergetikós*“, un „*euergetikós anér*“, pentru ceilalți oameni, pentru întreaga omenire. Pentru Seneca, Hercule este un astfel de om. El este omul mai presus de oameni, eroul făcător de bine, care cunoaște lumea, intrucît a străbătut în lung și în lat globul pămîntesc a înfruntat ferocitatea fiarelor pămîntului și vicisitudinile unor calamități naturale ori create de oameni ajunși regi sau tirani. Hercule nu e considerat de tragedianul roman ca un personaj al mitologiei care împlinește acțiuni spectaculoase, demonstrative; nu e, adică, împins doar de dorința de a-și arăta puterea, ca în spectacolele de arenă, spre exemplu, în floare pe atunci, fără o eficiență mai înaltă, ci el reprezintă omul în serviciul sau în sprijinul omului, „*homo homi-*

ni", în apărarea semenilor săi, care se cuvine să fie ajutați în timpurile grele, în necazurile mari și copleșitoare ale vieții.

Încă din prima scenă a tragediei, Hercule ne apare în toată strălucirea aspirațiilor sale umanitare. Reîntors acasă, după numeroase „res gestae”, mulțumit de tot ce a înfăptuit, dar nemulțumit de starea lui de ins muritor. El vrea ca zeii să-i recunoască și să țină seama de însușirile sale superioare și de faptul că, prin „gestele” sale, el este egalul lor. Atitudinea lui amintește cuvintele-cheie ale Revoltei lui André Malraux din „La condition humaine”: „Să fii mai mult decât un om în lumea oamenilor... Nu puternic, (ei) atotputernic... Orice om visează să fie zeu” (cf. Pierre de Boisdeffre — „Istoria vie a literaturii franceze de azi”, p. 121). În „Hercules Oetaeus” ideea principală o constituie omul care depășește condiția umană, care, prin actele sale, intră în competiție cu zeii și ajunge în cele din urmă să fie consacrat, ca faptură de excepție, ca binefăcător și salvator al omenirii. Calitățile fizice și sufletești ale eroului sînt scoase în relief de corul tinerelor oechaliene, printre care se află captivă și Iole: membrele sale sînt invulnerabile, vigoarea lui e de neînfrînt, deoarece el a sfidat pînă și moartea și nimeni nu-l poate birui. O altă serie de calități este subliniată de însăși Iole care, deplîngîndu-și soarta ei nefericită, a fratelui și a tatălui ei, răpuși de Hercule, definește indirect și în trăsături energice portretul eroului. Alte însușiri de excepție sînt relevate de doica lui; ea încearcă să o tempereze pe Deianira, îndemînd-o să nu se răzbune prin moarte contra lui Hercule, deoarece „pentru răzbunarea morții lui, universul întreg se va ridica”, „tot pămîntul se va înarma în sprijinul răzbnătorului”. Tot doica se străduiește să-i explice geloziei Deianira că nu amorul, ci compasiunea îl leagă pe Hercule de această nefericită Iole, accentuînd astfel o caracteristică aleasă care înfrumusețează și umple de omenie figura ce o conturează Deianira cu privire la un Hercule care străbate țări și cucerește cetăți, luînd sceptrul din mîna conducătorilor truși, fie regi, fie tirani, și dîndu-i în mîna celor năpăstuiți. Această idee este lărgită de corul femeilor etoliene, fidele însoțitoare ale Deianirei, care

jelesc nefericirea augustei lor stăpîne, o asigură de devotamentul lor, dar critică mulțimea de adulatori ai tronului. Hyllus, fiul lui Hercule și al Deianirei, adaugă la portretul eroului binefăcător și alte trăsături înălțătoare. El afirmă că moartea tatălui său e un motiv demn de plîns pentru întreaga lume și tot el povestește moartea pe rug a lui Hercule, datorită cămășii înveninate ce i-o dăruise soția lui, în dorința nevinovată de a-i redobîndi iubirea. Acum abia înțelege Deianira mărimea sufletească a bărbatului ei și vrea să moară de mîna lui, dar e prea târziu. Ultimele două acte ale tragediei au țelul să definească mai înții atitudinea lui Hercule în fața suferinței copleșitoare, dar purificatoare, și, în al doilea rînd, destinul său ceres „post mortem”. Corul comentează astfel moartea eroului tragic: „Acest om mai calm decît muștele Haemus și mai imposibil decît polul septentrional, cedează chinului care îl răpune”.

În ultima scenă, Alcmena, mama celui ce s-a stins pe rug, intră, ducînd în brațe un vas cu cenușa fiului ei, și exclamă: „O, soare, cum a putut un corp atît de mare să fie redus la mai nimic”. Hercule, apoteozat, o asigură că a coborît anume din Olimp ca să-i spună că acum se află printre zeii. Alcmena vrea să-l mai rețină („O, mai rămîi o clipă!), dar el a și dispărut. Copleșitoarea neamocire o face să fie un moment neîncrezătoare și totuși spune ea: „Tu ești acum un zeu, fiule, și ai locul tău în Olimp. Cred în glorioasele tale triumfuri”. Astfel încearcă, printr-un artificiu, să explice Seneca revelația transformării fiului Alcmenei dintr-o ființă umană într-o ființă divină, căreia, cînd ea se va întoarce în patrie, la Teba, îi va înălța un templu și îl va adora ca pe o nouă divinitate a panteonului grec.

Din ruga finală a corului — intrucît tragedia se încheie cu acest cor — putem desprinde trei trăsături ale omului divinizat pe care această tragedie senecană le prezintă. În concluzie, Hercule a fost: 1) „magnus domitor ferarum”, un mare și generos biruitor al fiarelor ce periclitau viața oamenilor; 2) „orbis pacator”, un pacificator al lumii întregi și 3) mai presus de toate un binefăcător și ocrotitor al omenirii, un zeu care mînuiește fulgerele cu mai multă putere și dreptate decît însuși Ju-

piter, deoarece virtutea plină de faimă („inclya virtus“) nu ajunge niciodată printre umbrele stigiene, ci gloria îi va deschide calea spre cei de sus, „iter ad superos gloria pandet“.

profesor emerit Ioan MICU

(Seneca)

Lucrări de referință :

1. „Tragédies de Sénèque“ par M. Greslon, Paris, f.a., oricum ediție hipercen-tenară.
2. Vitorio Pandolfi — „Istoria teatrului universal“, București, 1971, p. 183—9.
3. Seneca — „Tragedii“, vol. I/1979 și vol. II/1984, Ed. Univers, București; (traducere de Traian Diaconescu) ;
4. Ioan Micu — recenzie la volumul de teatru al lui Seneca în „Anuarul științific al Universității Iași“, sect. III, literatură, tom XXXI, 1985, p. 83—84.
5. Ioan Micu — „Queques observations sur la tragédie HERCULES OETAËUS“, din vol. „Dioniso, Seneca e il teatro“, Siracusa, 1981, p. 213—220.
6. Seneca — „Hercule pe muntele Oeta“, traducere liberă și adaptare radiofonică de Ioan Micu, difuzată în ziua de 26 mai 1985.

Ediții ale operei lui Caius Crispus Sallustius în Biblioteca Județeană Mureș

Curentul cultural al umanismului inițiat în Italia, în secolul al XIV-lea s-a dezvoltat în secolul al XV-lea și s-a extins în secolul al XVI-lea și în alte țări. Acest curent a pus accentul asupra omului și a perfecțiunii sale. Secolul al XVI-lea, dominat fiind de noile orientări, idei și concepții ale umanismului, a contribuit la progresul spiritului critic manifestat în căutarea și colecționarea manuscriselor care reprezentau antichitatea.

În domeniul științelor umane, antichitatea oferea veritabile modele demne de urmat prin operele pe care cărțile tipărite le puneau la dispoziția cercetătorilor și cititorilor. Antichitatea regăsită a contribuit la lărgirea orizontului intelectual, iar erudiția greacă și latină s-a manifestat în transpunerea evenimentelor în condițiile în care s-au produs, reflectate fiind cu o evidentă forță artistică.

Umanismul, prin valorile sale, a asigurat, astfel, cunoașterea și studierea operelor scriitorilor greci și latini reprezentativi.

Printre aceștia se enumeră și operele istoricului și omului politic roman Caius Crispus Sallustius (86-35 î.e.n.), care vor constitui obiectul acestei prezentări.

Ne vom referi la edițiile operei sale păstrate în colecțiile istorice constituite ale Bibliotecii Județene Mureș. Aceste ediții se remarcă prin vechime și raritate bibliofilă, prin i-

tineratul lor spiritual ca și prin legăturile lor artistice.

Din cele 40 000 de volume achiziționate de fondatorul bibliotecii Telekiana din Tîrgu Mureș, Teleki Sámuel (1739—1822), 3000 de volume reprezintă lucrări a 1400 de autori greci și latini, provenite din 25 de centre tipografice ale Europei. Fondatorul s-a dovedit un pasionat bibliofil și un bun cunoscător și admirator al literaturii din antichitate. A selecționat cu asiduitate capodoperele clasicității greco-latine, fapt atestat de bogata corespondență purtată cu editori, librari, oameni de știință, bibliologi, de numeroasele însemnări de pe filele cărților referitoare la conținutul cărții sau cuprinzând referințe bibliografice.

Cea mai veche ediție a operei lui Sallustius conține cunoscutele lucrări: *De coniuratione Catilinae*, *De bello Iugurthino*, *Oratio contra M.T. Ciceronem*, *M.T. Ciceronis Oratio contra C. Crispus Sallustium*, *Orationes quatuor contra Lucium Catilinam*, *Porcii Latronis Declamatio contra Lucium Catilinam*, *Orationes quaedam ex libris historiorum C. Crispe Sallustii*. Fără a avea o pagină de titlu propriu-zisă datele de apariție ale cărții sînt extrase din colofon. A fost editată la Florența, în anul 1513 de Philippo Giunta. Casa tipografică Giunta a deținut unul din locurile de frunte în istoria tiparului secolului al XVI-lea, unii specialiști afirmînd

că ea ar fi putut să se situeze pe primul loc, dacă, bineînțeles, nu ar fi existat celebra aldină a tipografiei lui Aldus Manutius. Ediția la care ne referim este în format 12°, nu prezintă emblema oficinei tipografice Giunta. Legătura cărții este de carton, iar cotorul de piele cu linii aurite. Pe versoul copertei 1 apare exlibrisul tipărit al fondatorului Teleki Sámuel. La ornamentația cărții contribuie frumoasele inițiale încadrate în chenare între elemente florale și antropomorfe. Cartea a fost lecturată cu interes, dovadă fiind numeroasele însemnări marginale și referirile bibliografice pe care le conține, precum și sublinierea unor pasaje.

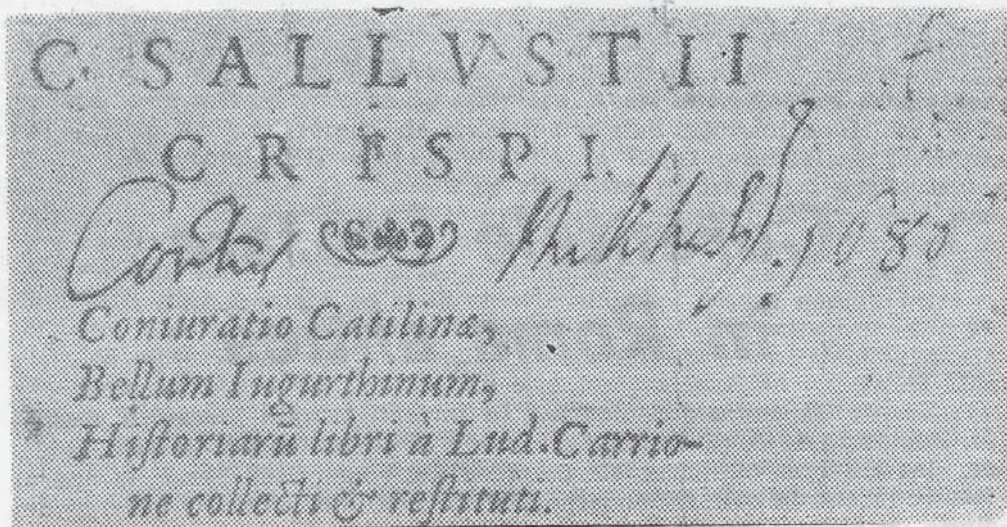
O altă ediție a operei lui Sallustius pe care o semnalăm în fondul „mixt” al bibliotecii noastre este în format 12° și editat la Leiden, de Antonius Vincentius, în anul 1546. Acesta fără a avea renumele cunoscutului tipograf olandez Christofor Plantin, a destinat tipărirea sa autorilor clasici. Cartea cuprinde aceleași opere ca și cele ale ediției anterior prezentată cu anumite deosebiri. Viața autorului, extrasă din opera scriitorului florentin Petrus Crinitus, care a trăit la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, este diferit dispusă în pagini, apare la sfârșitul lucrării. Pe pagina de titlu, figurează marca tipografică ce reprezintă o mână ieșită de sub un nor, ce ține o făclie înconjurată de un șarpe și ghirlande cu flori, iar deasupra un ochi atoteprinzător. La decorul cărții contribuie inițialele introduse în chenare și înconjurate de elemente florale și antropomorfe. Legătura este de piele maron, cu chenare, rozete și ornamente centrale, pe coperti reprezentând figuri mitologice.

Cartea, în anul 1593, figura printre cărțile lui P. Thordi al cărui exlibris manuscris apare pe pagina de titlu, apoi printre cele ale lui Petrus Száva. Mai târziu, a ajuns în Biblioteca Conventului Mikháziensis (Călugăreni-Mureș), convent înființat în anul 1636.

Vom urmări în continuare circuitul ediției lui Sallustius tipărită în anul 1585, la Leiden de editorul tipograf, umanistul Antonius Griphius, a cărui emblemă reprezintă un grifon. Acest exemplar este colligat cu lucrarea lui Terentius, *Comoediae sex,*

tipărită de Iacobus Stoer în 1587. Volumul prezintă legătură de piele, originală, specifică secolului al XVI-lea, cu chenare și mici rozete. Pe coperta I sînt presate inițialele unui presupus posesor neidentificat, notat cu inițialele I. K. și anul 1590, la numai 5 ani după apariție. În continuare, urmărind drumul cărții prin însemnarea de pe foaia de gardă, a lui Georg Kornis prin care o oferă fiului său Johannes Kornis, distins la învățătură, „generosa spei” în Heidelberg, unde probabil studia și apoi acesta își va nota numele, cu valoare de ex-libris, pe foaia de titlu a lucrării. În secolul al XVII-lea, în anul 1676 lucrarea se găsea în proprietatea lui Georgii Bobkovics din Tyrnavia, după cum atestă însemnarea de pe foaia de titlu. Versoul copertei I și foaia de gardă dezvăluie însemnările altor posesori care își transmit cartea, Joannes Perki o transmite lui Franciscus Perki din Kohalom (Rupea-Brașov). Tot pagina de titlu completează acest tablou prin semnalaarea apartenenței Bibliotecii Conventului Mikháziensis în 1688, certificată prin însemnare și ștampilă. În sfârșit, cartea ajunge în posesia Bibliotecii Teleki-Bolyai din Tîrgu-Mureș. Circulația acestei ediții pune în lumină relațiile culturale dintre diferitele zone ale Transilvaniei și spațiul vest-european.

În fondul „mixt” există de asemenea o ediție a operei sallustiene ce menționează pe foaia de titlu-*frontispiciu* **Cum veterum Historicorum fragmenta**, editată la Amsterdam, oraș cu o frumoasă tradiție în activitatea editorială, de Claudius Thibous, editor juridic al Universității din Paris, în anul 1657. Lucrarea conține cele două monografii istorice **De coniuratione Catilinae**, **De bello Iugurthino**, date biografice din viața lui Sallustius, extrase din opera lui Petrus Crinitus, din opera lui Johannes Chrysostomus și din opera unui autor necunoscut. Lucrarea este în format 12°, este legată în piele maron, iar cotorul cărții prezintă nervuri și ornamente geometrice și florale aurii. La observarea atentă se constată că anterior cartea a fost legată în foia de pergament a unui vechi manuscris cu note muzicale. Această ediție a aparținut unui posesor numit Legier, nume notat pe foaia de gardă. Tot pe foaia de gardă figurează ștampila bibliotecii din

Gornești (Mureș). O însemnare făcută de bibliotecarul Biás Istvan pe versoul copertii 1, la 21 XI 1889, menționează ediția ca fiind în posesia Colegiului reformat din Tîrgu-Mureș, în dublu exemplar și cumpărată anterior anului mai sus menționat.

În fondul original Teleki se păstrează un exemplar al operei lui Sallustius / Opera / Cum veterum Historicorum fragmentis, editat la Leiden, oraș cunoscut pentru activitatea sa editorială, în „officina Elzeviriana”, în anul 1634. Lucrarea este în format 12°, se distinge prin foaia de titlu-frontispiciu gravată de Cl. Dussent. Aprecierea de care s-a bucurat casa tipografică Elsevier „Typorum patet elegantiarum” se verifică și în cazul exemplarului la care ne referim, remarcându-se claritatea tiparului, rafinament în alegerea ornamentelor și rezistența hîrtiei folosite. Lucrarea conține o dedicație a lui Abraham și Bonaventura Elzevier, distinsului Marcus Zuerius Boxhornius. Urmează comentarii breviate referitoare la opera lui Sallustius extrase din scriitori antici. Ne reține atenția efigia lui Sallustius însoțită de citatul: „Hic erit, ut perhibent doctorum Crispus romana primus in historia”, care confirmă valoarea recunoscută a istoricului roman. Legătura cărții este de piele marmorată, cotorul fiind înfrumusețat cu ornamente aurii. Semnificativ este că volumul vehiculează mesajul referințelor bibliografice, al notelor de lector și al însemnărilor marginale ale foștilor cititori.

O altă ediție a istoricului clasic pe

care o semnalăm conține /Opera/ quae extant, editată la Paris, de editorul Fredericus Leonard, tipograf, regal, în anul 1674. Lucrarea în format 4°, după cum se menționează pe pagina de titlu „cum privilegio regis” are o dedicație specială „in usum serenissimi galliarum Delphini” (pentru uzul prințului galic moștenitor) recomandându-se astfel, drept o carte didactică. Pe pagina de titlu a lucrării apare marca tipografică ce reprezintă un leu înaripat și frumoasa deviză înscrisă: „virtute invidiam vince”. La ornamentația cărții contribuie foaia de titlu frontispiciu ce cuprinde efigia lui Sallustius desenată fiind de F. Chauneau, gravată de I. Langlois precum și inițialele ornate, frontispiciile și vinițele. Legătura cărții este de piele maron, neornamentată doar cotorul cu nervuri și ornamente aurii.

Am prezentat în paginile acestui articol cîteva exemplare bibliofile aflate în colecțiile Bibliotecii Județene Mureș. „Habent sua fata libelli”, urmărind astfel, circulația cărților prin însemnările posesorilor constatăm receptarea culturii clasice de societatea transilvăneană din secolele XVI—XIX, relațiile permanente și active dintre intelectualii autohtoni și unorii raporturile lor cu cei străini.

Prin acest demers, am încercat să aducem o modestă contribuție la cunoașterea și valorificarea tezaurului culturii clasice păstrat în patrimoniul cultural național.

prof. Carmen MUNTEANU,
bibliotecară,
Fondul Teleki-Bolyai,
Biblioteca Județeană Mureș

Curentele literare în Roma antică

George Călinescu a demonstrat în *Impresii asupra literaturii spaniole*, București, 1946, că anumite curente și opțiuni literare, de fapt estetice, sînt universale. Conceptele de clasicism, romantism, baroc au apărut relativ recent, în cultura modernă, dar, în realitate, curentele artistice definite de ele au existat încă din antichitate. În două articole, publicate de *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica*, în 1927 și 1929, celebrul savant italian Augusto Rostagni susținea că, în vreme ce grecii au manifestat o propensiune organică spre clasicism, la Roma a funcționat o disponibilitate naturală pentru romantism. În fapt, curente precum clasicismul, romantismul și barocul traduc pentru perenitate viziuni specifice asupra artei și lumii, în legătură cu structuri mentale profunde, cu trăsături fundamentale a ceea ce se numește utilaj mental, adică ansamblul reprezentărilor privitoare la spațiu și timp, viață, moarte și dragoste, precum și al mecanismelor logice, manifestate în structura limbii. Aprecieri similare pot fi enunțate în legătură cu expresionismul, de asemenea, curent literar și artistic pendinte de structuri mentale umane, care se întâlnesc în toate epocile. Ni se pare oțios să discutăm dacă expresionismul constituie o formă particulară de romantism sau invers dacă romantismul alcătuiește un anumit tip de expresionism. Este limpede că aceste două curente estetice, romantismul și expresionismul, se înfruntă între ele, pînă la un anumit punct.

Considerăm, așadar, că în cultura și mai ales în literatura latină pot fi decelate clasicismul, romantismul, barocul și expresionismul, precum și alte curente, ca neoterismul, de data aceasta specifice antichității. În orice caz, literatura latină nu poate fi pusă global sub semnul clasicismului, așa cum au uneori tendința recunoșcătorii să procedeze. Desigur, impactul clasicismului sau mai bine spus clasicismelor — vom vedea mai jos la ce anume ne referim — a fost foarte puternic. Forța de atracție a clasicismului se baza nu numai pe precedentul grec, care de altfel a oferit scriitorilor romani atîtea modele literare și tehnici artistice, desigur adaptate nevoilor societății și mentalității romane. Clasicismul corespunde unor mărci, unor trăsături de mare profunzime ale universului mental roman, ale stilului mental în care romanii își reprezentau fenomenele, pe scurt a ceea ce noi numim etnostilul roman. Ne referim la pragmatism, la maniera practică a romanilor de a judeca totul, dar și la formalism, la tendința de a respecta scrupulos formele, logic constituite, ca și la constructivism, la năzuința permanentă de a construi cît mai mult și mai solid, nu numai în domeniul arhitecturii, ci și în cel al instituțiilor, dreptului, rațional organizat. Și într-adevăr, la Roma, clasicismul a implicat cu prioritate cultul rigorii logice, echilibrului relativ senin, armoniei, simetriei, ordinii lucide, convenienței, buneii potriviri între părțile operei literare, între ele și ansamblul creației, între scriitură și mesajul exprimat, între acesta din urmă și lume.

Totuși începuturile literaturii latine au fost marcate nu atît de clasicism, cît de expresionism, de tendința spre intensitatea expresiei. Ca și clasicismul, expresionismul răspunde gustului publicului, sau, cum se

spune, unui orizont specific de așteptare. Acest expresionism arhaic, manifestat în folclorul roman, de altfel foarte slab cunoscut nouă, dar și în literatura secolelor III—II î.e.n. — căci, în Roma pragmatică, literatura cultă apare târziu — se bazează pe ritualism, ca trăsătură particulară a etnostilului latin. Romanii nutreau un respect deosebit pentru rituri, pentru ceremoniale, pe care le voiau de regulă impresionante, fastuoase. Ei întrevădeau forțe supranaturale pretutindeni, în umbra misterioasă a unui tufiș, care fremătă, ca și în spatele alăptării noului născut. Între ritualism și pragmatism a survenit, în subconștientul colectiv roman, o puternică tensiune, căreia i-a răspuns, pe plan literar, contrastul între clasicism și expresionism. Ritualismul și expresionismul au purces de fapt de la solide tradiții decantate atât în mentalitatea italicilor în general, cât și în cea a etruscilor. Comedia latină, specia literară cea mai strălucit ilustrată la începuturile literaturii latine culte, comportă numeroase valențe expresioniste. Dar și debuturile altor specii de poezie și ale prozei sînt străbătute de un anumit expresionism, de gustul pentru intensitatea expresiei, pentru un limbaj aspru, chiar violent, pentru asimetrie. Direcția expresionistă este astfel asumată de un întreg grup de scriitori, trăitori în secolele III—II î.e.n. Ne referim la Naevius, la eposul lui, la Plaut, la tragiograful Accius, la prozatorul Cato cel Bătrîn și la Lucilius, care promovau satura, specie literară constituită ca un adevărat potouriu de motive și forme de expresie, de multe ori cu un conținut satiric. În paralelă, și pe baza unor raporturi de intertextualitate cu literatura greacă, însă și a trăsăturilor de etnostil mai sus menționate, alți scriitori militează pentru un anumit preclasicism, mai degrabă decît clasicism, fundat pe tendințe spre șlefuirea și mai ales simetrizarea discursului literar. Ne referim la autori ca Ennius, Terențiu, strălucit creator de comedii, sau ea tragiograful Pacuvius.

În secolul I î.e.n., literatura latină atinge un înalt nivel de maturizare. Un poet ca Lucrețiu rămîne tributari în mare măsură expresionismului și concomitent pregătește clasicismul, datorită cadențelor epice, pe care le realizează. Totodată însă, proza austeră și pură, de perfectă simetrie, a lui Caesar și cea colorată, dar profund armonioasă, euristică, a lui Cicero făuresc primul clasicism roman. În aceeași epocă, anumiți oratori privilegiau discursul extrem de sobru, chiar arid și îl admirau pe grecul Lysias. Ei aparțin aticismului, care, sub imperiul admirării și imitării autorilor arhaici, va deveni un aticism arhaizant. Cu aticismul se înrudeste în poezie curentul calificat drept neoterism, adică al poezilor „mai noi” (în grecește), care se inspirau din experiența lui Callimah, poet elenistic de mare valoare. Neotericii sau adepții callimahismului roman, ca de pildă Catul, preferau poezia scurtă, de remarcabilă densitate emoțională, rafinată, chiar sofisticată, însă și energetică, îndatorată filoanelor expresioniste. La sfîrșitul secolului, în epoca lui August (44 î.e.n. — 14 e.n.), se impune ca absolut preponderent clasicismul echilibrului rațional și convenienței, pe care îl reliefează cu strălucire, în poezie, Vergiliu, Horațiu, Tibul, Ovidiu și, în proză, Titus Livius.

Deși primul clasicism se menține, dar totuși în umbră, în cursul secolului I e.n., autori ca Seneca și Lucan creează o școală literară, o mișcare de mari proporții, caracterizată de practica stilului nou, legat, la originile lui, de oratoria greacă definită ca asiomică. Discursul literar al acestor scriitori căuta condensarea ideilor, formula percutantă, ca și coloritul intens, asimetria, patetismul impresionant, viguros, cîtedată redundant, totdeauna amplu, fastuos, în orice caz contrapuz rețetelor homerico-vergiliene și, mai ales, horațiene. Prin structura tragediilor sale, Seneca se opune ostentativ preceptelor enunțate de Horațiu. Antiteza demonic/angelic, vehiculată de condeiele acestei mișcări literare, precum și alte mărci ale stilului nou ne-au determinat s-o considerăm de vocație ro-

mantică mai mult decât barocă. Nu lipsesc nici reziduuri expresioniste în substanța stilului nou. De fapt, în aceeași vreme și în genialul său roman, **Satyriconul**, Petronius practica un expresionism de cea mai bună calitate. La sfârșitul secolului I e.n., anumiți poeți recuperează tiparele discursului epic vergilian, iar, în proză, Quintilian făurea **un al doilea clasicism**, întemeiat pe admirarea lui Cicero, dar și pe utilizarea experienței stilului nou, în definitiv pe o anumită barochizare a expresiei. La mijlocul secolului al II-lea e.n., tinde să se impună pe primul plan aticismul arhaizant, pînă atunci marginalizat și fundat pe recuperarea scriiturii practicate cîndva de Cato cel Bătrîn și de Ennius, însă și pe exploatarea cuceririlor altor curente literare mai noi. În aceeași vreme, cîțiva poeți se străduiau să restaureze neoterismul.

În secolele al III-lea și mai ales al IV-lea și al V-lea e.n., a emers un **al treilea clasicism**, obsedat de admiterea și imitarea lecțiilor ciceroniene și vergiliene, încît el se apropia de primul clasicism chiar în măsură mai mare decât înclinase spre acesta cel de al doilea clasicism. Poeți ca Ausonius, Claudius, Rutilius, Nomanus și Prudentius, prozatori ca Lactanțiu și Augustin privilegiau un discurs literar clasicizant. În mediile literare creștine se practica uneori un expresionism popular foarte suculent.

Desigur, în rîndurile de mai sus, n-am putut decât schematiza fenomene literare foarte complexe. De altfel, literatura latină a cunoscut mai multe momente de înflorire, de expansiune, precum și perioade de recul, de reducere a creației artistice. Unii scriitori, mai ales istorici și poeți satirici, nu pot fi încadrați în nici un curent literar. Alții, ca Lucrețiu, cum am văzut, pot fi puși în legătură cu cel puțin două curente literare. În încheiere, am propune o schemă, care să formalizeze, chiar și simplificînd considerabil situațiile concrete, evoluția curentelor literare la Roma :

Poziția I	Poziția II	Poziția III
Secolele III—II i.e.n.		
Expresionismul arhaic	Preclasicismul	
Secolul I i.e.n. și epoca lui August		
Primul clasicism	Aticismul și neoterismul	Expresionismul
Mijlocul secolului I e.n.		
Stilul nou	Primul clasicism	Aticismul arhaizant
Sfârșitul sec. I — începutul sec. II e.n.		
Al doilea clasicism	Stilul nou	Aticismul arhaizant
Mijlocul secolului II e.n.		
Aticismul arhaizant	Al doilea clasicism	Stilul nou
Secolele IV—V e.n.		
Al treilea clasicism	Expresionismul popular	

Pași prin Roma eternă...

Ne apropiem de Roma, e noapte tirzie și, firește, sîntem obosiți; cu chiu cu vai, lîngă un sat, găsim un camping și ne aliniem mașina printre celelalte. De odihnit nu prea am reușit, în schimb eu mi-am recapitulat tot ce știam despre istoria orașului spre care mă îndrept. Am, desigur, emoții știind că peste puțin timp imaginile copilăriei și adolescenței vor prinde viață în fața mea.

Ce știi despre Roma? Ce influență va avea asupra mea? Deși am recurs la o documentare febrilă din cărțile lui Pierre Grimal, Raymond Block, Jean Cousin, Horia C. Matei și alții, inconștientul meu face abstracție de ele și se oprește doar asupra unui punct luminos și atît de îndrăgît: Badea Cîrțan. Mă gîndesc cîte emoții o fi avut acest om cînd a văzut perfectă asemănare a dacilor de pe Columnă cu propria sa înfățișare! Dar cîtă uimire a produs el aceluia care, privind la basolieruri, au constatat coborîrea unui dac printre ei!

În zori, nu mai am răbdare și vreau să pornesc mașina în grabă. Autoturismul, mereu pus pe glume, ar dori, se pare, să-mi continui călătoria cu mijloacele lui Badea Cîrțan. Eu și soția mea stoarcem, totuși, „lăcrimile” de pornire Volkswagen-ului și, astfel, plecăm.

Anunțuri mari ne vestesc orașul. Intrăm, dar nu-l recunosc, pentru că, privind în jur, văd doar străzi liniștite, provinciale chiar, pe ici, pe colo, coșuri ale unor fabrici. Nu mai sînt sigur de cunoștințele mele teoretice, pentru că realitatea e alta, dar, amintindu-mi că „toate drumurile duc la Roma”, insist, intru tot mai adînc în necunoscutul care mă înghite, străbat cartiere anoste, dar și — altele — de o modernitate încîntătoare. La un moment dat trec, chiar pe lîngă clădiri ce fac mîndria Romei de azi: Palatul Congreselor, Palatul Sporturilor etc.; cu toate acestea eu nu sînt mulțumit. Ceva îmi spune că n-am ajuns la Roma, aceea pe care o doream, pe care o știam. Iată, însă, că o lumină mă cuprinde și am, în sfîrșit, revelația înfîlnirii cu ceea ce nu văzusem niciodată, dar așteptam să văd de peste trei decenii.

Roma, adevărata Romă, pe care am visat-o sau, poate, am văzut-o într-o viață anterioară (cum ar spune tovarășa mea de drum), începe — pentru mine — cu Piața Veneției. Și ce piețe are acest oraș! „Palatul Victor Emanuel II”, „mașina de scris”, cum îi spun italienii (lîngă care îmi parchez autoturismul), este construit după un proiect al arhitectului Sacconi și simbolizează Patria, Valoarea Militară, Risorgimento și Națiunea. Statuia ecvestră a lui Victor Emanuel II, opera lui Chiaradia, domină totul. În interiorul monumentului se găsesc Biblioteca, Arhivele, Muzeul și Institutul de Istorie a Risorgimentului italian. Sînt, într-adevăr, în centrul Cetății, locul de unde pornesc toate itinerarele turistice.

Ziua este frumoasă, poate puțin cam călduroasă, iar locul e atît de impunător încît mi-a amintit afirmația lui Stendhal că în anumite zile Roma îți ajunge pentru fericire. Să fie tocmai o asemenea zi? S-ar putea, mai ales că peste drum de palatul acesta cam prea mare, prea nou și strălucitor printre atîtea ruine, se află un monument de o majestuoasă simplitate, dar — pentru români — cu multiple semnificații.

Columna lui Traian, căci despre ea este vorba, a fost și un gest de apreciere pentru dacii care, prin vitejia și cinstea lor, au meritat respectul împăratului victorios. Poate săvîrșesc o impietate, vor zice unii, dacă — în acest loc sfînt pentru noi — nu reușesc să-mi astîmpăr vechile mele frămîntări: a fost posibil ca o limbă în care Ovidiu a scris poeme în exilul său la Tomis să dispară în numai 165 de ani? În Sahara, după cum s-a scris în unele publicații, ar fi niște triburi, cîteva sute sau mii de oameni, proveniți din daci, care și-au păstrat graiul străbun. Oare studierea limbii acestora nu ne-ar spune mai multe decît știm? Mă mai întreb, supărat, desigur, de ce trec acești oameni nepăsători pe lîngă toate frumusețile care mie îmi luminează și răsfată sufletul? Îmi închipui că sînt locuitori ai Cetății și atunci acord credit, deși n-aș vrea, lui Gautier, care afirma că pentru

a simți și cunoaște o țară trebuie să fii străin. Aș mai dori să le spun tuturor că noi, românii, sîntem singurul popor care perpetuăm în numele nostru amintirea Romei strămoșești și că sînt mîndru văzînd Columna păzindu-ne și purtîndu-ne peste veacuri renumele. De aceea, devin mai înțelegător cu locuitorii urbei, care sînt permanent grăbiți spre serviciile lor și, văzînd zilnic Roma veche, o consideră și o tratează ca pe o grădină sau o curte de-a lîr. Pentru că, mai mult ca în oricare oraș al lumii, trecutul este bine împlîntat în prezentul tumultuos al cetății.

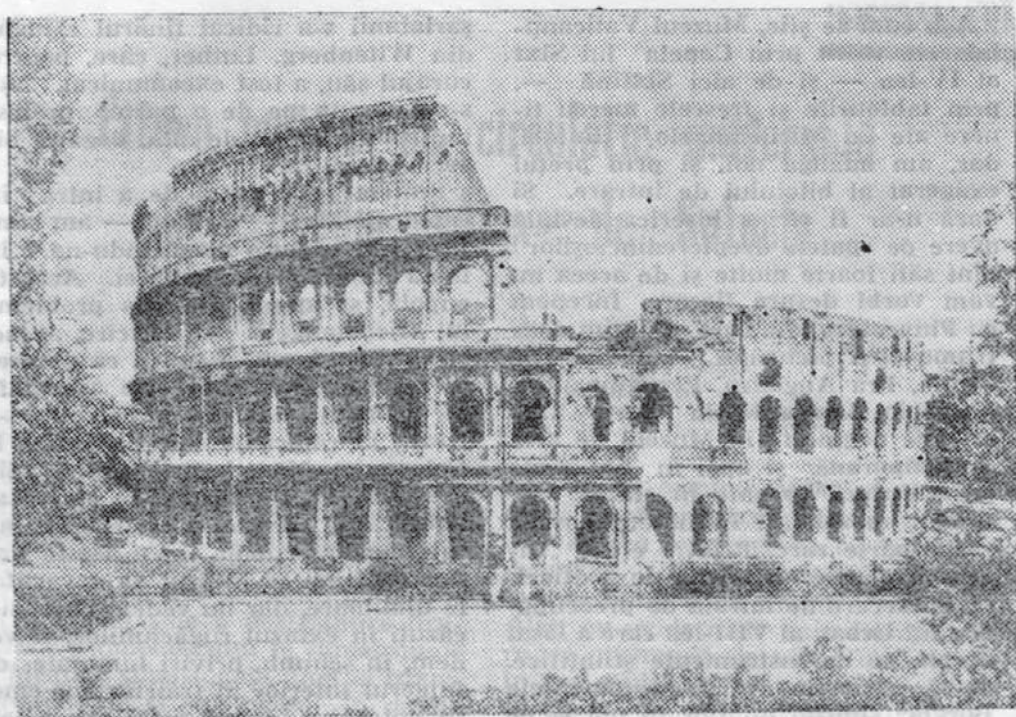
Columna, construită de Apolodor din Damasc în 113 e.n., din porunca lui Traian, măsoară 42 de metri și păstrează în soclu ultimele rămășițe pămîntesti ale împăratului. În vîrfurile monumentului se află statuia Sfîntului Petru, înlocuind-o — în ce scop? — pe aceea a lui Traian în secolul al XVI-lea. Ca o război a timpului contra a tot ce este opulență, putere și grandoare, din ceea ce au fost altădată Forumurile lui Traian, Cezar, Augustus, Nerva sau Vespasian n-a rămas mai nimic, în schimb Columna cu basoreliefurile ei cuprinzînd viața și lupta strămoșilor noștri rezistă și va rezista. Întîlnirea cu clasicismul latin dilată oricărui român simțul esteticului și al istoriei, al încrederii că facem parte, într-un mod specific, din orizontul de cultură și civilizație care, rătăcind de la Roma spre lumea întregă, are nevoie — din cînd în cînd — de o reîntoarcere spre origini pentru a-și reîncărca memoria la izvoarele umanismului. Roma renaște la întîlnirea cu cei ce-și caută alinarea, originea, mîndria, durată în arborele istoriei. Din această întîlnire fericită pe arcul timpului, Roma iese mai umană, mai măreață, mai împlinită spiritual.

De-a lungul Viei dei Fori Imperiali, plecînd din Piazza Venezia spre Piazza del Colosseo, Roma antică este atotstăpînitore. Văzînd ruinele Forului Roman m-am minunat de puterea creatoare a omului, dar m-am cutremurat — în aceeași măsură — de forța distructivă a timpului. Unde sînt Cicero, Cezar, Antoniu și ceilalți? „S-au dus toți, s-au dus cu toate pe o cale ne-nturnată”, va spune Poetul. Unde sînt discursurile fulminante sau vorbele pline de înțelepciune? În aceste momente de cumpănă sufletească ne poate ajuta

doar Imaginația, reflex imediat al lecturilor asimilate în timp. „Pînă cînd, în sfîrșit, Catilina, vei abuza de răbdarea noastră?!...” Da, iată-l pe Catilina venind ostentativ în senat și provocînd, astfel, mînia consulului Cicero. Pozitiv pentru posteritate, furia acestuia din urmă a constituit pretextul vestitelor „Catilinare” din noiembrie-decembrie 63 î.e.n. „discursuri ce-l vor forța pe conspiratorul Catilina să fugă și apoi să-și găsească moartea în lupta de la Pistoria.

Am ajuns, cum ne și propusesem, în fața Colosseumului, pe numele său adevărat: Amfiteatrul Flavian. Schimbarea denumirii ar veni, se pare, de la colosala statuie a lui Nero, care se afla, pe vremuri, în apropiere. Se știe că inițiatorul construcției amfiteatrului a fost Vespasian și că terminarea edificiului s-a produs în 80 e.n., în timpul domniei lui Titus. Pe parcursul lucrărilor au murit peste 12000 de evrei prizonieri și, în cele trei luni cît au durat serbările inaugurării, au murit peste trei mii de gladiatori și cinci mii de lei și tigri aruncați în lupta cu oamenii destinați morții. „Panem et circenses” („pîine și distracții”), iată singura pornire a populației din Roma la acea dată, iar unii împărați au dat ce li se cerea pentru a evita eventualele răzvrătiri...

Urcăm apoi pe Colina Capitolului, locul de manifestare a atîtor fapte din istoria Romei antice. Ansamblul de clădiri a suferit modificări de-a lungul timpului, deoarece ceea ce vedem acum, de fapt, poartă însemnele geniului lui Michelangelo, care a proiectat Piața Capitolului și toate palatele din jur. În centrul pieței, marele sculptor a așezat, în 1535, statuia ecvestră a lui Marc Aureliu, singura care se mai păstrează din epoca imperială. Conservarea ei s-ar datora unei simple confuzii: mult timp s-a crezut că ea ar reprezenta pe împăratul Constantin, cel care a autorizat cultul creștin. Merită vizitate, în acest impunător complex, măcar „Palatul Senatorilor” (cu „Sala Consiliului Municipal” și multe statui reprezentînd o Diana, o Minerva, o copie a lui Venus după originalul grec din secolul al IV-lea î.e.n. etc.), dar și Pinacoteca în care își au locul de onoare opere de-ale lui Van Dyck, Velasquez, Tintoretto, Veronese, apoi colecția de porțelanuri celebre.

Colosseum (Roma)

Se întunecase demult, priveliștea Romei noaptea este magnifică, dar acest întuneric ne-a readus în memorie grija obsedantă a excursionistului fără loc rezervat la hotel. Unde vom dormi? Nu insist prea mult asupra necazurilor celor care dorm, pînă la urmă, în mașină, pentru că ar trebui să scriu o carte numai cu acest subiect, ceea ce ar fi descurajant pentru mulți alți doritori să ne urmeze. Cineva ne indică Campinul Internațional „Fabulous”. Cam la 18 km de Capitală, în direcția Ostia Lido, pe Via Colombo, dăm, în sfîrșit, de această oază de pini. Obosiți, printre mașini și rulote, ne găsim liniștea.

A doua zi, plecăm devreme și ajungem la capătul Căii Sacre, lângă Colosseum. De acolo privim cupola Catedralei „Sf. Petru”. Ne dăm seama că între cei doi coloși există un punct de convergență care este arta. Poate arta este mai diluată la Colosseum dar, prin aceasta, se face totuși legătura între Antichitate și Renaștere. Oricine ar scrie despre Roma, ar trebui să aibă în vedere, „volens, nolens”, Vaticanul și aceasta din cauze multiple. În primul rînd pentru că deși este un stat cu delimitări precise în cadrul Republicii Italiene, el se află pe teritoriul Romei, și, în al doilea rînd, pentru că, de

fapt, Vaticanul alcătuiește, în totalitatea sa, un uriaș muzeu. Acesta își începe existența ca stat la sfîrșitul mării schisme, prin 1370. După 500 de ani, pe la 1860, s-a terminat construcția care cuprinde peste o mie de camere și vreo douăzeci de curți. În timp, arhitecți de renume ca Bramante și Bernini au conceput această operă, iar un Michelangelo sau un Rafael Sanzio au transformat-o în capodoperă.

Limitele actuale ale Vaticanului au fost reglementate la 21 februarie 1929; acest ministat are, printre altele, un tribunal propriu, o centrală electrică, o stație de radio, o gară legată de rețeaua italiană de căi ferate etc. Garda elvețiană, anacronică desigur, cu pantalonii ei bufanți, mai sus de genunchi, este atracția fotografiilor și vizitatorilor. Acești ostași cu costumele lor de acum 500 de ani, desenate de Michelangelo, întorc spatele cînd sînt fotografiați sau alungă de-a dreptul pe cei care-i inoportunează. Văzînd că în curțile Vaticanului intră indivizi de toate culorile, vorbind toate limbile pămîntului, fără nici o legitimație, dau să intru și eu, arătîndu-mă ca un om de-al casei. Cînd soldatul m-a privit, nu i-am dat nici o atenție, ceea ce n-a făcut și el. Rezultatul? Alungarea mea dintre „preacuvioși”.

Așa cum se știe, Muzeul Vaticanului este vestit prin Capela lui Sixt al IV-lea — și de aici Sixtină —, prin tablourile și frescele mereu tinere ale lui Michelangelo, Rafael, dar, am adăuga noi, și prin prețul exagerat al biletului de intrare. Și dacă n-ar fi strîns biserica destulă avere pe spatele dreptcredincioșilor! Sînt săli foarte multe și de aceea nu vom vorbi despre fiecare. Începem cu Pinacoteca, din care amintim doar frumusețea picturilor semnate de Giotto, Fra Angelico, Perugino, Pinturicchio, Leonardo da Vinci. Treccem pe negîndite în Muzeul de artă contemporană și apoi în „Muzele de sculptură” bogate în statui, sarcofage, mozaicuri. Biblioteca posedă cărți foarte rare. Printre ele o „Divina Comedie” ilustrată de Botticelli. În trecere ne mirăm de preocupările lui Urban al VIII-lea care a lăsat o colecție de instrumente științifice. După ce ieșim din „Apartamentele Borgia” simțim un fior în noi și pe lingă noi. Se apropie, credem, ceva ieșit din comun. Tot ce am văzut pînă aici a fost, fără îndoială, de un înalt nivel artistic, dar acum urma altceva. Ce? Nu știm ordinea încăperilor dar, la fel ca la Luvru, cînd, în cele din urmă, ne-a dus valul în fața Giocondei, așa se întîmplă și aici pînă ajungem în Capela Sixtină, pe vremuri, loc de rugăciune al papilor. Privim de-a lungul pereților capodoperele lui Michelangelo, Botticelli, Signorelli, la bolta lui Michelangelo și ne apucă o amețeală, o teamă greu înăbușită văzînd acele trupuri contorsionate, suferinde, care se pregătesc să pătrundă sensul dramatic al vieții și al morții. Ansamblul este desigur grandios și puternic, una din culmile artei sale, dar și una din culmile artei universale.

Ieșim impresionați din Vatican, nu întotdeauna favorabil, de atîta lux, fast și bogăție. Sîntem și obosiți, ar trebui să ne găsim un loc unde să ne odihnim așa că, împreună cu alții, poposim pe treptele catedralei „Sfîntul Petru”. De aici „stăpînim” cu privirea piața plină de animație, avînd în centru un obelisc egiptean. Îmi amintesc faptul că, spre 1510, pentru construirea catedralei, papalitatea a fondat marea campanie a vînzării indulgențelor. Dacă suma predată călugărilor era mare, ei sunau dintr-un clopoșel anunțînd că mortul pentru care s-a plătit a trecut deja în Paradis. Contra acestei

șarlatanii s-a ridicat tînărul călugăr din Witenberg, Luther, care, pentru curajul său, a fost excomunicat. Așa s-au născut, pe de o parte, protestantismul, iar pe de alta, bogăția bisericii catolice.

Sîntem pe punctul de a intra în catedrală, dar — de fapt — am simțit-o, am văzut-o urmărindu-ne în toată Roma, prin cupola ei. Această cupolă, se spune, i-a pus probleme lui Michelangelo. Din fericire, atunci cînd proiectantul a simțit că puterea sa interioară, geniul, este asemănător trupului slăbit și îmbătrînit, s-a trezit, în rătăcirile sale disperate, la Colosseum. Măreția artei antice din acest muzeu l-a readus în starea sa firească de creație și, astfel, și-a putut imagina cupola între aceste ziduri. Intrăm în lăcașul de o vastitate uimitoare, dar nu vedem cucernici căzuți în extazul rugăciunilor, ci vedem, în schimb, priviri luminate de fulgerul interior al trăirii unor emoții puternice în fața artei care unește și desăvîrșește ființele umane. Să fie acesta katharsisul? Deși cupola este la 120 de metri înălțime, privesc cu încordare picturile de excepție. Coborîm din aceste înalțuri, dar sîntem din nou propulsați pînă acolo unde numai arta adevărată poate să te ridice. Da, sîntem în fața minunii care se cheamă simplu „Pietà” și aparține sculptorului „neperche”, Michelangelo. Mama își ține pe brațe fiul mort. Ar putea fi o durere mai mare? Părăsim sălile pline de minuni... artistice, cu mulțumirea că am putut vizita această urmașă a arhitecturii antice în care s-au unit geniile lui Bramante, Bernini, Michelangelo și ale întregii Renașteri.

Desigur, noi am fi vrut să vedem întreaga Romă în splendida ei măreție. Dar cum la fiecare pas găsești ceva de admirat, poate afirma ceva, vizitînd Roma, că a avut timpul necesar pentru a vedea „Cetatea Eternă”? Mulți, ca mine, au trecut și doar au privit o față sau alta din multitudinea de posibilități pe care le oferă aceasta cu atîta generozitate. Unii au rămas fascinați, alții copleșiți sau pretinzînd chiar că au înțeles-o. Eu, însă, am rămas cu un dor de Roma, alinat ori augmențat, din cînd în cînd, de o fotografie, o carte sau un gînd din și pentru „orașul veșnic”.

Cîteva motive de circulație universală în tragedia «Aiax» de Sofocle

MOTO :

„Eu unul am să spun mereu că de la zei
Vin toate cite-au fost și toate cite sint“

(„Aiax“ — Sofocle)

Un motiv cu adînci rădăcini în literatura universală, explicabil istoricește, social și cultural, este cel al supunerii ființei umane în fața destinului, încălcarea acestuia (hibrisul) atrage după sine o desfășurare dramatică a omenescului în dimensiunile ideatică și pasională pînă la izbucnirea finală și repunerea în datele „cosmos-ului“ printr-o redimensionare a omenescului în tutela divinității justițiare (nemesi-ul).

Imaginea fragilității lucrurilor omenesti în fața voinței divine reprezintă o coordonată caracteristică a umanismului lui Sofocle. Puterea nemărginită a Destinului (Moiră, în literatura greacă) capătă noi valențe în teatrul acestuia. Dacă la Eschil oamenii erau culpabili în fața zeilor și suportau pedeapsa pentru vina de a se fi opus unei anumite ordini morale, Sofocle aduce în scenă eroi buni, nobili, generoși, ale căror nenorociri se datorează intervenției divine. De aici și noutatea profundă a artei sale dramatice: caracterele se vor releva în opoziție cu Destinul.

Dintre tragediile lui Sofocle, „Aiax“ (probabil, prima scrisă și reprezentată) reflectă poate cel mai fidel această concepție a supunerii necondiționate a omului în fața voinței divine, în ciuda faptului că datele morale și religioase l-ar fi putut proiecta într-un alt destin. Un destin care nu este niciodată obsesiv — pentru că astfel s-ar distruge tragicul — ci, dimpotrivă, lasă loc liber desfășurării acestuia.

Aiax, personajul principal, trăiește drama de a fi săvîrșit o faptă gravă (supărîndu-i pe zei) fără voia sa, faptă pe care nu și-o poate ierta nici el însuși. Văzîndu-se învins de către Odysseus într-o luptă, el este

cuprins de o mînie oarbă și pierzîndu-și mințile, măcelărește o cireadă de vite, cu convingerea că își ucide dușmanii. Gravitatea faptei sale este mai mare decît ar părea, întrucît Aiax nu ucide niște animale oarecare, ci o cireadă de vite, considerate în mai multe religii ale lumii animale sacre, ținînd de un simbolism meteorologic, astral și chtonic.

Personajul se arată de două ori vinovat. Culpei de mai sus i se adaugă o altă „vină tragică“ devastatoare: încercarea de a nesocoti destinul și pe zei, faptă ce nu poate fi lăsată nepedepsită. Dacă Aiax avea acest păcat al trufiei încă din tinerețe, deci avea sufletul pătat, o dată cu răzbunarea oarbă asupra vitelor, eroul își pătează și trupul.

Suferința este cu atît mai mare cu cît, după faptele săvîrșite, personajul devine conștient de răul făcut, conștient că a provocat — încă o dată — mîhnirea zeilor. Încă din prolog se pot auzi vaietele sale, despre care vorbesc celelalte personaje. Conceptul de „prepon“ („virtutea părții de a se subordona armonice întregului“) presupune caractere, acțiuni și comportamente asemănătoare celor întîlnite în realitate. Aiax nu se jalește ascunzîndu-se de ceilalți: el își strigă durerea, o face cunoscută tuturor și hotărăște să se pedepsească **singur**, în fond o altă formă de trufie. Sublimul acestui erou reiese tocmai din măreția gîndurilor asociate unei mari simplități de expresie.

Înainte de jertfirea sa, el își dorește să sălășluiască în adîncurile codrului, după ce s-ar fi purificat prin scaldarea într-un rîu (să reținem — apa și codrul). Dorința de contopire cu natura, înainte și după

INSEMNAȚII

moarte, este — de asemenea — un motiv străvechi în literatura universală.

Apa a reprezentat în mitologia tuturor popoarelor substanța primordială, fără de care nimeni nu ar fi conceput viața în cosmos și pe pământ. Din aceasta s-au născut arborii cosmici și pământul. Mai trebuie amintit că apele pămîntești (și cele cerești), spre deosebire de apele subterane, erau considerate pure și avînd, în consecință, puteri supranaturale. Prin unirea cu râurile, Ajax va intra — așa cum își dorește — în lumea necunoscută, purificat, izbăvit de toate greșelile făptuite.

Unirea cu pădurea poate fi considerată ca o „întîlnire” cu arborele cosmic și asigură pătrunderea fără obstacole întru viața de dincolo de hotare, întru existența în lumea lipsită de spațiu și timp, lumea haosului.

Încercarea de a fi oprit de la realizarea hotărîrii luate (sinuciderea) de către soția și fratele său este zadarnică, semn al Moirei neîndurătoare care așteaptă jertfe, dar — în egală măsură — al mîndriei eroului care-și păstrează libertatea de a decide. Jertfa lui Ajax este, în final, jertfa omului care a încercat să încalce „legea veche”.

Un alt motiv des întîlnit pleacă din interdicția de a înfăptui ceremonialul religios în cazul unui erou vinovat de moartea sa (exemplul consacrat este Antigona, care-și îngroapă fra-

tele fără voia nimănui). În credința mai multor popoare — obicei care nu s-a stins peste tot — celui care se sinucide nu i se poate face înmormîntarea cu tot ritualul aferent. La alte popoare, acestui „om demonic” i se făcea mormîntul în afara satului, departe de cimitir, la „hotare”, într-un loc pustiu. În cazul de față, cel care își asumă riscul de a încălca interdicția este fratele mortului (în cazul Antigonei era sora).

Despre arta dramatică a lui Sofocle s-au pronunțat în timp, dintre clasicisții români, Aram Frenkian, Mihai Gramatopol, Adelina Piatkovschi, Liviu Rusu. Reținem afirmația lui Ion Biberi: „Sofocle unește, în adevăr, adîncimea gîndului cu bogăția mișcărilor sufletești; este un înnoitor al tragediei grecești, prin atitudinea spirituală, ca și prin tehnica teatrală. Omul, în această tragedie, are dimensiunea interioară. Sofocle a scoborît tragedia pe pămînt, umanizînd-o”.

Dar teatrul lui Sofocle adună onerigiile întregii tragedii grecești și motivele de largă și profundă circulație universală într-o sinteză unică și perenă. Este ceea ce am încercat să demonstrăm în succinta noastră intervenție.

Cristina TUTOVEANU,

clasa a XII-a,

filologie-istorie,

Liceul Economic din Focșani

Antigona sau izgonirea destinului

Sceptru peste Olimp și lume, peste Hades și trecere, peste împlinire și decădere, peste vis și realitate, peste Haos și Univers, peste teluric și uranic, Soarta (Moiră, la vechii greci, Fatum, la romani, dar Menire, Noroc, Dat, Scris, la geto-daci) reprezintă semnul echilibrului cosmic, omul cu toată cohorta sa de reprezentări, locuitor statornic într-o lume de semne, constituită de el însuși în cele două dimensiuni esențiale: spațială și temporală. Cu puternice ecouri în timp (clasicismul înțelege Destinul ca pe o luptă dintre sentiment

și datorie, iar romantismul își face un punct de onoare înțelegînd prin Destin răzvrătirea împotriva ciclului existențial), literatura greacă antică fundamentează o serie de tipare și structuri care așază, aproape permanent, omul sub semnul implacabil al Sorții.

Dacă, în general, personajul are un desen ferm, un actor ce-și joacă rolul („persoana” și Destinul) pe o linie de evoluție, în care începutul conține finalul, Sofocle distruge schema pre-existent și propune un nou tip de personaj, complex și

INSEMNAȚI

profund, lucid și puternic, care luptă împotriva Destinului nu pentru că se teme de el (v. Oedip), ci pentru că îl ignoră deliberat, vrea să-l răstoarne simțindu-l fără substanță. Luciditatea, gândirea sînt argumentele revoluției ce poartă numele lui Sofocle.

În fapt, toate personajele dramei înregistrează o abatere de la norma ce poartă numele Moirei. În „Antigona”, supravegherea lucidă a integrării omului în ordinea cosmică vine, cu deosebire, din partea eroilor. A afirma și a acționa, a propune și a construi, în fine, a nega propunînd altceva sînt lucruri nefirești după vechea ordine. Or, tocmai această ordine este supusă unei profunde analize, pusă sub semnul întrebării. De aici se poate spune că însăși luciditatea este o opoziție a Sorții în ideea că implică necesitatea creării unui univers propriu, depășirea limitelor fixate de către rațiunea cosmică. Astfel, Antigona și Corifeul se ridică împotriva legilor cetății (apărate de rege, trimisul Destinului), fiul își condamnă tatăl, copilul moare înaintea părinților, însuși regele își neagă, în final, legile cu care se contopise, iar — peste toate — Moartea capătă atributele nefirescului.

Pe de o parte, ne apar lupta permanentă împotriva măsurilor și limitelor lucrurilor, iar pe de altă parte, răzvrătirea împotriva pedepsei date de către Erinii în intervenția lor provocată de Acțiunea neașteptată, ce amenință statutul Moirei. Așadar, firese ar fi fost ca lucrurile să se întoarcă „acolo de unde s-au născut și să ispășească nedreptatea comisă unele față de altele” (Anaximandru), iar această nedreptate să fie ispășită tocmai prin nimicirea lor. Într-un asemenea caz, nici măcar moartea nu mai poate fi o pedeapsă. Destinul fiind înfrînt (prin anularea legilor, Creon renunță la condamnarea Antigonei și consimte la incinerarea lui Polinike), atunci și pedeapsa este anulată prin sinucidere, care nu semnifică — nici într-un caz — refugierea în fața legilor și continuarea luptei. Antigona merge în Hades pentru a-și urma frații, Hemon își urmează iubita impo-

triva voinței tatălui, Euridike își urmează fiul și renunță la viața (Soarta), care i-ar fi oferit suferința.

Chiar și tăria de care dau dovadă personajele este tot o formă de răzvrătire împotriva Sorții. Heraclit afirmă că „ethos anthropos daimon” (caracterul este destinul omului). Dar totul este o luptă împotriva acestuia. Personajele sînt surprinzător de nehotărîte (drama de conștiință a Ismenei, care în momentul decisiv acceptă să împartă moartea cu sora ei), au momente de cădere (înguierea lui Creon, în final), chiar de umilință (jeluirea Antigonei în momentul în care este dusă la moarte), de sensibilitate tragică (Hemon își iubește, totuși, tatăl). Într-un cuvînt, faptele sînt aproape incredibile, iar efectele fantastice: sfărîmarea Destinului particular și general.

„Antigona” nu tratează „metabolikairon” (schimbarea sorții sau roata istoriei menționată de Herodot), ideea tratată și de Anaximene, Heraclit, Parmenide și Empedocle. Nu e nici măcar fundamentala idee a revenirii în chipuri diferite tratată de Pithagora, care scoate sufletul de sub imperiul devenirilor permanente ale lumii și îi asigură un statut personal. Personajele lui Sofocle, deși aflate sub puterea unor principii antagonice (tocmai de aceea vor reuși, antiteza generînd perseverența), au toate un singur țel: prăbușirea vechii ordini și instaurarea unui sistem dependent de efortul și voința fiecăruia.

Nu este schimbare, ci anulare. Este utopia izgonirii zeilor, a ignoranței și a urii, a ordinii fără ordine, a împlinirii fără împlinire, a morții fără viață, a zborului fără cer și a scufundării fără mare. Este dorul omului universal de acceptare a sacrificiului pentru înaltul visului: „Acei trufași ce-or infrunta pe zei. Vor fi cumplit lășiți... Și-abia atunci / Vor învăța a fi-nțelepți”.

Mariana BALACIU,
clasa a XII-a,
filologie-istorie,
Liceul Economic din Focșani

NOTE

UMANISMUL RENAȘTERII

ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA,

membru corespondent al Academiei R.S.R.

Peste contradicțiile afirmate într-o neîncetată, rodnică luptă. Renașterea arată totuși, superioară, ideea unității spiritului european. Pe deasupra fațetelor caleidoscopice înșirate în aparent infinite combinații, stăpînesc arhetipurile, câteva, permanente, europene. În definirea individului care caută eliberarea personalității sale printr-o nouă, obiectivă delimitare față de natură și de divinitate, Renașterea readuce în fond aceeași dramă a condiției umane care a apăsător Grecia antică. Dintr-un impuls îndrăzneț, umanistii încearcă o formulare a conceptului de om, raționalizat, printr-o sinteză între filosofia grecească și filosofia creștină operată pentru prima oară pe ambele table de valori ale revoluțiilor etape de istorie și cultură, acum amestecate. Noua mare victorie a individualismului european într-o fază superioară, anunșind era modernă, umanismul, va permea acum multe țări, multe popoare, făcînd să se răspîndească în toată Europa, din Italia, Franța, Anglia și pînă în Boemia și Țările Române, acele curente filosofice ale antichității mereu reluate, ca niște leit-motive, în istoria culturii europene, adică platonismul și aristotelismul, ca și epicureismul, aflate în dialog permanent cu creștinismul. Umanismul se constituie astfel în larg curent eclectic, slujit de câteva stiluri fundamentale, născute din imitația marilor modele. La început,

în faza de formație și de eulme, cînd oratoria, etica și preocupările de unitate și refacere a Imperiului stăpîneau, Cicero și Quintilian, dar mai cu seamă Cicero, au constituit marele model stilistic după care și Biondo și Vialla și Enea Silvia Piccolomini și-au modelat vorbirea și scrierea. Este etapa viziunii drepte, raționale asupra lumii, dominată de ideea perfectibilității și libertății absolute a omului și exprimată în geometrice structuri, supuse, simbolic vorbind, secțiunii de aur. Etapa constituie o cucerirea grandioasă, dar de o clipă într-un echilibru destul de precar, fiindcă va fi curînd răsturnat.

Filosofic e vorba de o reprezentare a cosmosului, realizată într-o schemă intelectuală, într-o abstracție simplă geometrică. Ceea ce doreau probabil umanistii și oamenii de științe era o nouă viziune despre lume care să depășească imobila, geocentrică, osificată și dezmințită viziune medievală. În lipsă de alta mai desăvîrșită, ei au împrumutat-o pe aceea a grecilor, simplă, rotundă.

Pe de altă parte, cei mai reflexivi dintre ei sau cei dominați de un mai riguros spirit științific sînt copleșiți de intuiția unui cosmos infinit, reprezentat în forme anti-euclidiene, ca Leonardo da Vinci obsedat de potop, de revărsările de ape sau ca Giordano Bruno la care apare în secolul al XVI-lea freacă-tul unui univers infinit, conceput

desigur sau întrevăzut numai intuitiv.

Probabil, slaba dezvoltare a cercetării științifice, exaltate în analiză și experiment dar nepracticată pe scară largă, i-a făcut să nu găsească rezim în aspirațiile lor fără limită spre realizarea personalității. Umaniștii priveau lucrurile naturii doar din exterior și astfel nu puteau înțelege unitatea lor subiacentă, complicată, adâncă. Deci o gravă nepotrivire între totalitatea descumpănitoare a faptelor observabile și observate, rezultate ale unei experiențe noi, ale unei viziuni noi despre lume care se descoperă treptat și ideile generale ale unei filosofii vechi, cu o depășită capacitate de reprezentare a lumii.

Din această fundamentală contradicție au ieșit dramele, intensificate de faptul că fiecare din cei mari începea cu sine și uita curînd de ceilalți, fiecare pornea să-și crească puterile cognitive și creatoare pînă cînd individul ajungea să se afle exaltat la dimensiuni titanice. De altfel, dramele au fost în primul rînd ale artiștilor care înțelegeau cu puternice intuiții caracterul imperfect și limitat al construcțiilor teoretice edificate de umaniști.

În felul acesta se reafirmă spiritul european cu coordonatele lui faustice, popoarele nou formate au dat proba integrării lor prin sinteze remarcabile, într-o anumită matcă stilistică, continentală, într-un anumit tip de psihologie, într-un anumit tip de problematică.

Din cînd în cînd întrebările fundamentale se reproduc în istoria știută a continentului nostru și se repun în circulație ideile caracteristice.

Dacă există o filosofie euro-

peană unitară pe perioade de istorie și cultură mai întinse, după contribuția grecească și latină la stabilirea unor direcții cît de cît asemănătoare în spiritul european, atunci Renașterea a venit cu o remarcabilă extensie în sensul unificării modului de gîndire. Între rațional și irațional, între filosofia grecească și scolastica creștină, umanismul încearcă alt tip de sinteză, altă așezare a valorilor, nu altele însă decît acelea moștenite din antichitatea clasică și evul mediu.

Curentul filosofic al umanismului se constituie rezolvînd într-o mixtură de valori vechi și noi, tot felul de probleme filosofice și teologice, cosmologice și antropologice, etice și estetice, nu într-un chip foarte nou și original, dar afirmînd din nou încrederea în îndrăzneala de titan a omului, investit cu o desăvîrșită libertate de voință, cu o demnitate refăcută, căușind gloria și convins că va învinge soarta prin virtute, dînd curs perfecționării facultăților sale pentru realizarea deplină a personalității, prin studiul adînc al surselor clasice și al naturii redescoperite.

Valorile de expresie ale operelor umanistice nu sînt originale, fie că folosesc latina, fie limbile naționale, fiindcă mijloacele lor stilistice sînt îndeobște de împrumut, calchiate după mari modele.

Aceste opere reiau cîteva specii literare tratate de antici și le rotunjesc după talentul autorilor. Se cultivă aluzia mitologică, citatul de izvoare antice, semn al cercetării „autorităților” clasice, al erudiției afișate în chip ostentativ. Analogia și comparația se folosesc curent, ironia străluce

dînd relief textului. Elogiul slujește faimei, iar eleganța rafinată a perioadelor trezește o plăcere estetică subtilă. Esențial în stilul general al umaniștilor e abandonul modului scolastic de demonstrație și înlocuirea acestuia cu o exprimare mai liberă a ființei omenești, dar în cea mai mare parte tot convenție literară și imitație de modele clasice, înfățișînd ceea ce este făcut, artificios în spiritul Renașterii. Cînd unii autori se ridică peste convenții și compun opere de confesiune ori de dramatică meditație asupra condiției umane, ei depășesc locul comun al umanismului. Dar extensia europeană a curentului umanist și a literaturii umanistice se datorește în mare parte tocmai factorului de convenție și imitație prezent în fenomenul literar: toți scriu „à la manière de...” (de la Cicero, Quintilian, Seneca, Galen la Platon). Clasicizantul, făcutul stil umanistic are astfel virtuți unificatoare prin subordonarea la modele general valabile.

Cu Erasmus (fiind cel mai reprezentativ din acest punct de vedere) adoptarea unui alt stil și a unei alte viziuni despre lume altfel decît cea constituită prin juxtapunerea unor clare, armonioase structuri, manifestă semnele începutului crizei, în plină strălucire de extensie europeană a umanismului. Înlocuirea lui Cicero, autoritatea nezdrușcinată care a domnit în tot cursul secolului al XV-lea, prin Lucian din Samosata, filosof grec al epocii alexandrinismului latin, marchează stilistic răsturnarea viziunii optimiste, raționaliste, echilibrate despre lume într-o perspectivă și o concepție destul de sceptică pe care o profo-

sează Erasmus în gândirea și opera sa. Procesul, destul de adânc, are rezonanțe dincolo de folosirea strict tehnică a anumitor motive și procedee, deși se exprimă în mod esențial în acestea. „Asianismul” destul de greu perceptibil încă, începe, topindu-se în altă etapă din istoria morfologiei europene, rămânând tot mai puțin în cadrul și sfera valorilor raționale. Relativismul gândirii erasmice slăbește certitudinile, răstoarnă prin îndoilei valorile dînd drumul dubiilor iraționale. O dată cu acestea se vor elibera și forțele creatoare zăgăzuite pînă acum de un voit echilibru. Și finalul Renașterii (și cel al Umanismului) va cunoaște o dată cu manierismul de sfîrșit de veac, răspîndit în toată Europa prin petrarchism, pastoralism, cultism, centrism etc., cei mai mari scriitori și artiști ca Tasso, Montaigne, Cervantes, Shakespeare. După cosmosul rotund, abstract, rațional, satisfăcînd setea de perfecțiune finită a unor oameni însetați de structuri geometrice în care credeau că regăsesc ceva din presupusele armonii ale sufletului grecesc și ale umanității latine, — și reprezentate simbolic de secțiunea de aur, urmează invazia irațională a formelor incipient baroce, lărgind limite și bariere, irumpînd într-o mișcare de neconținute spirale răsrînte în oglinzi concave. Labirintul va lua acum locul Cosmosului rotund.

În literatură, ca și în plastică, imitația, maniera, variațiunile de fiorituri pe temele date, se extind din nou în toată Europa. Așa încît, a doua oară, în plină criză a umanismului, convenția și imitația unesc și unifică din nou.

Deci de două ori se creează, sub puternica înfrîurire a curentului umanistic și a literaturii legate de el, punți de legătură, mijloace de comunicare, unificatoare între popoarele europene, într-o alternanță foarte interesantă de irațional și rațional, de crepusculuri și aurore înlăuntrul aceleiași ciclu de cultură. Și acolo unde raționalul se află în centrul fenomenului, iraționalul apare în declin, iar unde iraționalul stă în centru, raționalul încheie seria.

Marele merit al curentului umanist rinascimental stă în reimpămîntenirea și folosirea pe scară mai largă a valorilor umanismului antic, într-un fel de fixare, de confirmare vrută, deliberată, fiind începutul unei tradiții de mîndră preluare la surse a Antichității, de elaborare a unei filosofii cu puternice premise raționaliste. Umanismul și-a încheiat cariera de curent filosofic-literar după două sute și mai bine de ani de existență, dar amprenta sa asupra Europei a rămas indelebilă. Ca atitudine, ca unghi de perspectivă curentul s-a transformat într-una din cele mai valoroase cuceriri ale spiritului european, care apare în toate epocile de exaltare a valorii umane, roditoare de filosofii antropocentrice, raționaliste. El a mai dat cîteva flori firzii în clasicism și o bogată recoltă în secolul luminilor, iar în secolul al XX-lea redevine ideal de existență pe alte coordonate.

Umanismul este în fiecare epocă a istoriei europene cea mai frumoasă amintire intelectuală a țărilor bătrînelui continent și o cheazășie păstrată pentru certitudinile privitoare la soarta viitoare a omului.

DIALOG LITERAR

Grup de dacii trecind fluviul înot (Columna lui Traian)

(Urmare din pag. 2756)

puține: în 1957 am publicat o ediție critică și comentată a poeziilor, revizuită (cu abandonarea comentariului de literatură comparată) în 1973; apoi, sub diverse forme, câteva ediții cu adnotări de uz școlar, sau pentru un public mai larg, din întreaga operă (poezii, proză, corespondență); o singură prefată, în Biblioteca școlară (nu mai am nici un exemplar). Sper, fără să mai am certitudinea, să pot duce cândva la bun sfârșit ediția critică, aflată într-un stadiu destul de avansat, dar abandonată, în mod provizoriu, se înțelege.

— Reforma învățământului din 1948 a redus simțitor poziția științelor umaniste și în special a limbii latine, deși ea este maica graiului românesc. De vreo zece ani începe, s-a înregistrat o oarecare ameliorare prin studierea ei într-o oră pe săptămână, în clasa a VIII-a, și ceva mai mult la liceele de filologie-istorie, ceea ce înseamnă foarte puțin. S-a vorbit și se vorbește ocazional despre necesitatea cunoașterii cât de cât a limbii latine de către cei care vorbesc o limbă de origine latină, așa cum este și limba noastră. Sigur, școala românească trebuia să se racordeze la revoluția tehnico-științifică. În aceste condiții, obiectele tehnice s-au impus în dauna celor umaniste. Ținând seama de această realitate, ce propuneți pentru revenirea lor măcar parțială? În această privință, știm că v-ați mai pronunțat acum 14 ani, în 1974, în „Proiect al unui sistem unitar pentru învățământul limbii și literaturii latine”, apărut în „Studii clasice”. Trei ani mai târziu, are loc însă o nouă reformă. Deci, care este astăzi părerea dumneavoastră?

— Pentru fixarea, fundamentată rațional, a locului limbii latine în învățământul nostru și, în același timp, pentru asigurarea calității, a nivelului predării, sînt necesare — așa zice chiar urgent necesare — măsuri complexe, care să țină seama atât de cerințele generale ale formării profesionale și culturale a tineretului, cât și de structura de ansam-

Conf. univ. dr. I. FISCHER:

„...sînt foarte cu desti

blu a învățămîntului nostru de azi (fiindcă nu ne propunem scopuri ne-realiste și nerealizabile, izvorite din nostalgii și sentimentalism — ambele necondamnabile în esență, dar infructuoase —, sau bazate pe argumente minore; urmărirea unor asemenea scopuri se poate dovedi tot atât de primejdioasă ca și abandonarea oricărei afirmări a poziției noastre, — să-i zicem pe nume — a oricărei lupte). Sîntem, cum ați spus, o țară de limbă romanică, singura, trebuie subliniat, în această regiune a continentului, iar cea mai mare parte a teritoriului nostru național se află în interiorul limitelor Imperiului Roman, în provincii de cultură latină și greacă, cu vestigii — scrise și arheologice — romane și grecești. Sîntem în același timp o țară europeană, de cultură europeană, și chiar dacă o bucată de vreme evoluția culturii noastre a urmat căi divergente de a celorlalte popoare romanice din Europa, de vreo două sute de ani sîntem organic integrați în cultura europeană de tip occidental. Dar să nu uităm nici că trăim în plină revoluție tehnică, ceea ce determină, pentru învățămînt, obligativitatea de a pune la îndemîna elevilor instrumentele unei rapide adaptări la inovațiile care modifică neîntrerupt tabloul științelor și chiar al vieții cotidiene contemporane. În perspectiva acestei triple condiționări — romanitate, „europenitate”, revoluție tehnică —, trebuie să cîntărim cu grijă răspunsul la cele câteva întrebări esențiale: cine trebuie să învețe latinește, cît timp trebuie să învețe, ce și cum trebuie să învețe? Răspunsul la acest complex de probleme fiind imposibil în cadrul discuției noastre, mă voi limita la foarte puține. Cred, ca și Dv., că generalizarea, în clasa a VIII-a, a limbii latine la întreaga populație școlară este binevenită, nu numai fiindcă vorbim o limbă romanică și învățăm la școală câteva limbi romanice, ci și fiindcă majoritatea vocabularului internațional modern e de origine latină, ca să nu mai vorbim de faptul că latina oferă elevilor posibilitatea de a înțelege mecanismul de funcționare și de evoluție a limbilor în general (aș deschide o paranteză, dureroasă: discutăm aici de o situație ideală, deoarece, din păcate, s-a răspîndit procedeul — pentru care nu pot găsi epitete în limitele vocabularului urbanității și în afara terminologiei juridice — de a utiliza ora de latină drept mijloc de completare a „normei” didactice a oricărei specialități; procedeul nu compromite numai predarea latinei, ci și seriozitatea procesului de învățămînt, la care trebuie să ținem cu toate puterile). Este suficient? Cred că nu; ar trebui cel puțin adăugată încă o oră pe săptămână (nici o limbă nu poate fi învățată într-o singură oră: se uită de la o săptămână la alta). Generalizarea trebuie extinsă la încă un an? Aș inclina către răspunsul afirmativ. Care an? Aici nu există o părere unică: pedagogic, fiindcă limbile se învață mult mai ușor la o vîrstă fragedă, clasa a VII-a ar fi cea recomandabilă; alte rațiuni (maturitatea elevilor, utilitate pentru specializare, posibilitatea încadrării posturilor cu specialiști) ne îndreaptă spre clasa a IX-a a liceelor neindustriale (opinia aceasta e a tuturor colegilor din învățămîntul liceal cu care am avut discuții). În liceele de filologie-

departe de a fi pesimist în legătură cu viitorul umanismului românesc“

istorie, pentru a-și merita numele și pentru a pregăti textele pe viitorii filologi și istorici, este neapărat necesară mărirea numărului de ore săptămânale (două e un minimum, trei ar fi eficiente). Dar mai trebuie ceva: avem licee cu profiluri de specialitate destul de înguste; de ce n-am avea și citeva clase, foarte puține, cu profil „clasic“ (experiențele noastre anterioare, ca și cele din alte țări, inclusiv ale unor vecini ai noștri de limbă neromantică, sînt pozitive)? S-ar învăța aici, cu diminuarea indispensabilă a disciplinelor tehnice, latina (clasele IX—XII) și greaca veche (clasele X—XII) și ne-am constitui astfel o adevărată peninșulă, cu o solidă pregătire pentru foarte numeroase specializări în domeniul științelor umane (fără a mai vorbi de cadrele medii din domeniul culturii). Aceste licee sau clase ar urma să funcționeze exclusiv în centrele universitare (București, Iași, Cluj), spre a fi organice legate de cadrele de specialitate și de bibliotecă (există o formă instituționalizată a unor asemenea legături: poartă numele de „patronare“).

Dar bunul mers al învățămîntului liceal nu poate fi conceput autonom, nu se desfășoară în afara celui superior (cărui îi oferă studenții și de la care ia profesorii, întrucît ca în ciclurile naturii) și chiar, mediat, în afara cercetării de specialitate. Chiar dacă revista dv. nu se ocupă de acest tip de probleme, îmi îngădui să vă rețin două minute. Mai întîi, învățămîntul superior (filologia) nu trebuie considerat o simplă uzină de profesori, cu „producția“ strict reglementată de cerințele imediate ale școlii (se primesc numai atîți studenți cîte cadre vacante sînt în învățămînt); o disciplină predată în școală nu poate trăi și progresa decît dacă e permanent susținută de o mișcare științifică originală, iar universitatea oferă un prim cadru al unei asemenea mișcări; de aceea, spre a împiedica orice iriosie a energiilor creatoare și a talentelor, se impune asigurarea unui flux neîntrerupt de primire a studenților la secția de filologie clasică a Universității bucureștene (fără a neglija celelalte orase universitare, unde latina se predă, și trebuie să se predea în continuare, ca specialitate secundă) și acest lucru trebuie cunoscut din vreme de viitorii candidați. Apoi, v-aș împărtăși aici o îngrijorare: după cum v-am spus, lucrez la o bibliografie continuă a studilor de filologie clasică de la noi și constat, în ultimii ani, o scădere a numărului contribuțiilor originale în acest domeniu, mai ales în sectorul filologico-lingvistic: greaca a ajuns aproape de zero, iar studiile dedicate latinei sînt axate mai ales pe legătura cu româna (ceea ce e foarte bine, dar nu și suficient). Cred că sînt necesare măsuri urgente în vederea răsturnării spre bine a acestei primejdicioase tendințe, iar principiul călăuzitor ar fi, din nou, ca la intrarea în Facultate, împiedicarea oricărei pierderi de forțe existente sau în devenire; toți cei capabili — realmente capabili — să creeze în acest domeniu trebuie să aibă posibilitatea de a-și desfășura și dezvoltă capacitățile; un învățămînt liceal serios constituie un cîmp de desfășurare, dar nu singurul. Se cuvine regîndit sistemul repartiției în producțiile a studenților și al stagiului de trei ani (vă trimit pentru această pro-

blemă la un excelent articol publicat în „Știința“ acum cîtiva ani. În 1982, dacă nu mă înșel, de un fizician, prof. Victor Mercea, de unde se vede că îngrijorările nu ne aparțin exclusiv). Trăiesc an de an, de patru decenii satisfacția supremă datorită unui profesor, aceea de a vedea cum cite un student ajunge să recepționeze critic cea ce i se oferă, își dezvoltă o gândire autonomă și creatoare, înmagazinează cunoștințe și stabilește relații care depășesc limitele „programelor“ și mă întreb cu stringere de inimă: ce se va întîmpla cu el după absolvirea Facultății? În cel mai fericit caz, după cîtiva ani, ni-l vor lua arheologii; și acest lucru este cît se poate de pozitiv, fiindcă arheologia clasică poate fi practică — cu deplin succes de filologii clasici, dar nu ne putem aștepta la lucrări de filologie elaborate în institute sau muzee arheologice. De aceea, secția de filologie clasică din București și colectivele mai restrînse funcționînd la Universitățile celorlalte orase nu pot fi lăsate să se stingă prin îmbătrînire și prin lipsă de studenți, ele constituind centre de cercetare științifică organizată. Nu ajunge însă atît. O organizare superioară a muncii științifice, cu asigurarea indispensabilei interdisciplinarități, poate fi obținută în cadrul unui institut de studii clasice, institut de cercetare (a existat un organism similar la Cluj, între cele două războaie, de pe urma căruia beneficiază și acum cercetătorii, în bogata bibliotecă a Institutului); un asemenea proiect nu e foarte greu de realizat, deoarece se pot reuni forțele umane și materiale (bibliotecă) risipite prin institute de profiluri diferite (la Institutul de istorie literară, de exemplu, lucrează un singur filolog clasic, eminent, dar singur). Există și acum un cadru de dezbateri interdisciplinare: Societatea de Studii Clasice (și publicația ei „Studii clasice“, a cărei periodicitate n-ar mai trebui pusă sub semnul întrebării la fiecare volum); dar dezbaterile, confruntările de opinii pot constitui un instrument de informare, un stimulent, dar nu un cadru de cercetare propriu-zisă.

Mă întrebati de valabilitatea programului propus în 1974 (elaborat la cererea Ministerului Educației și Învățămîntului după modelul unui program analog elaborat pentru biologie de prof. E. Pora); schimbările survenite de atunci fac ca numai motivația generală a limbilor clasice și unele sugestii metodologice să rămîină actuale, nu și detaliile.

— **Cunoașteți situația umanismului în lumea contemporană?**

— O cunosc în linii mari și nu pentru toate țările. În rezumat se poate spune că cercetarea științifică se află într-o efervescentă fără precedent: cărți numeroase și importante, reviste noi (nu efemere), direcții de cercetare moderne sînt semnalate peste tot. În învățămîntul liceal asistăm la o oarecare restrîngere — realizată diferit, prin scăderea numărului de ore sau de elevi —, datorată „exploziei informaționale“ și revo-

Coriatidele (Atena)

luției tehnice; este însă compensată prin din ce în ce mai intensă preocupare pentru modernizarea metodologiei didactice (există reviste consacrate exclusiv didacticii limbilor clasice, se țin coloquii internaționale cu același obiect). Se observă de asemenea în publicul larg un reviriment de opinie în favoarea disciplinelor umaniste, ceea ce e dătător de speranțe.

— În 1989, vom comemora centenarul morții lui Eminescu. Traducerile făcute, pînă acum, în limba latină, din opera lui vă satisfac?

— Răspunsul meu are să vă șocheze, fără îndoială. Este foarte important ca Eminescu să fie cunoscut în toată lumea: va fi un mare câștig pentru toți iubitorii de poezie de a avea posibilitatea accesului la acest uriaș al liricii universale. Dar cine va avea acces prin latină? Există cineva care să știe latinește și nici o limbă modernă de largă circulație, în care Eminescu a fost tradus, uneori bine tradus? Așa și un argument, să-l numim teoretic: latina este o limbă „moartă”, altfel (și mai puțin funerar) spus, un „corpus” închis, căruia nu i se mai poate adăuga nimic. O bună poezie latină este azi (schematizez intenționat) o reunire de reminiscențe din poezia antică (așa se făcea poezia — și proză, pînă și cea epistolară — în Renaștere). Cum poți transpune în acest cadru rigid forța ideilor și a imaginilor, muzica poeziei eminesciene? Trecînd la realizările de pînă acum, observ că traducătorii sînt profesori de latină (demni de tot respectul pentru cunoștințele și eforturile lor), dar nu poeți. Și e păcat (și blasfemator) ca Eminescu să ajungă subiect de „temă latină”.

N-aș vrea ca discuția noastră să se încheie pe acest ton negativ. Poate că dv. veți găsi mijlocul de a lumina atmosfera concluziilor. Tot ce pot să vă spun e că sînt foarte departe de a fi pesimist în legătură cu destinul umanismului românesc. De aici și strădaniile mele, modeste ca anvergură și rezultate, de a-i menține nestinsă făclia.

— Și noi împărtășim opiniile dv. Numărul de față al „Revistei noastre” se vrea o contribuție la urnirea carului...

Homer

Aspecte substratale ale „războiului zeilor

de către trufașul Agamemnon. Ceea ce se și întâmplă și are rezonanțe în întreaga epopee, căci Atridul, cedând într-un punct (eliberarea Chryseidei), lovește în altul, inima lui Ahile, căruia îi pretinde în schimb pe Briseis, propria-i și cea mai iubită dintre roabe. Se deșteaptă, sortită unei mari celebrități literare, strașnica minie a Peleianului. O clipă, ea îi întunecă într-aft mințile, încât eroul este gata să-l ucidă pe tiran. Noroc de a treia intervenție divină: trimisă de Hera, Pallas Athena îl potolește și... Intriga s-a înnoțat, focul s-a încins; nimic nu-l va mai opri până nu va mistui o imensă cantitate de fapte și destine omenești.

A face însă inventarul tuturor situațiilor în care zeii se amestecă direct sau indirect în războiul troian reprezintă doar o operație preliminară, ce nu trebuie neapărat comunicată. E suficient să trecem la prelucrarea datelor și să încercăm extragerea unor concluzii cât mai înalte semnificative.

Din cei 12 zei principali ai pantheonului clasic elen participă (cu trupul și cu sufletul) la marea confruntare 9: Zeus însuși, Poseidon, Hera, Athena, Hephaistos, Apollo, Ares, Artemis și Aphrodite. Lipsesc, datorită incongruenței cu tema, Hades (primitorul privilegiat al „umbrelor” celor căzuți), Hestia și Demeter. În schimb, își aduc contribuția zei secundari ca: Hermes și Leto, și un zeu-fluviu caracteristic teatrului de luptă, Xanthos (Scamandru). Suma se ridică iarăși la 12.

După ce s-au conturat îndeajuns, cele două tabere zeiești ne sînt prezentate cu maximum de limpezime în cîntul XX: Hera, Athena, Poseidon, Hermes, Hephaistos (de partea aheilor) și Apollo, Ares, Artemis, Aphrodite, Leto, Xanthos (de a troienilor și a aliaților lor). Ba ni se înfățișează și perechile constituite ad-hoc ca pentru o luptă corp la corp: Poseidon contra Apollo, Athena contra Ares, Hera contra Artemis, Hermes contra Leto, Hephaistos contra Xanthos (Aphrodite fiind scoasă prematur din încîierare). Zeus rămîne oarecum mai presus de conflict, cel mai puțin aliniat —

șade bine unui suveran (amenințat adesea de restul oligarhiei, însă stăpîn pe situație). Totuși, poziția sa este în ultimă instanță filo-elenă.

Există în text niște motivații poetice ale părtinirii zeilor. Dar ele nu rezistă la o analiză mai atentă. În general, membrii echipei „nemuritorilor” sînt invocați, cinșiți (inclusiv prin sacrificii și ofrande) de ambele tabere pămîtene. La Troia se află lăcașe de cult și statui (de exemplu foarte importantul Palladion) ale divinităților „adverse” (Grecia fiind mai degrabă în armă în această privință). Corelativ, Apollo, cel mai vajnic apărător al troienilor — Ingerul lor păzitor, am zice —, se bucură de onoruri în legătură aheii: îl invocă Agamemnon, Nestor, Ahile însuși, deși știe că va muri de săgeata lui. Mai mult, Poseidon și Apollo fuseseră amîndoi condamnați să-i sujească un an lui Laomedon (tatăl lui Priam) și acesta se purtase urît cu ei și totuși Poseidon îi urgîșește pe troieni, în timp ce Apollo... Să le fi trezit „dușmănia” faptul că erau invocați într-o anumită ordine? (De pildă, Apollo apare al treilea în gura elenilor, după Zeus și Athena). Dar Hector zice o dată: „Cinste să am pe cît are Apollon și Palas Athena” (VIII, 533 trad. G. Murnu), iar altă dată: „Cinste din partea multimei să am ca și Athena și Febos” (XIII, 806; sperăm să nu fie inversarea traducătorului!).

Hotărît lucru, mai trainice par să fie legăturile metatextuale ce au fost stabilite (alegorii fizice, meteorologice, filozofice etc.) sau cele substratale. Homer a edificat, în afara intenționalității, pe fundamentul inconștientului colectiv de care aparține și, prin urmare, relațiile dintre zei în opera sa pot foarte bine avea aspecte substratale, ce ar arunca unele lumini asupra genezei respectivelor reprezentări și asupra culturilor vecine.

„O mitologie în stare brută — seria F. Buffiere (Miturile lui Homer și gîndirea greacă, București, 1987, p. 461—462) —, traducînd credințele unui popor primitiv, pune deja mari probleme. Însă ce complexitate prezintă zeii și miturile lui Homer! E

aici un întreg panteon literar, o adunare de divinități venite din toate țările: din Tracia sau din Creta, din Asia Mică sau Peloponez; «zeițe ale fecundității» și «stăpîni ai locurilor înalte, cu caractere foarte învecinate, care au fost diferențiate atribuindu-le fiecare o funcție și care au fost ierarhizate pentru a forma o curte cerească. Homer îi ia pe acești zei gata evoluți, amintirea originii lor fiind pierdută; i-a făcut personajele unui roman divin, le-a atribuit diverse aventuri, amestecînd invențiile sale cu cele ale predecesorilor săi».

De acord în general cu cercetătorul francez, ni se pare totuși că plină și originea lor se lasă descifrată, prin prisma adversității, a legăturilor „de familie” și a funcțiilor inițiale, care trebuie să fi fost 3, nu 2 (e drept că a treia rămîne mai obscură). După noi, cele două „clanuri” homerice, „superior” și „inferior”, reflectau panteoane diferite, determinabile etnic. Primul este panteonul arhaic elen imediat anterior, iar celălalt — fie un grup unitar străin, fie frînturi de grupuri contingente între ele, afepte de valul aheii. În orice caz, Apollo reprezintă zeul suprem al coaliției troiano-dardano-liciene (după forțele constitutive principale), pe cînd Ares se descrie ca zeul trac prin excelență, pentru că, de pildă, iubește travestirea în cîte un viteaz din acest neam și lui Homer îi place să compare pe cîte un trac cu Ares. Asimilarea acestuia pare să fi debutat mai demult, dar Apollo i-o înaintea prin prestigiu. Va veni un timp în care va eclipsa pe însuși Zeus. Deocamdată, surprindem tocmai momentul trecerii lui din planul secund în cel principal. Prea puternic pentru a fi ignorat, el trebuia adus în context grecesc, chiar și cu prețul unei uriașe mașinații poetice: după ce-l compromise substanțial în uluitorul pasaj referitor la uciderea lui Patrocles (un adevărat asasinat pus pe seama lui Apollo — XVI, 757-765, 770-776), Homer îl face să incline spre „trădare” (XXI, 456-461). Însă, concomitent cu adoptarea sa, era

Încă de la începutul Iliadei îi vedem pe zei profund angajați în conflictul celor două tabere. Primul care apare este Apollo, în calitate de ocrotitor al troienilor. Și motivul partizanatului său ne e oferit imediat de Poet: jignirea adusă protului său — a căruia fiică, Chryseis, fusese robită de ahei — de către Agamemnon, prin refuzul de a elibera fata, în ciuda mulțimii de daruri, a funcției religioase a părintelui și chiar a urâții acestuia ca zeii din Olimp să-i ajute pe greci la cucerirea Troiei. Preotul lansează o rugă fierbinte și iată-l pe patron în acțiune. „Arcașul” atinge mai întii cântării și ogarii, cu săgeți otrăvite, apoi pe oameni. Ciuma lui Sminteus, șobolanul! Și, într-adevăr, Ahile — beneficiarul unei pregătiri medicale pe lângă centaurul Cheiron — nu întârzie să descopere (în a 10-a zi) natura molimei. Iar cu acest prilej se ivește și a doua divinitate implicată în război: la inspirația Herei, „jutele” Ahile convoacă sfatul oștirii, fără să bănuie cît rău va ieși pentru el din asta. E consultat prorocul Calchas, ce avea darul ghicirii de la însuși Apollo și care cere protecția „șoi-manului” în eventualitatea molestării

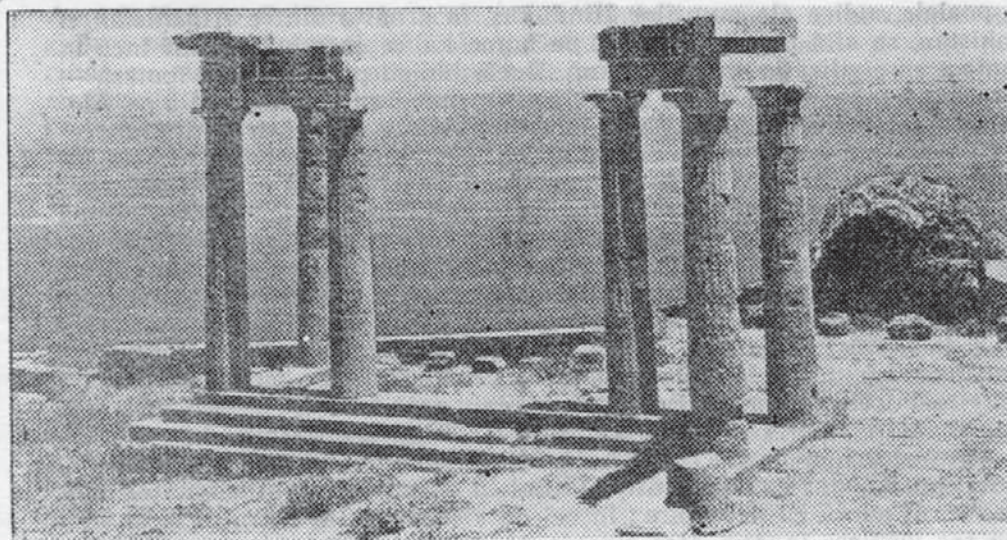
războiului zeilor“ la Homer

aici un întreg panteon literar, o adunare de divinități venite din toate țările: din Tracia sau din Creta, din Asia Mică sau Peloponez; «zeițe ale fecundității» și «stăpîni ai locurilor înalte, cu caractere foarte învecinate, care au fost diferențiați atribuindu-le fiecare o funcție și care au fost ierarhizate pentru a forma o curte cerească. Homer îi ia pe acești zei gata evoluți, amintirea originii lor fiind pierdută; i-a făcut personajele unui roman divin, le-a atribuit diverse aventuri, amestecînd invențiile sale cu cele ale predecesorilor săi».

De acord în general cu cercetătorul francez, ni se pare totuși că pînă și originea lor se lasă descifrată, prin prisma adversității, a legăturilor „de familie” și a funcțiilor inițiale, care trebuie să fi fost 3, nu 2 (e drept că a treia rămîne mai obscură). După noi, cele două „clanuri” homerice, „superior” și „inferior”, reflectau panteoane diferite, determinabile etnic. Primul este panteonul arhaic elen imediat anterior, iar celălalt — fie un grup unitar străin, fie frînturi de grupuri contingente între ele, afectate de valul aheu. În orice caz, Apollo reprezintă zeul suprem al coaliției troiano-dardano-liciene (după forțele constitutive principale), pe cînd Ares se descrie ca zeul trac prin excelență, pentru că, de pildă, iubește travestirea în cîte un viteaz din acest neam și lui Homer îi place să compare pe cîte un trac cu Ares. Asimilarea acestuia pare să fi debutat mai demult, dar Apollo i-o ia înainte prin prestigiu. Va veni un timp în care va eclipsa pe însuși Zeus. Deocamdată, surprindem tocmai momentul trecerii lui din planul secund în cel principal. Prea puternic pentru a fi ignorat, el trebuia adus în context grecesc, chiar și cu prețul unei uriașe mașinații poetice: după ce-l compromite substanțial în uluitorul pasaj referitor la uciderea lui Patrocles (un adevărat asasinat pus pe seama lui Apollo — XVI, 757-765, 770-776), Homer îl face să incline spre „trădare” (XXI, 456-461). În-să, concomitent cu adoptarea sa, era

inevitabil să se producă și „ascensiunea” familiei sale (a surorii în special) și „reabilitarea” aliaților (Ares și Aphrodite). Este de observat și că Hermes, din clasa „superioară”, va cădea pe al doilea plan, probabil estompat tocmai de Apollo, cu care avea atîtea în comun.

Cît privește echipa opusă, a lui Zeus, să nu ne înșelăm asupra omogenității ei: e un ansamblu compozit ce mai păstrează, în Iliada, urmele diversității. Șeful clanului fusese amenințat să fie pus în lanțuri de Hera, Poseidon și Athena, deci de propria-i „familie” (soția, fratele, fiica) (I, 397-398); există o permanență tensiune între Poseidon și Zeus (la un moment dat, zeul mărilor agită ideea revoltei, în eventualitatea că Zeus nu va ține seama de el, de Athena, Hera, Hephaistos și Hermes și va cruța Troia — XV, 203 ș.u.); ca să nu mai vorbim de veșnica gilceavă Zeus—Hera. Or, se știe că Zeus e zeul ceresc indo-european, pe cînd Hera și Athena sînt zeități preeleneice, de asemenea Hephaistos (probabil zeul suprem cretan sau sicilian), poate și Poseidon (cunoscut ca avînd un conflict tradițional cu Athena și pierzînd). În sfîrșit, Hermes provine din Arcadia, ținut „pelagic”, unde ar fi fost un zeu al fertilității. Însă pînă și straturile care l-au compus pe Zeus par mai multe: Ahile se roagă pentru scăparea lui Patrocles lui Zeus din Dordona „pelagică” (XVI, 226—228) și cu Zeus din Olimp nu prea se are bine (I, 351-352). (Interesant că Peleianul se plînge cel puțin în două rînduri — IX, 642 și XVI, 58 — că fusese tratat de Agamemnon ca un venetic fără cînte și drepuri. S-ar putea ca poziția sa „națională” și „confesională” să fi fost diferită de a celorlalți conducători ahei. De fapt, el are aerul unui posedat al lui Ares și, în plus, nu-i exclus ca legătura sa cu Apollo să fie inversată). Dar Zeus de pe Ida, cu celebrul „scandal” al împreunării cu Hera, atît de discutat de antici? Nu cumva această hierogamie repetă unirea „netrebnicilor” Ares și Aphrodite și, mai departe, a cuplu-

Lindos, Templul zeiței Atena (insula Rhodos)

lui Attis — Cybele și a altor perechi înșirate din Mesopotamia pînă în Egipt?

Neputînd convoca aici prea multe amănunte și raționamente, ne vom limita la următoarele concluzii:

Prima configurare a panteonului elen a cuprins în nucleul său, în jurul lui Zeus, pe localnicii Hera și Poseidon (cu Hades în rezervă). A doua și-a asumat pe Hephaistos, Athena și Hermes. Cu *Iliada* ne aflăm în cursul celei de-a treia asimilări, aceasta exercitîndu-se asupra lui Apollo, Ares, Artemis și Aphrodite, zeități de origine tracă și/sau microa-

siatică. (A urmat o simplă completare, din resurse interne și cu sugestii străine, cu Hades, Hestia, Demeter). Procesul a început în teritoriul marcat de Argos, Mycene și Sparta (cetățile dragi Herei) și s-a întins ca o pată de ulei peste margini. Oricum, diferența dintre panteonul grecilor arhaici și cel al coaliției troiano-dardano-liciene trebuie să fi constat în caracterul mai „noros” al primului și mai solar al celui de-al doilea. În împrejurarea războiului Troiei, elenii recurgeau la un împrumut de soare.

Ioan Dumitru DENCIU

Misterioșii kalās

Răsfoiam blazat o revistă ateniană, cînd atenția mi-a fost atrasă de un titlu fascinant: „Kalās. Grecii din Asia” (Kalās. Ἕλληνας τῆς Ἀσίας, „Gynaika”, nr. 781, 19 dec. 1979 — 1 ian. 1980, pag. 156—158). Reportajul, nesemnlat (dar, desigur aparținînd echipei reporteriale conduse de M. Kephala) era însoțită de splendide fotografii în culori reprezentînd: coaste verzi împădurite pe care stau cocoțate — sub cerul albastru — case asemănătoare unor șure cu foișor terasate; în josul paginii, inscripția: „Din lemn și piatră își făuresc casele urmașii asiatici ai lui Alexandru cel Mare”; un bărbat smeard mustăcios cu trăsături energice și expresive, purtînd pe cap o specifică beretă de pîslă cu pompon mov; o scenă privită de sus de la sărbătoarea de mai multe zile consacrată zeului sănătății In-gó; o frumoasă femeie aranjîndu-și, în profil, visătoare, podoabele de scoici, mărgelile, clopoței din costumul tradițional constînd dintr-o pelerină neagră și un soi de sombrero negru, cu pompon grena și pană verde. Dar și mai interesant era conținutul articolului pe care l-am citit pe nerăsuflăte. Iată esențialul:

În inaccesibila vale Rabūt din fabulosul Nuristan, ținut muntos de

la poalele sudice ale munților Hinduș, la granița dintre Afganistan și Pakistan, se află un neam izolat, pe nume kalās, care nu a venit încă în contact cu civilizația contemporană. Unele indicii par a susține ipoteza — contestată — că acest popor „provine din grecii care l-au însoțit pe Alexandru cel Mare în expediția sa în Asia”. Aceste indicii ar fi următoarele: kalașii numesc Olimp vârful munților lor; mulți dintre ei au ochi albaștri și părul blond; într-o regiune locuită exclusiv de ei s-au descoperit recent inscripții grecești. Țara lor, numită în vechime Sitral, după convertirea locuitorilor la religia Islamului în secolul trecut, a primit numele de Nuristan, adică „Țara luminii”, iar locuitorii ei, nuristani. Dar cu toate acestea, și-a păstrat nealterate multe din tradițiile ei, iar din cei aproximativ patru mii de locuitori, o mie sînt idolatri. Nu locuiesc în sate, ci în așezări pe familii. Față de străini sînt foarte sociabili. Casele lor constau dintr-un parter folosit ca staul pentru vite și o mansardă în care trăiește întreaga familie. Principalul venit economic li-l aduce creșterea vitelor. Mare interes prezintă tradițiile lor religioase. Ei cred în existența a șapte ceruri în formă de disc. În ultimul cer de sus trăiesc Creatorul, Desē sau Khoda, îngerii și divinitățile; în al șaselea, zeul sănătății Ingo, pe care îl adoră cu deosebire; în cel de al cincilea, al patrulea și al treilea cer locuiesc îngerii, care slujesc de intermediari între zeu și credincioșii săi. În cerul cel mai de jos trăiesc Luna și Soarele, în casa mamei lor. Îndatorirea kalașilor este de a mulțumi zeilor prin ofrandele lor. Dușmanul zeilor este diavolul, Zestan, care a apărut pe pămînt sub forma unui cîine: alungat de kalași și de zei, acesta a devenit dușman al îngerilor. În fiecare an se sărbătorește „Kil-aē-Saruz”, sărbătoare consacrată lui Ingo, zeul sănătății, care ocrotește oamenii, vitele și recolta. Sărbătoarea ține patru zile. Prima zi, cu caracter solemn, e consacrată familiilor care au suferit un doliu recent; a doua, ceremoniei religioase de purificare a staulurilor cu făină, a locuințelor cu lapte. Un *dehār* („povestitor”), ce recită rugăciuni, joacă rolul de verigă între cei vii, cei morți și zei. Cîntece și dansuri anunță latura veselă a ceremoniei, care durează pînă a treia zi, seara. Deharul din Rabut sosește acum cu cuvintele oracolului: „Zeul este mulțumit de credincioșii săi și făgăduiește recolte bogate”. Urmează dansul și invocarea zeului. În zorii celei de a patra zile începe semănatul. În ciuda limitării abundenței ofrandelor, noile generații ale kalașilor au conștiința autenticității de civilizație a tribului, pe care o cinstesc în continuare.

Însă în timp ce citeam, se contura în minte o paralelă stranie, cu un alt articol, dintr-o revistă tot neogrecescă, în urmă cu mai mulți ani, despre „Țara Hunza”. Primul vizitator european al acesteia a găsit — în 1922 — pe un podiș din regiunile de la poalele Himalaiei — la mare altitudine totuși — o populație restrînsă, numită hunza, ca și numele țării, care, în condiții climatice grele, se bucura de o mare longevitate (oameni de nouăzeci, o sută douăzeci, ba chiar o sută patruzeci de ani nu erau o raritate — unul, la nouăzeci de ani, se căsătorise...), precum și de o sănătate excepțională: dinții extrem de sănătoși pînă la vîrste matusalemice copiii „căliți” de mici. Limba, un dialect al limbilor burușaski. Le este total diferită de cea a tuturor populațiilor din jur, deși tipul facial este indo-european. Și despre această populație s-a presupus că ar coborî din soldații sau negustorii care însoțeau armata lui Alexandru.

Să fie oare una și aceeași populație? — m-am întrebant imediat. Greu de presupus, dat fiind că una se găsește în Pakistan, cealaltă în Afghanistan de nord-est. Singurul element comun acestora ar fi izolarea și descendența ipotetică din grecii lui Alexandru. Era însă suficient? Viermele îndoielii începea să lucreze.

Apoi m-am gîndit să consult izvoarele antice. Dintre istoricii greci ai lui Alexandru, tradiția cea mai serioasă o reproduce — deși tardiv, sec. II e.n. — Arrian. Deci, să vedem ce spune acesta: „După ce dădu celor căzuți în luptă onorurile cuvenite (e vorba de celebra bătălie de pe malul rîului Hydaspes în Panjab cu indienii regelui Poros, în anul 326 î.e.n., cînd Poros, după o rezistență îndîrjită, a fost înfrînt), Alexandru a adus zeilor jertfele datorate după biruință și organiză chiar pe malul rîului Hydaspes, anume în punctul de traversare, jocuri gimnice și concursuri hipice.

Apoi îl lăasă pe Cráteros în acest punct, dându-i în grijă să se ocupe de zidirea cetăților întemeiate acolo (adică Nikaia și Bucefalia) și să le încongingă cu ziduri de apărare, după care porni împotriva indienilor vecini cu regatul lui Poros. După Aristobul, numele lor era „glaugani” (în grecește **Glauganikai**); în schimb Ptolemeu (suveranul lagid) le spune „glăusi” (gr. **Glăusai**); pe mine, unul, numele lor exact mă preocupă cât se poate de puțin (**u mei mèlei**). Alexandru invadează țara lor, urmat de jumătate din numărul total al cavaleriei de elită, căreia i se adăuga [un corp de] pedestrași aleși dintre cei mai destoinici ai fiecărei falange, plus întregul corp al arcașilor călări, plus agriani și arcașii. Toate populațiile întâlnite capitulară înaintea lui. În felul acesta puse stăpânire pe treizeci și șapte de cetăți, dintre care cele mai mărunte aveau cel puțin cinci mii de locuitori (multe depășeau chiar numărul de zece mii); lor trebuie să le adăugăm satele, și ele foarte multe și nu mai slab populate decât cetățile. Alexandru avea să lase toată această regiune în grija lui Poros...”. (**Anabaza lui Alexandru**, V. 20, 1-4). Să reținem, deocamdată, din acest text numele grecizat al indienilor vecini lui Poros: **Glauganikai** sau **Glăusai**, redat cu ezitare de Arrian căruia — spre disperarea modernilor — puțin îi pasă de numele lor exact.

Intrigat, am apelat atunci la istoricul roman Q. Curtius Rufus (**Istoriile lui Alexandru Macedon cel Mare**, IX, 4, 1-6): „Ajunseră în regiunea în care fluviul Hydaspes (în sanscrită Vitastă, azi Jhelun) se unește cu Acesines (skr. Asikni, azi Chenab). De aici, fluviul curge în teritoriul sibilor. Aceștia amintesc că strămoșii lor făceau parte din armata lui Hercules; că, bolnavi fiind, părăsiți de acela, au pus stăpânire pe țara pe care ei înșiși o ocupau acum. Ei purtau piei de fiare sălbatice drept veșmânt și măciuci drept arme; și, deși moravurile grecești dispăruseră, arătau multe urme ale originii lor. Din acest loc, făcându-se o debarcare, Alexandru a înaintat 250 de stadii; și pustiind regiunea, a cucerit o cetate, capitala acesteia, prin blocadă. Un alt neam (**alia gens**: nota editorului francez S. Desson presupune că este vorba de **agalasi**) opusese pe malul celor două fluvii 40 000 de pedestrași; trecând fluviul, el i-a pus pe fugă și, după ce aceștia s-au baricadat între ziduri, îi ia cu asalt. Tinerii au fost uciși, ceilalți locuitori au fost vinduți ca sclavi. Încercând apoi să cucerească un alt oraș, și respins fiind de marea forță a apărătorilor, a pierdut mulți macedoneni. Dar, fiindcă stăruia în asediu, locuitorii orașului pierzând nădejdea de salvare, au dat foc caselor, iar ei, cu copiii și soțiile, se aruncă în flăcări”. Textul e pitoresc, dar vag tocmai în locul cu pricina, și nesatisfăcător.

Mi-a luat destul timp pînă să detectez de unde și-a luat presupunerea privind numele populației editorul francez, și în cele din urmă am găsit: S. Desson prăia aici un pasaj corespunzător din Diodor din Sicilia, **Biblioteca istorică**, XVIII, 96, 1-3: „Iar el, îmbarcându-se împreună cu prietenii pe corăbii, plutea în lungul fluviului spre Oceanul de miazăzi. Cea mai mare parte a oștirii, însă, mărșăluia pe lângă fluviu, sub conducerea lui Crateres și Hefaiștion. Iar cînd au ajuns la confluența lui Acesines cu Hydaspes, debarcînd ostașii, a înaintat împotriva celor numiți sibi. Se spune că aceștia sînt descendenți ai celor ce au făcut, împreună cu Heracles, expediția împotriva stîncii Aernes și, eșuînd ei în asediu, au fost colonizați de către Heracles în acest loc. Iar Alexandru pornind o expediție împotriva celei mai vestite cetăți din apropiere, i-au ieșit înainte cei mai de frunte — prin faimă — dintre cetățeni. Și întîlnindu-se ei cu regele și reînnoind legătura de rudenie au spus că vor face totul cu bunăvoință, ca unii care erau rude, și au adus cu ei daruri mărețe. Iar Alexandru primindu-le bunăvoința și declarînd cetățile lor libere, a înaintat spre neamurile învecinate. Surprinzînd pe cei numiți **agalasi** (gr. **Agalassëis**, de la fortăreața indiană Agalassa) care adunaseră treizeci de mii de pedestrași și trei mii de călăreți, începînd ostilitățile cu aceștia și biruindu-i, pe cei mai mulți i-a măcelărit, iar pe ceilalți care s-au refugiat în cetățile din apropiere, i-a cucerit prin asediu și i-a luat ca sclavi”. Și de aici trebuie, deci, să reținem numele de **agalasi**, eventual și pretenția sibilor de a fi greci, descendenți din Heracles.

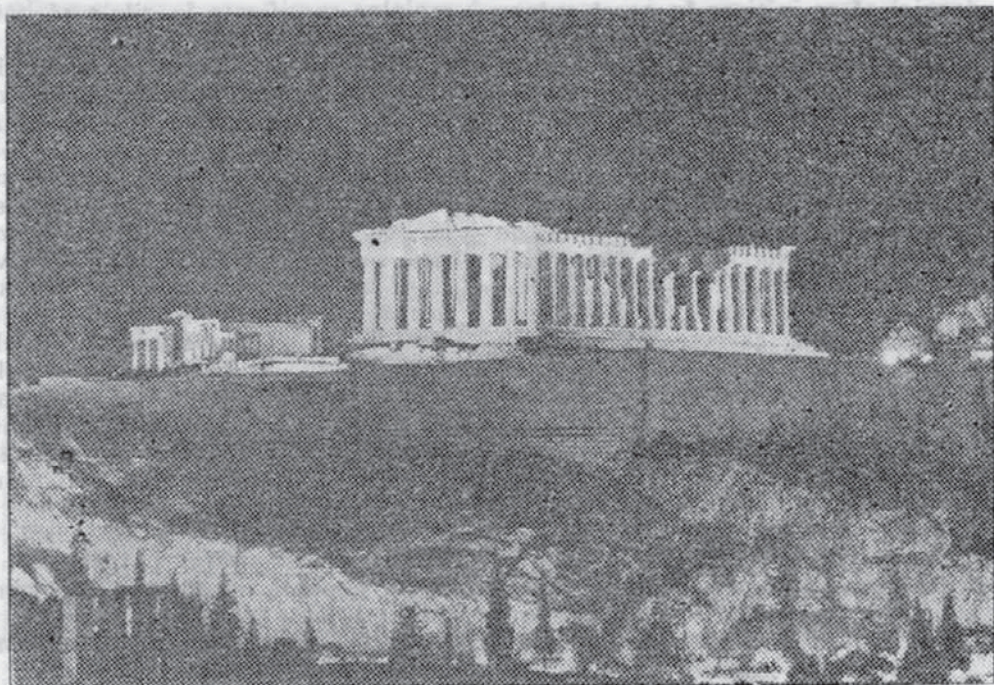
Pînă acum am vorbit de autori greci și latini relativ tîrziu față de eve-

nimentele din India din vremea lui Alexandru. Dar iată și un autor grec mai vechi, contemporan cu **Anabaza** lui Xenofon (sf. séc. V î.e.n. — inc. séc. IV î.e.n.): este vorba de Ctesias din Cmidos care, în lucrarea sa **Despre India** (gr. **Indiká**, frag. 57, 20-23, reluat de Plinius cel Bătrîn în **Istoria Naturală**, XVIII, 2), oferă o seamă de date aproape fabuloase despre un neam de munteni, înveșmîntați în piei de animale sălbatice, „neștiind” vorbi cu glas omenesc, ei latră ca cîinii (să nu uităm că și azi, multora dintre cei care o învață, limba engleză le apare la început ca un hămăit îninteligibil) și astfel se înțeleg ei. Locuiesc în munții de pînă la fluviul Indos (**tois êresi mēhri tu Indu petamū**). Sint negri la culoare și oameni foarte drepți, ca și ceilalți indieni cu care au legături. Ei înțeleg ce spun aceia, dar ei înșiși nu pot conversa, ei cu mîinile și cu degetele arată ce vor să spună, ca mușii. Sint numiți de către indieni **calystrii** (gr. **Kalystrioi**), ceea ce în grecește vine **kynokēfalei** (oameni cu cap de cîine). Neamul numără pînă la 1200000 de oameni”. După ce descrie felul de viață și obiceiurile acestor „cynocefali” vînători și păstori, locuind nu în case ci în peșteri și dormind pe paturi de frunze”, Ctesias încheie referindu-se la longevitatea lor: „ei trăiesc cel mai mult dintre toți oamenii: 170 de ani, iar unii dintre ei ajung chiar pînă la 200 de ani”. Intrepretat ponderat și înlăturîndu-se exagerările fanteziste ale fabulației, acest fragment pare să vorbească despre un neam de vînători autohtoni aflați față de indieni la un stadiu primitiv de dezvoltare. O informație finală dă de gîndit. „Nu li se poate face război, deoarece locuiesc în munți inaccesibili și înalți”. (**apolēmatoi d'eisi, diā to oikēin autous ōria ābata kai hypselā**). Din nou un nume trebuie reținut: **kalystriei**, precum și locuirea în munții inaccesibili.

După cum s-a putut vedea pînă acum, încetul cu încetul mi s-a format convingerea — care la început era o simplă bănuială — că acest neam al kalașilor nu ar fi — așa cum se susține în reportajul de la care am pornit — coborîtor din soldații lui Alexandru, ci că, dimpotrivă, toate mărturiile antice îndeamnă spre corespondența: **kalās: glauganikai / glāsai / aglasséis** / eventual **kalystrioi** (confuzia guturalei inițiale surdă **k** sonoră **g** este foarte comună) și că, deci, avem de a face cu o populație străveche, autohtonă din nord-vestul Indiei, odinioară puternică și vitează, deosebit de tenace ca nume și teritoriu, peste care se vor fi suprapus greco-macedonienii, oșteni și negustori, veniți cu Alexandru. Nu trebuie să ne impresioneze pretenția kalașilor de azi de a fi urmași ai lui Alexandru: căutarea unei ascendențe nobile este un topos heraldic. Putem însă subscrie la opinia reporterilor greci că, oricum, acest neam e mărturia vie a legăturilor comerciale grecești din Himalaia pînă în Hindukus.

Se poate schița acum un scenariu plauzibil. În nord-vestul Panjabului, vechiul neam al agalașilor, prin restrîngeri imperceptibile de teritoriu, a fost împins spre locurile pe care le ocupă și azi urmașii lor direcți, kalașii. Vechiul nume al țării lor, Sitral, s-a păstrat în denumirea unei limbi indo-iraniene, din subgrupul dardic, Citrali sau Citrari, vorbită în Pakistan și Kașmirul de vest de o populație de 7000—9000 de suflete. Ulterior, acest neam idolatru primind de la populațiile înconjurătoare mohamedane denumirea de **kafiri** sau „necredincioși” iar țara lor Kafiristan, o dată cu islamizarea, țara și-a schimbat numele în Nuristan, iar locuitorii ei au fost numiți nuristani. Limba pe care o vorbesc aceștia se numește și ea nuristani și este o limbă dardică. Tipurile de blonzi întîlnite destul de frecvent i-au făcut pe „cercetătorii” lui Hitler — așa cum arăta etnologul suedez Jan Myrdal în **La răsăpintia civilizațiilor**, ed. sued. 1960, trad. rom. 1967, pag. 184 — să-și închipuie că aici s-ar afla patria originară a arienilor.

Țară fabuloasă care a dat naștere la ipoteze. Greci? Autohtoni? Greco-indieni? Sigură în acest caz este doar fragilitatea unei ipoteze...

Parthenonul noaptea.

Pe Acropole, la izvorul veșniciei spiritului atenian

„NOI SÎNTEM, GEOGRAFIC ȘI SPIRITUAL, MAI APROAPE DECÎT MULȚI ALȚII DE STRĂVECHEA ELADĂ“.

(George Călinescu)

Fără îndoială că orice călătorie într-o țară străină începe cu mult înainte de data propriu-zisă a debutului ei. Într-un sens, în ceea ce mă privește, tendința noilor orizonturi m-a ispitit cu aviditate din cărțile copilăriei, din filele manualelor de istorie și ale albumelor de artă. Dar călătoria mea în patria lui Pericle își avea preluđu, îndeosebi, într-o prietenie de peste doi ani cu o inteligentă studentă din Grecia, THEONI GEORGOPOULOU, ce urmează, alături de mine, cursurile Facultății de Medicină Generală din București.

Ea a început în după-amiaza unei zile de iulie a anului 1988, cînd, îmbarcîndu-mă într-o elegantă navă aeriană, am decolat de pe aeroportul Otopeni cu destinația Atena. După o oră și jumătate de zbor, am ateri-

zat pe aeroportul vestitului oraș mediteranean, unde soarele strălucește 300 de zile pe an. Întîlnirea cu Atena, străvechea vatră a capitalei elene, cu însemnele acelei civilizații a spiritului de la care o întreagă tradiție europeană nu încetează să se revendice, a constituit pentru mine un veritabil prilej de revelații. Deși căldura soarelui transformase totul în jur într-o plită încinsă, numeroși turiști (adevărate „nisipuri mișcătoare”) sosiră din toate părțile lumii, atrași de mărețele monumente ale lumii antice, care se întîlnesc la tot pasul, de frumusețea peisajului acestei țări scaldate din trei părți de apele mării, de puzderia de insule, fiecare cu istoria sa. Erau vizitatori de toate vîrstele, de toate neamurile,

INSEMNĂRI

dornici să se inițieze în acest autentic muzeu al antichității elene, care este Grecia. De îndată ce am intrat în orașul zeiței Athena, din goana mașinii am căutat în zadar, în jur urmele vechii Atene ale „cetății lumina”, deoarece străzile centrale, cu blocuri de arhitectură convențională, construite în bună parte în anii de după cel de-al doilea război mondial, dau impresia unui oraș nou. Scheletul orașului e format din două bulevarde paralele, care se împreună în Piața Constituției. La extremitatea opusă, se află centrul Atenei moderne, concentrat în trei piețe: Omonia, un fel de „Place de la Republique” ateniană, Sintagma și Klafthemenos. Privită de pe una din colinele sacre, Lycabette, Atena apare ca o mare de culori albe, strălucitoare, de la albul marmorean al clădirilor oficiale, până la albul căsuțelor vâruite de la periferie. La fel de frumoasă apare Atena și în amurg când primele adieri ale brizei marine încep să niște faldurile uriașului drapel ridicat deasupra Acropolei.

După revărsarea multimei, pelerinul va constata cu ușurință că întreaga Atenă pornește din piața centrală, Agora, spre Acropole, prin pădurea de măslini de la baza sa. Într-adevăr, cum intri în metropola elenismului, privirea îți fuge după Acropole, o stâncă abruptă cu niște ruine în vîrf, simbolul civilizației noastre comune, a tuturor. Este întruchiparea vie a graniței dintre barbarie în relațiile dintre oameni și noile, uluitoarele idei ale moralei demnității omenești, egalității între oameni, ale dreptului omului la libertate și fericire. Această colină sacră amintește călătorului că Atena a fost centrul intelectual al lumii grecești, o școală a lumii întregi. Am urcat pe Acropole într-o amiază fierbinte, când soarele își prăvălea albul incandescent asupra marmurii ce-și pierduse strălucirea originală, piatra părind calcinată mai degrabă de un foc interior, mornit. Urcușul refăcea parcă ritualul pașilor milioanelor de ființe care, de peste două mii de ani, au purces la același pelerinaj inițiativ pe serpentinele largi de piatră.

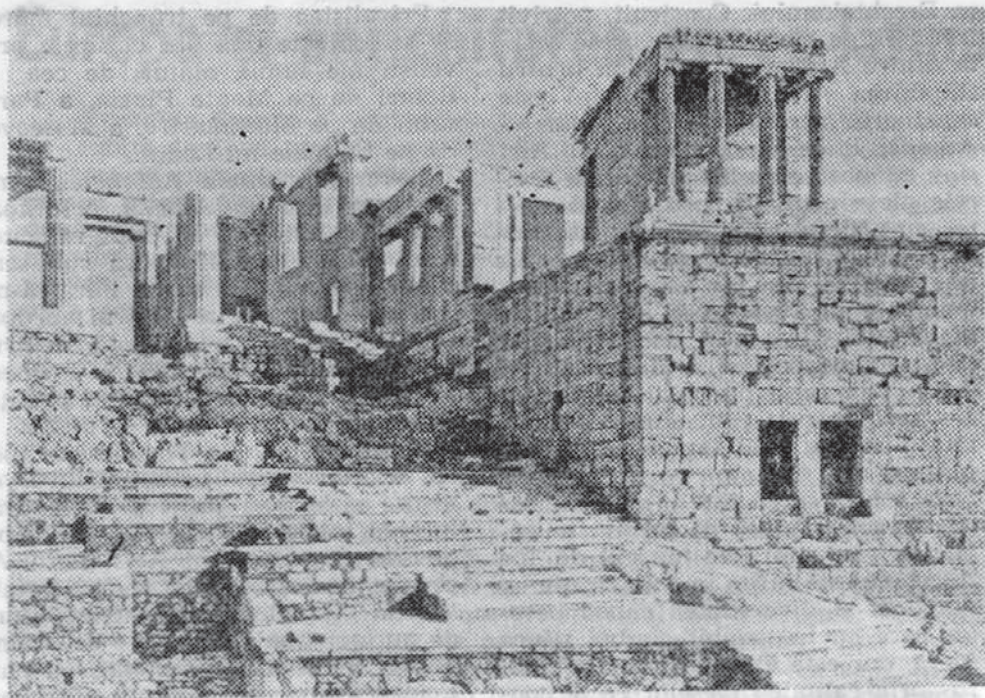
Drumul șerpuit, săpat în stîncă, a înlesnit nu numai urcușul oamenilor, ci și pe cel al călăreților și ani-

malelor sacrificate în zilele sărbătorilor panatheniene. Lucrările de construcție au fost dirijate de Phidias, arhitect și sculptor genial, organizator strălucit și prieten intim cu Pericle. Ajuns pe terasa superioară, mai înainte de a pătrunde sub maiestuoasele arcade ale Propyleelor, călătorul se va ridica pe o scăriță săpată în stîncă, până la vechiul bastion, care apăra pe vremuri intrarea în Acropole. Acum, aici se înalță, grațios și diafan, pe socul său înalt, Templul Athenei — Nike, a cărei albeață eterică se detașează pe fondul azuriu al cerului. Atenienii au încredințat acestei fragile construcții simbolul celor mai mărețe și mai cutezătoare speranțe — Statuia Victoriei Apteris, adică a Victoriei fără aripi, pentru ca ei să nu-și poată lua zborul din Atena. Privind acest templu al Athenei — Nike, mi-am amintit de vechiul mit despre Egeu, regele Atenei, de la numele căruia vine denumirea Mării Egee.

Cînd intri sub arcadele Propyleelor, drumul se îmbracă în lespezi de marmură. Faimoasele coloane severe, impunătoare, construite de Mnesikles, cu scările lor gigantice de marmură și colonada, ce de jos și se pare că se sfîrșește numai la cer, impresionează prin creația lor perfectă.

Pe prima platformă a Propyleelor, călătorul se va găsi față în față cu Athena Războinică, lucrată în bronz de Phidias. Protecția orașului cu sulita îndreptată spre Sunion, slujește drept far vapoarelor. Ea stă pe o platformă înaltă împodobită cu trofee, iar inscripția glăsuiește: „Atenienii au închinat-o victoriei asupra perșilor la Salamina”. Reținînd urcușul, citeva trepte te despart de frontonul sudic al Propyleelor. De aici, printre coloane, se ivesc la dreapta, Parthenonul, iar la stînga Erechtheionul.

Ceea ce impresionează în momentul în care te afli în imediata apropiere a Parthenonului este, mai presus de toate, grandoarea dată de specificitatea și articularea firească, puritatea tuturor liniilor, a proporțiilor templului. Parthenonul este dominator, un adevărat principiu ordonator a tot ceea ce se vede. Frumusețea sa trădează, deopotrivă, în-

Propileele de la Acropole din Atena

rădăcinarea robustă printre straturile de roeă și marmură, sub care nu poți să nu ghicești pământul Eladei, care își distilează sevele din așincuri și suplețea arhitecturii în care se regăsește o întreagă concepție despre viață și lume. Dimensiunile propriu-zise nu sînt atît de coplășitoare, precum cele ale construcțiilor faraonice. Ele au însă puterea de a comunica, la nivelul omenescului, o armonie dincolo de coordonatele fizice ale componentelor sale. Parthenonul, cea mai frumoasă creație a arhitecturii grecești, sugerează, prin coloanele și intercolonamentele sale dorice, prin treptele și porticul de intrare, prin cella și sala cu cele patru coloane, prin capitulurilor, arhitrava, friza cu metope și triglife și acrotera, o plăsmuire a unității unei idei în marmură. Conceput ca o construcție unitară de genul lui Phidias, totul în acest edificiu contribuie la impresia de ansamblu. Templul de proporții umane a fost construit pentru cultul unor zei care locuiau în Olimp, dar care, conform tradiției, coborau pe pământ și luau parte activă la acțiunile oamenilor. Totuși, vastă și impunătoare, clădirea templului pare aeriană și ușoară, parcă ar fi descinsă întimplă-

tor pe pământ, ca să încununeze culmea Acropole.

Am văzut pelerini care parcurg platoul sacru cu pliante în mînă, căutînd emoția în cunoștințe arheologice.

Este preferabil ca Parthenonul să fie lăsat să vorbească singur, fie în focul soarelui de amiază, cînd coloanele sale sînt de un alb strălucitor, fie la asfințit, cînd e înveșmîntat în purpură, în mov și în violet.

Ochii ridicați în slavă, cînd coboară pe roca dură, se îndreaptă de pe coloanele Parthenonului spre grațioasa tribună a Cariatidelor, unde șase fecioare de egală înălțime poartă în creștet, cu nespusă grație și vigoare tinerească, un baldachin de marmură.

Poziția Cariatidelor și cutelor pe care le face îmbrăcăminte lor dau impresia că ele se mișcă încetîșor, abia perceptibil, îndreptîndu-se spre oraș. Privind această tribună, nu poți să nu constăți perenitatea unei imagini tulburătoare a perfecțiunii umane, a grației și frumuseții femeii ateniene de azi, care comunică în mod spontan o bucurie, o vitalitate debordantă.

Această imagine tulburătoare se integrează de minune în arhitectu-

INSEMNAȚI

ra Erechteionului. Construit, potrivit tradiției, pe locul unde avusese cearta dintre Athena și Poseidon pentru stăpînirea Atticii, Erechteionul este sanctuarul a trei divinități: Pallas — Athena, Poseidon și Eretheu. Aici sînt adăpostite în fiecare an fecioarele alese pentru a broda valul zeiței, cu prilejul serbărilor Panatheneelor. Din acest lăcaș, călătorul va ieși printr-o ușă și va găsi cîteva momente de reculegere la umbra măslinului sfînt, sădit, dacă e să dăm crezare legendei, chiar de zeița Athena. Din acest punct al colinei sacre am observat cum numeroși vizitatori trecuau prin fața operelor expuse.

Pe colina sacră este o clădire ascunsă, sub o placă de beton: muzeul. Ceea ce cuprinde muzeul de pe Acropole este infim în comparație cu numărul și diversitatea capodoperele care au împodobit cîndva stîncă sacră, dar este extraordinar de valoros prin calitatea pieselor ce le conține, fie ele și așa ciopîrțite, cum au ajuns pînă la noi.

Printre operele excepționale, am reținut o preteasă, o Core din marmură alb-gălbuie, Purtătorul de Jertfă, Moschophorul, Atena îndoliată, Cavalerii, divinități șezînd, despre care unii au presupus că ar fi Poseidon, Apolon, Dionisos. Aceste lucrări stau mărturie ca un apogeu al clasicismului, cînd totul a fost realizat în chipul cel mai savant cu putință, orice rigiditate căzînd deoparte. E o noblețe în totul, marmora însăși cu albul ei imaculat conferă lucrărilor o teribilă solemnitate. Am văzut vizitatori din lumea întreagă care treceau prin fața operelor expuse ca pe dinaintea marilor minuni, nu în tăcere împietrită și nici în extaz, ci cu respect și liniște impuse de valoarea frumuseții acestor sculpturi atît de semnificative pentru secolul nostru atît de cerebral și matematizat.

Treceau prin fața exponatelor sub presiunea timpului și cu regretul lipsei lui, neîngăduitor față de gustarea autenticelor și rarelor frumuseți.

Din crîngul de piatră al Acropolei am privit cu nesăț, panorama capitalei Greciei, căutînd să-mi închipui cum va fi arătat această cetate pe vremea cînd filozofii schimbau în Agora ideile lor nemuritoare.

Privești de pe trunchiul marelui de stîncă este una din clasicele privești ale lumii, alături de cea a Romei de pe Monte Pincia, a Parisului de pe Montmartre, a Moscovei de pe Colinele lui Lenin.

Coborînd pantele Acropolei, mă gîndeam la zeița Athena, ocrotitoarea, cum îndrepta ea pașii rătăcitorului Ulise, cum îl apăra sub scutul ei de loviturile sorții. Fără să-mi dau seama prin cîte cărării abrupte am pășit, m-am trezit lîngă Teatrul Antic, o adevărată bijuterie arhitectonică, impunătoare prin eleganță, risipă de fantezie și de explozie a rafinementului. La poalele Acropolei se află vestitul teatru al lui Dionisos, unde s-au jucat primele drame ale lui Eschil, Sofocle și Euripide sau comediile lui Aristofan. Aproape de intrarea în vechea cetate se află Teatrul „Herrad Attiens“, unde au loc anual spectacole de dramă antică și concerte simfonice cu participarea unor ansambluri și orchestre de reputație mondială. Spectacolul „Sunet și lumină“, care se prezintă în timpul verii pe Acropole evocă în mod sugestiv istoria atît de bogată și plină de frămîntări a vechii cetăți a strămoșilor Greciei de azi.

În jurul Acropolei, zac comori ale unei lumi de mult apuse. Pe locul vechii gări se află în antichitate centrul vieții politice, comerciale și culturale a orașului. Pe colina Pnyx din apropiere se mai vede și astăzi o tribună de la care își rosteau cuvîntările politicienii și oratorii de seamă ca: Temistocle, Aristide, Pericle și Demostene.

...Cîteva zile mai tîrziu, rătăcind prin cartierele Plaka și Monastiraki, am contemplat din colțul spiralatelor străduțe, pantele înverzite ale Acropolei. Căutînd cu privirea silueta ei atît de bine-cunoscută, am avut surpriza să constat că indiferent de perspectiva din care este privită înălțimea Acropolei are un efect magnetic irezistibil asupra oricărui turist. Fascinația Acropolei, ca de altfel a Atenei, rămîne întotdeauna intactă, ca o efigie a spiritului uman mereu triumfător.

Nicoleta MÎNDRESCU,
studentă anul III,
I.M.F. București

Europa și antichitatea greco-latină

Oceanida **Europa** a avut un destin singular printre divinitățile antice: iubită de Zeus, numele ei a fost dat unuia din cele două continente pe care le cunoștea geograful Hecataios din Milet (Hecataios a alcătuit pentru prima dată în istorie o hartă a pământului și pe aceasta figurau două continente, Europa și Asia) De unde provine numele de Europa, nu știm: etimologiile moderne n-au reușit să stabilească. După unii ar proveni din asiriană, după alții totuși din greacă. Fapt este că între numele oceanidei și cel al continentului nu pare să existe vreo legătură; chiar și Herodot, adică o generație după Hecataios, se îndoia de faptul că numele continentului ar proveni din cel al oceanidei. Însă, dacă din punct de vedere al etimologiei numele continentului și cel al oceanidei sînt deosebite, din punctul de vedere al realității poetice iubita lui Zeus este cea care a denumit continentul (Moschos, Horațiu). Oricum ar fi, numele continentului îl moștenim de la greci. Dar numai numele? Cu alte cuvinte, moștenim noi de la antici doar o denumire sau, discutînd despre Europa, antichitatea ne-a pecetluit și în alt chip? Filozoful german Edmund Husserl susține următoarele: „Europa spirituală are un loc de naștere. Prin aceasta nu înțeleg un loc geografic într-o țară, deși și acest lucru ar fi adevărat, ci un loc de naștere spiritual într-o națiune, ba chiar la diferiți oameni sau grupuri de oameni ai acestei națiuni. Este vorba de națiunea vechilor greci în secolul al VII-lea și al VI-lea î.e.n. În aceasta se desăvîrșește un raport cu totul nou al indivizilor față de lumea înconjurătoare și, ca o consecință a acestuia, izbucnește un nou fel de structură spirituală care se dezvoltă repede într-o nouă modalitate de cultură; grecii au numit-o filozofie. În izbucnirea filozofiei în acest sens în care, deci, sînt cuprinse toate științele, văd eu, oricît de paradoxală ar putea să pară această afirmație, fenomenul inițial (das Urphänomen) al Europei spirituale” (Edmund Husserl, **Criza științei europene și fenomenologia transcendențială**). Filozofia la care se referă Husserl a apărut pe coasta vestică a Asiei Mici, numită în antichitate **Ionia**, și de aceea gînditorul german preferă să fixeze locul de naștere al Europei spirituale în cadrul unei națiuni, și anume în cadrul națiunii eline, decît într-o regiune geografică. În Ionia s-a născut în secolul al VII-lea î.e.n. o nouă viziune asupra lumii — încercarea de explicare pe cale rațională a fenomenelor privite în interdependența lor — caracteristică pentru spiritul european. Grecii au răspîndit „filozofia” pe cuprinsul întregului bazin al Mării Mediterane și al Mării Negre prin coloniile pe care le-au întemeiat. Ei au constituit factorul decisiv în evoluția culturală a popoarelor antice. Romanii au preluat cultura de la greci, fapt pe care l-au recunoscut întotdeauna, semn al conștiinței proprii valori. Afinități electivă i-au făcut pe romani să adopte cultura greacă din perioada numită de moderni **clasică**, adică perioada care se întinde pînă la domnia lui Alexandru Macedon; chiar dacă în scrierile romane se găsesc și elemente elementare, cultură cu care ei erau contemporani, preferințele lor se îndreptau către secolul lui Pericle. Cum Roma a transmis mai departe propria ei imagine a Greciei, peste veacuri s-a perpetuat o „**interpretatio romana**” a culturii eline; de aici derivă etichetarea artei antice drept clasice.

Cultura europeană se dezvoltă pe structură antică. Creștinismul, o altă coordonată a Europei, apare în cadrul unității realizate de Imperiul roman și este tributary în multe privințe antichității păgîne. Cultura greco-latină supraviețuiește prăbușirii Imperiului roman de apus. În Evul Mediu, cunoașterea scrierilor grecești în Occident este un fenomen izolat; copiii textelor latine evitau citatele grecești cu formula „*graeca sunt, non leguntur*” (sînt cuvinte grecești, nu se citesc). Cu toate acestea, literatura greacă nu rămîne total necunoscută, căci în operele latinești care au circulat de-a lungul Evului Mediu (Cicero, Ovidiu, Boethius, Augustin etc.) se află multe elemente ale gîndirii eline. În scrierile lui Cicero se

INSEMNAȚII

găsese referiri numeroase la filozofia platonice; mitologia greacă este cunoscută prin intermediul Metamorfozelor lui Ovidiu; părinții bisericii transmit și ei cultura greacă, deoarece ei sau combat ideile păgâne, sau găsesc în literatura precreștină antecedentele și presentimentul noii credințe. Când contactele intelectuale cu Bizanțul s-au reestablishat în zorii Renașterii, terenul era de mult pregătit pentru receptarea culturii grecești care, datorită literaturii latine, nu a dispărut niciodată din conștiința europeană.

Acțiunea culturii antice asupra celei europene se manifestă în două planuri: în planul formal prin încorporarea toposurilor, personajelor și a modalităților artistice, iar în cel al gândirii, prin adoptarea modului de gândire grec. Până astăzi europenii sînt familiarizați cu Homer și eroii săi, cu tragedia și comedia greacă, cu eroi ca Prometeu, Antigona, Oedip, Hercules, Căesar, Augustus, Orfeu etc. Acestea sînt constelațiile universului specific Europei așa cum universul indian este constelat cu Buddha, Brahma, Krishna, Kama etc. Evident, în literaturile europene găsim și elemente specifice altor culturi, asiatică, africană, de pildă, dar acestea pătrund tîrziu, sînt descoperite la un moment dat, în timp ce antichitățile greco-latine sînt elementele de structură ale spiritualității europene. Gudea, Ghilgames, Utanapistim au fost descoperiți prin săpături arheologice; n-a fost însă nevoie de Schliemann pentru a-l cunoaște pe Homer. Dacă Oedip, Prometeu etc. sînt constelațiile cosmosului european, forța care le organizează și le face să graviteze este gîndirea greacă. Fără să ne dăm seama pînă în ziua de azi noi gîndim more graeco. În toate perioadele lor de dezvoltare și indiferent de curentele predominante, literaturile europene sînt consubstanțiale cu antichitatea greco-latină, așa cum limbile romanice sînt dezvoltări logice ale latinei. Asadar, Europa se definește din punctul de vedere al culturii și al mentalității ca fiind un cosmos de sine stătător în care gravitează constelații specifice (toposuri și personaje literare) ținute în frâu de forța centripetă a gîndirii grecești.

lector univ. dr. Gh. CEAUȘESCU
Universitatea București

Poarta latinității

Cunoașterea limbilor clasice, a celei latine și a celei grecești, a fost vreme de secole, privită ca un fel în sine, ca o măsură grăitoare a capacității intelectuale absolute: stăpînirea lor cît mai desăvîșită garanta o poziție socială privilegiată nu numai în republica clericorum a Evului Mediu, ci chiar și în ierarhia administrativă a multor state moderne, pînă la începutul veacului nostru, dacă nu și mai tîrziu.

Astăzi știm bine că pătrunderea, prin învățarea aprofundată a limbilor clasice, în lumea civilizației eline și romane este înainte de toate o poartă: pășirea dincolo de ea asigură, în grade diverse (după depărtarea străbătută) și în direcții diferite (după calea urmată apoi) o

înaintare sigură pe tărîmul plin de învățăminte al istoriei vechi și medii a oikumenei europene, în cadrul căreia ținuturile noastre carpato-danubiene ocupă un loc aparte.

Intr-adevăr, numai prin stăpînirea acestor limbi și culturi îngemănate, a căror studiere este cu neputință de despărțit fără pierderi ireparabile, se poate ajunge și la înțelegerea istoriei limbii române și la citirea izvoarelor epigrafice, documentare, literare ale poporului nostru.

Nu vom reveni aici la adevărul mult, dar parcă totuși nu îndeajuns repetat — și prin urmare asimilat — al latinității limbii noastre, ci vom lua ca fapt demonstrat, în urma a două veacuri de solidă cercetare științifică, realitatea că, deși baza etnică primară a poporului nostru, re-

flectată în arhitectură, olăritul, portul, muzica și tradițiile populare, a format-o majoritatea autohtonă (în esență geto-dacică), stratul lingvistic fundamental al românei este uquel latin: asadar, fără latină, nu este de conceput regândirea istoriei limbii române.

Dar o foarte bună cunoaștere a latinei, indispensabilă, precum se vede de la sine, nu este totuși suficientă și pentru cercetarea celorlalte componente, mai vechi și mai noi, ale limbii noastre: firește, pentru delimitarea influenței substratului geto-dacic, a aporturilor aduse de suprastraturi și adstraturi ulterioare (slav, grecesc, turcesc, maghiar, germanic etc.), calea cea mai utilă de acces, ba chiar și cea mai comodă, o alcătuiește tot perechea de nedespărțit a limbilor clasice. Dar ținta generală a cercetătorului-lingvist — să o comparăm, de pildă cu cea a geologului — este de a preciza cât mai bine straturile succesive, mai ample sau mai subțiri, și elementele lor caracteristice, care s-au alăturat, suprapus și influențat între ele, ca să spunem așa, „la temperaturi și presiuni diferite“. Căci problema majoră a cercetării o constituie încă imaginea de ansamblu asupra limbii române — ca limbă indo-europeană modernă. Exceptate fiind limbile aparținând altor grupuri lingvistice (turcic, ugric) majoritatea idiomurilor care au avut o contribuție mai mult sau mai puțin bogată la evoluția ulterioară a latinității dunărene sînt de origine indo-europeană, cu alte cuvinte, se trag în ultimă instanță din aceeași limbă-mamă, din indo-europeana comună. Ele s-au întîlnit și confruntat apoi în tinuturile carpato-danubiene după intervale de veacuri sau chiar de milenii, în forme mereu mai evaluate, lăsînd a țele urme vizibile (mai ales lexicale și sintactice, dar și morfologice sau fonetice) în dialectele românești formate aici (daco-, macedo-, megleno-, și istroromân).

Separarea contribuțiilor datorate acestor straturi înrudite este adesea mai puțin la îndemînă, decît cea la influențelor vădit străine (turcice sau ugrice), datorită unor similitudini inerente înrudirii lor fundamentale. Este nevoie de lînsa oricăror prejudecăți partizane și de o deosebită acuratețe a demonstrației pentru a nu trata de-a valma pe căpută și pe măgură (venite din

substrat) cu copită și movilă (imprumuturi slave), pentru a descifra istoria complexă a lui a merge (cu forma latină și sens de substrat), a lui mire (cu etimologie complexă), a lui stăpîn (din lat. balc. (h)ospitanus, cf. și alb. shtëpëni, intrat în sec. XIV și în slava bisericească drept stopanu). Calea de pătrundere către această lume trece tot prin poarta aprofundării latinei și a limbii grecesti, fără de care nu se poate face știință filologică nici în Balcani, nici aiurea: doar astfel pot fi cucerite, la baionetă, redutele următoare ale indo-europenității, slava veche, gotica, albaneza, lituaniana, limbile iranice (căci sciții ne-au fost mereu aproape!). Deasupra tuturor tronează apoi majestuos învățarea acurată a principiilor și a metodelor fundamentale ale gramaticii comparativ-istorice, care, ca și paleontologia sau astronomia, poate recompune prin deducție riguroasă, proiecțiile corecte ale unor lumi îndepărtate sau pierdute, furnizînd criteriile de judecată, faze de evoluție etc.

Dar să ne oprim o clipă, căci respirația pare a ni se tăia, cîți sîntem dispuși să plătim acest preț? Drumul dincolo de poarta clasică pare, în această direcție, disperant de lung și de anevoios. Desigur, urcșul acesta nu trebuie să-l străbatem cu toții, oricum nu pe toată calea sa, pe care trebuie să o bată doar specialiștii anume oțeliți pentru aceasta. Ceea ce este însă important, esențial, este să fi deschis ochii la ceea ce se află dincolo, să fi intrat măcar în prima etapă, de serioasă orientare în privința esenței stratului latin și a importanței culturale a grecității: așa cum a înțeles-o însăși Renasterea, ele și numai ele deschid în fața noastră cîmpul mileniilor anterioare ale istoriei europene.

Și-apoi, ca simplă persoană particulară, cîtă satisfacție poate procura abilitatea de a descifra și de a urmări gîndul cuiva dus de veacuri, pe o inscripție din cele cu trudă aduse la lumină și înfălișate nouă de arheologi, fie la Constanța, la Drobeta-Turnu-Severin, sau la Alba-Iulia? Iar cei și mai curioși le pot vedea în scrierile mereu îmbogățite de inscripții ale Daciei Romane și de inscripții din Scythia Minor. De asemenea, ce plăcere nespūsă poate oferi verificarea spuselor istoricilor noi cu ajutorul volumelor de Izvoare ale istoriei României (din care Editura A-

INSEMNAȚII

cademiei ne-a dat deja patru volume impunătoare). Pentru profanul, iubitor de cultură, care a văzut mijind acest orizont pe băncile școlii și a insistat apoi, având aproape gramatica și dicționarul latin al profesorului Gh. Guțu, asemenea vacanțe sufletești rămân un bun spiritual cîștigat pentru o viață. Iar pentru istoricul, epigrafistul și filologul de profesie, preocupările acestea alcătuiesc un domeniu de neîncetată învățare, regîndire și înnoire creatoare.

Nu vom uita acum să amintim că accesul firesc la sursele literaturilor europene se deschide tot din vechime, după modelele grecești și latine de odinioară, spre a ne întoarce privirea doar către istoria mileniului nostru, care stă să apună. Descoperim astfel, cugetînd la mijloacele noastre de informare la prima mîină, că, vrînd nevrînd, tot din izvoarele latine și grecești avem a ne adăpa. Totalitatea actelor, documentelor și operelor literare ale Evului Mediu transilvan sînt în latinește, iar o bună parte din corespondența și din actele externe ale cancelariilor Moldovei și Țării Românești sînt tot în latinește, dacă nu și în grecește. Ce să mai spunem despre lucrările redactate în latină ale marilor autori ca Miron Costin sau Dimitrie Cantemir, ori despre operele corifeilor

Școlii Ardelene? Vom ști însă că, spre a pătrunde pe tărîmul latinei medievale, chiar și un bun cunoscător, al limbii autorilor clasici are nevoie de timp, de răbdare și de învățătură: oamenii, vremurile, cuvintele și înțelesurile s-au schimbat, textele arată cu totul altfel, chiar dacă gramatica latină a rămas — ca ideal — tot aceeași. Deci descifrarea, și ca scriere și ca limbă, a documentelor medievale, ba chiar și a operelor neolatine ale umaniștilor, presupune o nouă pregătire, un nou asalt, bazat însă, în ultimă instanță, tot pe instrumentarul fundamental și indispensabil al filologului clasic.

Cîndva latinii spuneau că „Toate drumurile duc la Roma”. Cîț ade-văr cuprinde acest dicton ne-am putut da seama din înseși spusele noastre de mai sus, care ne arată că din orice domeniu al umaniștilor — istoric, literar, lingvistic — ba nu numai din al lor, pașii noștri se întorc mereu la Roma, veșnic caput rerum. Nu ne rămîne decît să ne înfrîngem timiditatea, comoditatea și inerția neștiinței și să ne opintim spre a deschide Poarta mileniilor istoriei noastre cu cheia de cetate care poartă emblema limbilor clasice.

lector univ. dr. Dan SLUȘANSCHI,
Universitatea București

Filologia clasică și istoria

Raporturile între studiul istoriei și cel al limbilor clasice sînt nu doar tradiționale, ci și indisolubile. Limba izvoarelor scrise reprezintă instrumentul fără de care nici un demers științific nu este de conceput, și vaste capitole de istorie se întemeiază pe surse latine și grecești. Este vorba nu doar de izvoare literare, pe care am putea, eventual, spera că s-ar fi învrednicit alții, mai învățați decît vrem noi să fim, să le traducă. Este vorba și de surse inedite, de inscripții de pildă, care apar mereu în cursul oricărei cercetări arheologice, și pe care, fără o pregătire filologică adecvată, nu le putem nici măcar identifica, și cu afit mai puțin înțelege sau folosi.

Oricine vrea să facă studii de istorie antică sau medievală trebuie să dispună de o formație corespunzătoare în filologia clasică. Pare cu totul de prisos să mai argumentăm că nu pot fi studiate procese istorice esențiale în istoria umanității — apa-

riția și dezvoltarea cetăților în Grecia mileniului I î.e.n., formarea statelor elenistice sau istoria Bizanțului fără a ști grecește, că fără a ști latinește nu poți cunoaște istoria Romei și a Imperiului roman, cum nu poți studia nici istoria evului mediu, unde latina era limba de cancelarie și, multă vreme, singura limbă de cultură.

Or, interesul pe care îl prezintă aceste domenii de cercetare e departe de a fi doar academic sau erudit. Pentru istoria noastră națională, care se leagă prin mii de fire de istoria Greciei și a Romei, care reprezintă o parte integrantă a istoriei Imperiului roman, pentru istoria noastră a cărei identitate se definește la confluența între Bizanțul elenofon și Occidentul medieval „latinograf”, cunoașterea limbilor clasice este de-a dreptul vitală. Fără o asemenea pregătire, nu avem nici un argument în confruntarea cu cei ce încearcă să ne conteste legitimitatea, căci ce ar deveni argumentele noastre de continuitate, de romanitate, de autohtonie fără temeiul lor istoric – care nu poate fi decît întemeiat pe cunoașterea exhaustivă, directă și aprofundată a izvoarelor ?

Nu avem dreptul, în această confruntare atât de gravă, să ne lipsim de instrumentele esențiale ale oricărei argumentații istorice – izvoarele scrise, și care pentru o îndelungată perioadă istorică, sînt scrise în latină și greacă. În condițiile în care, în concepția partidului nostru, conștiința istorică reprezintă temeiul însuși al conștiinței politice și patriotice, cunoașterea adecvată a limbii latine trebuie să fie o coordonată a învățămîntului liceal de toate profilele, iar limba greacă se cuvine să fie accesibilă, în secții de profil, măcar elevilor care doresc să-și continue studiile în direcția istoriei, a filologiei sau a filosofiei.

Altminteri, istoria lumii antice, bizantine sau medievale vor deveni domenii închise cercetării românești – și apanajul exclusiv al altor școli istoriografice, care, în cel mai bun caz, vor studia aspectele interesînd propria dezvoltare istorică. Într-o epocă a competitivității, riscul de a ieși din competiție este cu atât mai mare ; într-o vreme în care problema dezvoltării prin propriile mijloace se pune în toate sectoarele de activitate, să ne pierdem autonomia cunoașterii istorice și să așteptăm ca alții să ne scrie istoria ?

Învățămîntul românesc a fost, de-a lungul întregii sale existențe, un for de educație patriotică și de formare a unor spirite luminate, capabile să apere cu ascuțișul minții dreapta cauză a poporului și a istoriei sale multimilenare. Tinerii care se află azi pe băncile școlii vor ști, desigur, să continue această nobilă tradiție, să-și apropieze toate mijloacele documentare – și, înainte de toate, cunoștințe solide în domeniul limbilor clasice și al civilizațiilor trecutului, astfel încît să poată, mai tîrziu, să aducă o contribuție originală la cunoașterea și soluționarea problemelor fundamentale ale istoriei noastre și ale istoriei lumii.

conf. univ. dr. Zoe PETRE,
Universitatea București

Unitate și continuitate pe teritoriul Daciei vechi în perioada finală a etnogenezei românilor (sec. IV-VII)

Permanența milenară a poporului român pe vatra unde au locuit strămoșii săi daco-romani constituie un adevăr istoric de neclintit, evident ca lumina zilei. La fel ca celelalte popoare romanice (francezi, italieni, spanioli, portughezi), din a căror mare familie iac parte, românii s-au constituit ca popor în urma unui proces similar, din trunchiul viguros al băștinașilor daci, pe care s-a fixat durabil altoiul roman, aducător de limbă nouă, latina populară, care la Dunare și în Carpați a generat cu timpul limba română, vorbită de toți autontonii traco-daco-moesi, după ce sigiliul Romei și-a lăsat amprenta sa perenă pe întreaga lor ființă, etno-culturală și lingvistică.

Locuind pe un pământ dăruit de la natură cu multe și rivnite bogății, poporul român a pășit pe arena istoriei, ca descendent din două popoare falnice ale antichității nu în mod „enigmatic”, ci cu un vechi „certificat de naștere” daco-roman, dăruit pentru vecie pe Columna de la Roma și „confirmat” de întreaga alcătuire a istoriei și civilizației sud-est europene, unde s-a dovedit mereu un factor de continuitate și creator de cultură.

Coborînd mai adînc în istorie și scrutînd documentele existente acum, se poate constata cu certitudine dată de întreaga cercetare arheologico-istorică actuală că vestigiile culturii materiale și spirituale rămase de la daco-romani (sec. IV-VII) se întîlnesc în tot spațiul geografic locuit de poporul român, atît pe vatra orașelor romane de odinioară, cît și în vastul spațiu rural, marele rezervor al etnogenezei și dăinuirii noastre. În frămîntata perioadă a migrațiilor, lumea rurală — mai ferită de atacurile migratorilor și mai adecvată îndeletnicirilor și noilor cerințe ale populației — s-a constituit ca centrul de greutate și singurul mediu de existență și evoluție a romanității răsăritene.

Agricultori și crescători de vite, practicînd concomitent meșteșuguri-

le tradiționale și trăind în obști sătești (teritoriale), daco-romanii, latino-romani, au primit în sec. IV-VI creștinismul în forma lui latină, care a avut nu numai o mare însemnătate cultural-istorică, dar a jucat și un rol imens în propagarea limbii latine, în răspîndirea și consolidarea romanității în spațiul Daciei vechi. S-a produs astfel și pe această cale — în aceeași structură social-etică, lingvistică și culturală — o mai mare coeziune și unitate.

Nu este o exagerare și nici o figură de stil, ci o realitate cu profunde semnificații, cînd se spune în istoriografia noastră că „poporul român s-a născut creștin”, în timp ce popoarele vecine s-au creștinat mult mai tîrziu. Avem și aici o însemnătate prioritară, o ascendență substanțială, ca popor romanic, în contextul istoriei și culturii din sud-estul Europei. Creștinismul daco-roman a constituit pentru poporul nostru în epoca veche un factor de cultură și civilizație, un suport puternic al continuității și unității etnice. Pe de altă parte, se știe că, la începuturile sale, creștinismul nu a prins rădăcini și nu s-a menținut decît în societăți umane care se aflau deja pe o treaptă de dezvoltare superioară, purtînd amprenta civilizației de factură greco-romană. Or, în opoziție cu triburile înconjurătoare din spațiul nord-danubian, în sec. IV-V, numai la daco-romani se puteau întîlni condiții propice de ancorare masivă și statornică pentru un fenomen cu atît de mare încărcătură conceptuală, cum era noua religie.

Permanentele și strînsele raporturi economico-sociale, culturale și politice ale daco-romanității cu Imperiul romano-bizantin ca și revenirea stăpînirii acestuia la nordul fluviului sub Constantin cel Mare și Iustinian, au reprezentat în sec. IV-VI un incontestabil impuls pentru rezistența ființei etnice locale, în fața amenințării continue a migratorilor.

Pe de altă parte, documentele ara-

tă că migratorii (sarmați, goți, huni, gepizi, avari și alții), indiferent de etnia și mărimea lor, nu au format niciodată — în perioada de trecere de la antichitate la feudalism — majoritatea demografică în Dacia și nu au acoperit toate teritoriile daco-române. Ei au fost totdeauna „minorități etnice”, uneori stăpâni cu sabia în mână care ori s-au îndreptat spre alte zări ori s-au topit definitiv în daco-romanitatea acestor locuri.

Este bine să se știe că în istoria veche a României unii învațați, mai ales străini, au acordat migratorilor pondere și rol mai mare decât au avut în realitate, atribuindu-le așezări și cimitire, elemente de limbă, de cultură materială și spirituală care se adevărește că au aparținut de fapt autohtonilor. Este astfel necesar ca în investigațiile și studiile viitoare, arheologice-istorice și lingvistice, să se procedeze la reexaminarea critică competentă a fondului documentar existent, sub raportul atribuirii etnice, pentru că — în lumina progresului mare al cercetărilor de specialitate — se va vedea limpede că se impune o restituție în integritate către autohtoni a unei părți însemnate din zestrea lor culturală și lingvistică, eronat pusă în trecut pe seama migratorilor.

Elementul de permanență etnică și fermentul mutațiilor spre civilizație și progres general l-au reprezentat mereu autohtonii, superior numeric și cultural. Având o mare vitalitate și putere de asimilare, izvorite din istoria și civilizația ancestrală, romanitatea locală s-a revărsat treptat și peste vechile fruntării trainice, cuprinzând în procesul general etno-cultural unificator și pe dacii liberi limitrofi, ajungându-se astfel la omogenizarea demografică a Daciei vechi, sub amprenta ireversibilă a romanității. Treptat, au intrat astfel în aceeași arie culturală și lingvistică ținuturile dacice străvechi corespunzând astăzi teritoriile Moldovei și Bucovinei, Crișanei și Maramureșului, care s-au contopit într-un tot unitar, specific, ce va evolua pe linia mutațiilor caracteristice, definitorii pentru etnogeneza românilor.

Ansamblul documentației arheologice-istorice și lingvistice actuale adevărește în mod peremptoriu că la venirea și așezarea slavilor în ținuturile ponto-dunărene și carpatice (sec. VI—VII), romanitatea locală —

de multă vreme latinofonă și creștină, în continuă evoluție spre romanitate — altoită pe fondul străvechi dacic, era răspândită și bine consolidată în marea majoritate a teritoriilor Daciei vechi. În aceste condiții istorice, s-a produs contactul și s-a deslășurat conviețuirea romanilor cu slavii, care treptat se vor asimila, mai întâi în masa populației romanice, iar apoi în cea a romanilor, considerată ca popor neolatin (sec. VIII), cu o pronunțată coloratură etno-lingvistică dacică și slavă. Aceste două elemente, primul de substrat și al doilea de adstrat, imprimă caracterul specific romanității orientale, care se leagă organic și indestructibil de sora ei occidentală (de coloratură celto-germanică) prin solida componentă a stratului latin, determinant sub raport lingvistic și cultural. Astfel, elementul etnic și lingvistic slav, deși foarte important în toate domeniile vieții noastre social-economice și politice, este totuși un adaus tardiv în procesul etnogenezei românilor, al cărui fundament puternic rămâne daco-romanitatea locală.

Încă de la începuturile istoriei milenare a poporului român ies cu pregnanță în evidență, ca un fir roșu, autohtonismul și continuitatea sa în spațiul carpato-danubian-pontic, unitatea de origine și teritoriu, de limbă și cultură, dublate de o coeziune puternică, imprimată de aceeași factură psihică, de obiceiuri, tradiții și aspirații comune spre libertate și progres. Toate aceste adevăruri au fost dintotdeauna și mereu vii în conștiința poporului nostru, fapt atestat de documentele arheologice-istorice, de cronicarii bizantini din sec. XI—XII, de diverși călători și erudiți străini din epoca Renașterii, ca și de cronicarii moldoveni și munteni din sec. XVII—XVIII.

Dar iată că spre sfârșitul sec. XVIII și la începutul veacului următor, unii istorici austrieci (J. Fr. Sulzer, J. Chr. Engel, J. Eder), urmați apoi de „faimosul” Robert Roesler (1871) și alții au negat categoric originea și continuitatea daco-romană, autohtonismul și unitatea poporului român la nordul bătrânului Danubiu și în ținuturile carpatice, susținând că românii, ca popor deplin constituit, ar fi migrat în actuala lor patrie din Peninsula Balcanică, abia prin sec. IX sau XII—XIII.

Asemenea teorie fantezistă, lipsită de orice bază documentară, dar generată direct din motive politice șovine, a fost respinsă și vehement combătută de istoricii români și de cei mai mulți învățați străini, eminenți cunoscători ai realităților istorice din sud-estul Europei. Cu toate acestea, teoria falsă a discontinuității românilor în țara lor de baștină, în ciuda documentelor de tot felul care o infirmă, s-a menținut până în zilele noastre, când din aceleași motive antiștiințifice care i-au dat naștere, cunoaște o nouă și tristă recrudescență.

Dar cercetarea românească din ultimele decenii, grație condițiilor optime care i s-au creat, dispune de

un material documentar enorm, ce infirmă net teoria roesleriană și neo-roesleriană, arătând clar etnogeneza și continuitatea românilor în spațiul pontic și carpato-danubian.

De aceea, teoria meșteșugită și perimată a dezrădăcinării și nimicirii popoarelor, a creării golurilor demografice, este profund antiistorică și total antiștiințifică, în vreme ce teza continuității etnice și de civilizație, pe scara **daci-romani-români**, se adevărește a fi singura justă și capabilă să explice valabil realitățile istorice din spațiul romanității orientale.

conf. univ. dr. D. PROTASE,
Universitatea din Cluj-Napoca

UMANIȘTI ROMÂNI

Elemente umaniste în opera lui Dimitrie Cantemir

Dimitrie Cantemir, cea mai strălucită personalitate a literaturii noastre vechi, eruditul de talie europeană, cărturarul poliglot, om politic și diplomat, literatul și filosoful și istoricul despre care au scris cu admirație mari scriitori ca Voltaire și Byron, a avut în creația sa implicații interesante, aspecte umaniste inedite atât în plan național cât și în context universal.

Dacă privim gândirea ilustrului cărturar, care încheie epoca medievală și prefigurează pe cea modernă, adică a iluminismului, fapt stabilit de cercetători de talia lui Nicolae Iorga, P. P. Panaitescu, Dan Bădărău, Mihai Berza, Virgil Cîndea, I. D. Lăudat etc., în cadrul articolului nostru, încercăm să evidențiem, însemnătatea concepției umaniste cantemirești, ceea ce se degajă în toate amănunțele abia astăzi.

În activitatea lui, Cantemir a fost conștient de un imperativ esențial — acela de a implanta spiritul umanist și raționalist în destinul patriei sale. În acest sens, el se va strădui să cultive limba națională a „celor mai adânci învățături”, intro-

ducând neologisme sau făurind cuvinte românești pentru noțiuni științifice și filosofice de importanță deosebită, precum „materie”, „energie”, „dialectică”, „argument”, „ateist” etc.

Personalitatea de excepție a lui Dimitrie Cantemir a fost la curent cu ceea ce se petrecea în lumea filosofică europeană, unde se afirmau cu pregnanță principiile filosofiei moderne, unde umanismul și iluminismul s-au născut sub zodia încrederei în sine a omului, a eliberării de servituți adverse ale absolutismului și bisericii, care voiau în primul rând supunerea umilă a omului în fața puterii lumesti și clericale.

Umanismul nu este la Cantemir restrâns, în accepție livrescă, filologică, de redescoperire a antichității semnificând înțelegerea mai mult sau mai puțin limpede exprimată a culturii în slujba ființei umane și a societății.

Ca gânditor umanist, el proclamă valoarea omului manifestată prin respectul de sine, prin gândire rațională, prin setea de cunoaștere, prin ținuta obiectivă a filozofului sau is-

toricului stăpinit de pasiunea gno-seologică, de absorbirea „nemărginitului ocean a toată știința”.

Exegeții actuali ai activității lui Cantemir au intuit caracterul umanist, raționalist al cugetării sale și mai departe au înțeles că un proces veritabil cognitiv are la bază determinismul fenomenelor din natură și societate, astfel apropiindu-se de materialismul modern: „Nici un lucru fără pricină nu se poate”.

Privilegiul omului este cunoașterea rațională — prin ea omul, dintre toate ființele este „cea mai evghenichi” (cea mai nobilă).

Gîndirea lui Cantemir este în același timp un adevărat proces care ne apare și ca o treaptă, punct de legătură de la problemele abstract-filosofice spre cele concrete, legate de situația ființei omenești și a patriei.

De la **Divanul**, lucrare de debut, pînă la **Scrisoare către contele Golovkin**, de la sfîrșitul vieții, gîndirea sa se leagă tot mai strîns de problemele vieții poporului său.

Într-o scriere a tinereții, — **Ieana de nezugrăvit a științei sacrosante** — trebuie apreciat, în primul rînd efortul constructiv al gîndirii sale care abordează o multitudine de probleme, precum geneza cosmosului, timpul, viața, durata și specificul vieții umane.

În concepția umanistului, rațiunea nu este numai puterea de a descifra ordinea naturii, ci, în același timp, capacitatea de a-și propune diferite feluri de a urmări o finalitate.

Etica sau — cum îi spune el — „i-thica” îi apare proprie făpturii omenești — așa cum scrie în **Hronicul a vechimei romano-moldo-vlahilor**, pentru că numai ființa omenească își poate propune scopuri sau norme. Iar în romanul său alegoric **Istoria ieroglifică**, dolda de problematică social-umană, omul este văzut prin libertatea lui morală, prin „voia slobodă”, prin ceea ce va numi mai tîrziu autonomie morală.

Astfel apare portretul omului modern în optica lui Cantemir, la curent cu cele mai avansate gînduri despre conceptul umanist al perioadei de la finele veacului al XVII-lea și începutul celui următor. Dar acest umanism modern poartă efigia Moldovei, a poporului din care își trage obîrșia. Umanismul lui patriotic se concretizează atît printr-o mo-

nografie științifică, nouă și de mare valoare pentru acea epocă și anume **Descrierea Moldovei** cît și prin opera sa de istoric, unde erudiția și spiritul obiectiv, chiar față de Semilună, sînt cuprinse în sentimentul demn și permanent al iubirii de patrie.

Romanitatea și continuitatea istorică a poporului român îl îndeamnă la urcarea pe o nouă treaptă a evoluției științifice a istoriei, patriotismul lui împletindu-se armonios cu rigorile științifice. El concepe istoria ca o îndeletnicire și plăcere nu numai a minții ci a omului întreg. În asemenea scrieri se află și numeroase aforisme cu caracter net patriotic. Așa de pildă, în **Hronic**, se spune: „Luptă-te pentru moșie”, anticipîndu-l pe democratul revoluționar Nicolae Bălcescu, el sărbătorea folosul obștesc în zisa „Cînd pentru făcut folosul de obște cineva se ferește cuvioasă și frumoasă este lauda”, sau în amintita **Istorie ieroglifică**, unde apar de asemenea implicații sociale ale unei adevărate fresce ale orînduirii din țările române de la începutul veacului al XVIII-lea; vedea în boierime o clasă egoistă asupra, crudă „carile din vîrsarea sîngelui nevinovat se bucură”, acuzînd-o ca răspunzătoare de mizeria țărănimii și Moldovei, în general, lipsită de patriotism, vinovată de pierderea independenței naționale. În trăsături contrastante clasei exploatoare, asemănată „fiarelor răpitoare” vinovată de „jalea neamului”, este zugrăvită clasa țărănească, a cărei trudă este comparată cu sîrguința albinelor, care nu se poate bucura de munca ei creatoare, deoarece „nedreptatea boierilor i-a silit să rabde jugul șerbiei”. Prin vocea semnificativă a unui țaran este prevestită revolta acestor șerbi împotriva asupririi boierești, care nu se poate mulțumi cu „tăcerea spre robie și supunere veșnică”.

Mesager al suferințelor și aspirațiilor celor mulți, Dimítrie Cantemir a îmbinat într-un chip rar și original umanismul cărturarului erudit cu patriotismul și umanismul popular. Crezul său umanist în „Folosul de obște” și în „Valoarea îndrăznelii” și l-a pus pentru independența țării luptînd deopotrivă cu condeii sau cu sabia.

Al. Odobescu—Antichitatea în ecou

Apărut în cultura națională în momentul deschiderii acesteia către modernitate, Alexandru Odobescu avea să întemeieze cercetarea științifică a antichităților arheologice din țara noastră. În același timp, el constituia o prezență plină de farmec și eleganță în scrisul românesc, pe care l-a îmbogățit cu multe pagini remarcabile prin erudiție și rămase până astăzi modele de limbă română literară. În ele, chiar când nu se discută arheologie propriu-zisă, se fac totuși descrieri atât de sugestive, trimiteri atât de precise și excursuri atât de captivante, încât ne dăm seama că Antichitatea clasică greco-romană a constituit adevăratul și permanentul loc de referință al lui Alexandru Odobescu, țintă și refugiu totodată, pentru un intelect evoluând mai presus de orice, sub semnul Frumosului, așa cum ne apare acesta definit în canoanele artei grecești.

Așadar, prin frumos la cunoașterea de sine, ca primă condiție a existenței, a stabilirii unui loc precis în spațiu și timp, acesta este țelul spre care tinde Odobescu. Aceasta este, credem, și cheia demersului științific pe care autorul nostru îl întreprinde cu fiecare carte, cu fiecare articol, cu fiecare scrisoare chiar. Urmărind caracteristicile unei piese de muzeu inedite, Odobescu o fixează descriind-o mai întâi foarte minuțios; aceasta ar fi stabilirea unui prim nivel de identitate. Trecând la faza următoare, piesa este supusă unui atent proces de comparare, asimilare și punere în paralel cu alte vestigii materiale ale trecutului, proces în care erudiția traduce voluptatea urmării analogiilor și care semnifică prin fixarea unor paralelisme, individualizarea obiectului la un nivel superior, „fascicul de trăsături pertinente”. Vin apoi, în al treilea rând, desprinderea semnificației obiectului, distingerea unei motivații, interpretarea acestuia.

În felul acesta, forma ca și conținutul, înțelesul obiectului, sînt restituite cititorului, după ce, mai înainte, fuseseră însușite, apropiate de cercetător. Chiar așa, căci, în fond,

întreaga analiză pe care o face Odobescu asupra trecutului înseamnă căutare de sine. Urmărind coordonatele unei realizări concrete venite din partea unor societăți trecute, Odobescu urmărește frumosul spre care îl conduce propria-i deschidere estetică și astfel semnul operei de artă îi răspunde ecoul care o învăluie și o complinește. Iscat de vibrația intelectului persoanei de la care emană, acest ecou se întoarce asupra obiectului care l-a pricinuit. Relația are, datorită ambivalenței sale, o importanță deosebită pentru înțelegerea manifestărilor culturale odobesciene. Atît în lucrările științifice — de la articole și note, pînă la impunătoarele realizări **Istoria arheologică și Tezaurul de la Pietroasa** —, cît și în creațiile literare ale autorului nostru, putem distinge fazele mai sus enunțate: descrierea, analogia și concluzia interpretativă. Lucrul acesta se poate observa chiar și în „Scrierile istorice”, adică în **Mihnea Vodă cel Rău și în Doamna Chiajna** și a și fost socotit de critică drept o scădere a literatului, influențat excesiv, în acest punct, de omul de știință. Nicăieri însă această caracteristică nu se vede mai bine, mi se pare, decît în eseul ce are ca punct de plecare vînătoarea, **Pseudokyneghetikos**.

Plecînd de la tema cărții căreia urma să-i devină prefață, eseul devine pre-text la subiectul — și nu al subiectului — acelei cărți. Istoria culturală a vînătorii și imaginea ei artistică premerg astfel activității propriu-zise. Artefactul, pare să spună Odobescu, premerge faptului pur și simplu. În fond, nu este vorba decît de mecanismul prezentat mai sus, acela al ecoului. Arta este ecoul vieții și, întorcîndu-se asupra acesteia, îi oferă modul superior de înțelegere și de abordare a evenimentelor. Căci, iată ce — o aflăm la începutul capitolului IV — gînduri îi trezește lui Odobescu volumul **Laocoon sau despre limitele picturii și ale poeziei** al lui Lessing:

„Mi-a venit în gînd că o carte de felul acesta s-ar putea scrie, luînd cineva de subiect vînătoarea, spre exemplu, și analizînd pe rînd toate

impresiunile ce ea produce asupra imaginațiunii și asupra simțimentelor omenești (...) prin imitațiuni armonice sau prin reprezentări plastice ale scnelor de vinătoare”.

Și mai departe :

„Intr-înșă s-ar vedea încă cum artele și poezia au știut să-și însușească și au izbutit să resfringă în producțiuni de merit, toate aceste felurite fapte și simțiri”.

Firește că acest estetism, această continuă căutare a frumosului sînt, dacă nu inițiate, oricum potențate de contactul permanent cu realizările unui moment istoric față de care ne-am obișnuit, mai mult decît în orice alt caz, să emitem judecări de valoare estetică. Ca să arătăm că acest clasicism este, la Odobescu, unul de substanță, ce tinde, în ultimă analiză, nu atît să descrie, cît să revivie Antichitatea, să evocăm influența pe care autorii clasici o vădesc în limba și stilul autorului nostru. Fără a întreprinde analize complexe, de tipul celor făcute de T. Vianu într-un studiu fundamental, să enumerăm cîteva trăsături generale ce caracterizează forma operei lui Odobescu.

Mai întîi, e de menționat perioada amplă cu multe subordonate, de construcție simetrică — paralele sau antiteze. Se remarcă, în al doilea rînd, prezența epitetelor ornante — la *bonne rhétorique de nos pères* — ca și plasticitatea imaginilor. Acestor calități li se adaugă proprietatea sensurilor cuvintelor și, ca un corolar al specificului acestui autor, seninătatea ce se degajă din text. Alături de ea, umorul deschis și sănătos, de sursă cel mai adesea populară, dă o notă inconfundabilă de clasic și estetic întregii creații odobesciene, care poate fi citită, în întregime, prin prisma paragrafelor finale ale **Istoriei arheologice**, ce tratează despre menirea profesorului :

„...să caute a descoperi treptat junimei zarea dorită, prin mijloace aflate în inițiativa sa personală, în propria sa ingeniozitate și instrucțiune; să-i însemneze drumul, cu o prudentă dar stimulatorie sollicitudine, și — dacă prevedința l-a dăruit cu așa prețios dar — să sufle asupra acelei junimi alese suflarea călduroasă și invietoare ce o va împinge, pentru viața întregă, pe

Heracles, figurină de lut ars. Căllatis. Muzeul de arheologie din Constanța

calea cea luminată și onorabilă, cea prosperă și lină, pe calea cea adeseori chiar glorioasă a sînilor cercetări și studii în cimpul nemărginit și îmbilșugați ai frumoaselor litere!”.

Cu atît mai mult sîntem îndreptățiți, prin urmare, să vedem în efortul înaintașului nostru un deziderat a cărui importanță nu necesită sublinieri speciale. Propunînd cultura ca cel mai potrivit mijloc de educație, Al. Odobescu acordă frumosului sensibil locul de frunte într-o ierarhie a valorilor sociale, astfel încît componenta estetică devine un sector important în activitatea de erudiție a oamenilor.

Alegînd Antichitatea ca suport al acestei mișcări, Odobescu răspunde în ecou aceluia impuls original pe ale cărui linii de forță s-au așezat în întregime construcțiile de mai tîrziu ale mîinii omenești. Iată de ce, pentru noi, cei de aici și de acum, el este un model.

cercetător științific Marian CIUCA
Institutul de Arheologie — București

Tudor Vianu în cultura română

Despre Tudor Vianu s-a scris și s-a vorbit cu diferite prilejuri, ori în mod programatic, consacându-i-se și două monografii semnate de Ion Biberi și Ecaterina Tarabucă. Însă, nu întotdeauna, s-a definit și rolul savantului în cultura română.

Estetician, istoric și critic literar, eseist și memorialist, profesor de estetică și literatură universală și comparată la Universitatea din București, Tudor Vianu a debutat ca poet în revista *Flacăra* din 1916, motiv pentru care G. Călinescu consideră că Tudor Vianu gresise neperseverând în creația poetică. Dacă prin Vianu, lirica românească a pierdut un poet, cultura română a câștigat în schimb pe unul din cel mai mari umanisti și erudiți ai perioadei interbelice și contemporane.

Autor a peste 40 de volume tipărite pe teme de estetică, stilistică, literatură română și universală, Istoria culturii istoria artei, filosofia artei, poezie, memorialistică, eseistică și altele, Tudor Vianu se dovedește un spirit deschis spre marile valori ale culturii universale și naționale, aducând noi contribuții în disciplinele abordate.

Meritul lui Tudor Vianu în cultura română este cu atât mai mare cu cât **Estetica** sa se constituie ca prima operă de sinteză românească din Istoria acestei discipline și, în același timp, una dintre cele mai de seamă realizări ale domeniului în plan european din perioada interbelică. (Tratatul de Estetică a fost publicat într-o primă ediție în 1934, vol. 1 și 1936, vol. 2, iar în ediții integrate în 1939, 1946 și 1968).

Ca estetician, Tudor Vianu năzuiește la întemeierea autonomiei esteticului, independent de filosofie și de arte. Dacă obiectul esteticii îl constituie valoarea, frumosul și înfruparea acestuia în reprezentările artei, metoda estetică autonomă adoptată de Vianu este cea fenomenologică, a intuiției pure a esențelor.

Arta include valori estetice, dar și valori tinând de alte domenii ale culturii. Printre delimitările propuse de Vianu, între estetică și domeniile conexe se încearcă de fapt extinderea accesului la alte zone decât literatura cum ar fi Istoria și teoria artei.

În crearea și receptarea artei viziunea pozitivă a lui Vianu tinde în mod firesc către restrângerea importanței factorilor irationali în favoarea soluțiilor eteronome, atitudinea estetică fiind corolată cu actul teoretic și cel etic. Raportate la estetică, deosebit de valoroase ne apar ideile lui Tudor Vianu privitoare la rolul social al artei și al creatorului de artă, expuse în *Jurnalul* său publicat într-o primă ediție, în 1961. „Arta, spune Tudor Vianu, îmi apare ca o formă a muncii, deoarece reprezintă un caz de transformare a materiei, ca oricare dintre tehnicile omenești. Toate tehnicile se silesc spre perfecțiune, dar rezultatele lor, înlocuindu-se mereu, dovedesc că ele nu sînt niciodată perfecte: în timp ce artistul este creatorul unei opere de neînlocuit, desăvîrsite“.

Referitor la rolul artistului în lume, Vianu opinează astfel: „Artistul este un om al timpului și al societății sale, și ca atare el introduce în creația lui tendin-

tele vremii, întregul cuprins al culturii contemporane. Artistul este reprezentant de seamă al forțelor constructive ale lumii. Perfecțiunea lucrării lui, entuziasmul pe care l-a consacrat ne arată în artist pe primul muncitor liber, într-o lume care înlăntuie munca... Artistul nu se înfățișează ca un muncitor eliberat prin iubire cu care își execută lucrarea lui perfectă. Cînd oricare muncitor va dobîndi conștiința unul artist față de lume se va schimba“. Și, o ultimă definiție a artei, sintetizată aforistic de marele cugățator și umanist care a fost Tudor Vianu: **Arta este creație în bucurie.**

Fondator al esteticii filosofice românești, teoretician și practician al literaturii universale și comparate, Vianu privește cultura universală dintr-o perspectivă armonioasă. Dar înainte de toate el este marele profesor (comparat poate la vremea lui numai cu Titu Maiorescu), care propune valori necunoscute, chiar dacă cele mai multe dintre ele nu sînt descoperiri personale. La baza oricărui demers științific se află ideea de valoare avînd acoperirea necesară în propriul său sistem de valori. T. Vianu a întreprins un exemplar efort de integrare a culturii române într-un context universal, considerînd pe bună dreptate că ea este „realizarea locală a sufletului european“. Aproape că nu există studiu din care sugestia comparatistă să lipsească. Tudor Vianu este cel care va impune idealurile fundamentale privind raportul dintre literatura națională și universală, criteriul de apreciere universală a creației naționale fiind umanismul continuat în operă și, totodată, umanismul celui care o receptează. În acest sens, principalele volume sînt: **Literatură universală și Literatură națională** (1956) și **Studii de Literatură universală și comparată** (1960), unde aria de investigație este vastă: începînd cu antichitatea și pînă la zi, prin monografiile de autori, motive sau probleme speciale.

Dar, opera sa capitală, peste care niciodată nu se va trece, este **Arta prozatorilor români** (1941), publicată după **Estetică**, ca rod al întîrzierilor mature asupra literaturii naționale. Domeniul cercetării se întinde pe mai mult de un secol de dezvoltare a prozei românești — de la Ion Heliade Rădulescu și pînă la Camil Petrescu. Ceea ce impresionează în această operă, unică în felul ei, nu-l atît metoda, care constă în selectarea unor dominante stilistice pe grupuri de autori, văzută într-o ordine istorică evolutivă, cît supla ei aplicare de către omul de vastă cultură la definirea originalității marilor prozatori români.

Valorificînd imensul material folosit în caracterizarea și definirea scriitorilor români, în lucrări ca **Probleme de stil și artă literară** (1955) și **Problemele metaforei și alte studii de stilistică** (1957), Tudor Vianu ocupă primul loc în cercetările din domeniul stilisticii, care l-a preocupat pînă în ultimii ani de viață.

Plonier al esteticii, fondator al stilisticii și literaturii comparate, Tudor Vianu rămîne un remarcabil exemplu de savant umanist, precum și un strălucit magistru.

prof. Aurel CIULEI

Un profesor de umanism:

Zoe Dumitrescu-Bușulenga

Formată în egală măsură în școala estetică (și etică!) de cea mai severă rigurozitate a lui Tudor Vianu și în aceea călinesciană care mai mult într-aripează spiritul decît îi impune o anumită disciplină, Zoe Dumitrescu-Bușulenga oferă azi publicului cititor și confrăților întru condei și călimară imaginea, de o concretețe, dar și de o complexitate tulburătoare, a specialistului pentru care Frumosul, Binele și Adevărul nu mai au secrete pe nici unul din meridianele culturii universale. Toate articolele pe care le scrie, toate interviurile acordate revistelor vizează același punct de convergență a concepției și atitudinii d-sale; înălțarea omului deasupra condiției lui prin fapta bună și îmbogățirea minții și sufletului prin cultură. Începuturile editoriale semnate de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, de asemenea, atestă vocația certă a umanistului în-născut, a omului de cultură, de la catedră și din forum, care răspunde prin tot ceea ce spune sau scrie binecunoscutei propoziții terențiene **homo sum, humani nihil a me alienum puto** și își propune, totodată, să-i conducă și pe alții spre sursele din care se adapă mintea și inima sa, ca un adevărat profesor de umanism.

Astăzi, după trei decenii de veghe și cugetare pe acest tărîm, cînd și profesionistului și cititorului de obiște le sînt tot mai clare profilul și dimensiunile omului și scriitorului, ale profesorului Zoe Dumitrescu-Bușulenga, ne este ușor să recunoaștem într-o carte ca, de pildă, aceea de început de carieră scrisă în colaborare cu Savin Bratu — „**Contemporanul**“ și vremea lui (1959), dorința de apropiere a unui prestigios cerc cultural-științific și a unei reviste din alt veac care, dincolo de imperfecțiunile orientării în Frumos, au militat atît de convingător pentru om, pentru libertatea lui de spirit și opinie, pentru demnitatea sa. Aceeași intenție de a ridica ființa umană pe un soclu mai înalt, la cotele imperativelor morale și intelectuale de azi,

de a vorbi despre om prin cele mai avizate voci ale culturii române și universale, a prezidat și la redactarea celor trei volume despre **Eminescu** din anii 1963, 1976, 1986), a volumului despre **Ion Greangă** (1968) și a celorlalte despre **Surorile Brontë** (1967) și **Sofocle** (1974).

Poate să pară exagerată — dar nu este — afirmația că pînă și cele două tomuri realizate în colaborare cu muzicologul Iosif Sava — **Muzica și literatura** (I, 1986; II, 1987) — dovedesc aceeași preocupare de definire a locului și rolului omului pe lume, a spiritului evoluat, complex, cu toate simțurile active, pentru care educația muzicală, ca și aceea plastică, este la fel de importantă și necesară ca și educația politico-ideologică, pivotul principal, aceasta din urmă, al muncii de formare a omului nou al societății socialiste și comuniste. Dovedind, pe bază de documente, existența la marii noștri scriitori (și) a interesului față de muzica propriu-zisă ori de latura muzicală a artei literare, Zoe Dumitrescu-Bușulenga aduce în fața contemporanilor exemplul unor personalități armonios constituite, modele de minți și suflete care au trăit și s-au manifestat în societate, la o cotă sau alta, după coduri vizînd permanențe ale eticii și esteticii umaniste.

Veritabile lecții de umanism, în cel mai propriu sens al cuvîntului, sînt, fără nici o îndoială, cărțile: **Renașterea. Umanismul și dialogul artelor** (1971), lucrare retipărită, după ce a fost revizuită și adăugită, sub titlul **Renașterea. Umanismul și destinul artelor** (1975), **Valori și echivalențe umanistice** (1973), **Periplu umanistic** (1980) și **Itinerarii prin cultură** (1982). Trimitem pe cititorul interesat — dar care, cu sau fără voia sa, a ignorat pînă azi unul ori altul din aceste volume — la un capitol din cartea **Valori și echivalențe umanistice: Spiritul umanismului românesc în umanismul european** (p. 13—20) și la o secțiune întregă, intitulată **Gînduri de umanist**, din

volumul **Itinerarii prin cultură**. Citarea, în spațiul modest al articolului de față, a unora din aceste reflecții, sîntem siguri, confirmă și delectează. Simțim, de aceea, nevoia, alăturîndu-ne reputei autoare, să reproducem cîteva propoziții lămuritoare despre un umanist de excepție, despre un mare profesor de umanism al zilei de azi: „Cînd aparții unui popor ca al nostru, pentru care istoria a fost măsteră și natura generoasă, pentru care nu se știe dacă a fost puternică, la împreunarea lor, stirpea dacică ori cea romană, despre care nu se știe bine dacă a dat sau nu naștere lui Orfeu și a primit misterele lui ori le-a avut pe ale sale, stinse sau păstrate tainic, pentru care înnoirea a fost primită cu înțelepciune, iar tradiția păstrată ca un sîpet neprețuit, cînd aparții unui astfel de popor ciudat, cu ascunse și nesfîrșite valențe spirituale, nu mai e nevoie îndeobște să te lauzi... La un astfel de popor, chiar dacă ar dispărea orice urmă istorică, viața și cultura s-ar desfășura potolite mai departe, fiindcă în fiecare membru al neamului trăiește o tradiție întregă, nealterată, constituită din

poezie și dans și cîntec și arhitectură și scoarțe și oale de lut, din mituri și vești ciudate despre cei care au fost, și faptele și duhul lor”. (**Valori și echivalențe umanistice**, 1973, p. 13).

Ocaziile de a referi despre umanism — îndeosebi despre componenta lui românească — sînt azi frecvente în viața Zoei Dumitrescu-Buşulenga. În presă, la radio sau la televiziune, în întîlnirile cu oameni de cultură și știință, cu cadre didactice și elevi etc., profesorul de umanism — cum e considerată tot mai mult directoarea Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” — se cheamă generos împărtășindu-și semenii din acele valori pe care umanitatea le-a născut, din timpuri imemorabile, Bine, Adevăr și Frumos.

Premiul Herder pe anul 1988, acordat de Universitatea din Viena strălucitului om de cultură cu nume atît de cunoscut, este o încununare a activității sale de critic și istoric literar și, în același timp, o recunoaștere în lume a nivelului superior al cercetării literare și științifice românești de azi.

prof. Marcel CRĂHANA

ȘTEFAN BEZDECHI

(1898 — 1958)

Printre figurile ilustre pe care le-a avut Universitatea din Cluj după 1919 se numără și Șt. Bezdechi, profesor (1919—1951) de limba și literatura greacă la Facultatea de Litere și Filosofie, la care un alt confrate al său, genialul Vasile Bogrea, deține, din păcate nu pentru prea multă vreme, catedra de limba și literatura latină.

Filolog de talie europeană, format la universitățile din Germania, Danemarca și Italia, Șt. Bezdechi a desfășurat la noi o muncă de pionierat, înțelegînd că menirea de atunci a clasicismului era să popularizeze comorile culturii greco-latine.

Așa se explică faptul că poliglotul Șt. Bezdechi (cunoștea limbile clasice: latina și greaca; limbile moderne: franceza, germana, engleza, italiana, neogreaca și limbile scandinave: daneza, norvegiana, suedeza), pe lîngă traduceri din literaturile moderne: neogreacă (Cf. **Antologia poeziei grecești, 1800—1930**, Cluj, 1936) și daneză (Cf. Ludwig Holberg, **Trei comedii**, București, 1922), se antrenează, de altfel într-o atmosferă mai generală de avînt heliadesc, la un uriaș proiect de traduceri din clasicii antici, impulsionat și de inițiativa a două case de editură, „Casa Școalelor” și „Cultura Națională”, a cărei secție clasică era patronată de Vasile Părvan.

Traducerea integrală a lui Platon ar fi un suficient exemplu pentru efortul depus, în acest sens, de către eminentul clasicist. O parte din dialoguri le-a publicat (**Dialoguri**, București, 1922; **Fedru**, Aninșasa, 1939; **Protagoras și Lysis**, Sibiu, 1941; **Menon**, Euthydemus, Sibiu, 1943; **Euthyfron**, **Menexen**, Sibiu, 1943; **Aleibiade I și II**, București 1943; **Parmenide**, Sibiu, 1943; **Hippias Maior**, Sibiu, 1943; **Symposion**, București, 1944; **Sofistul**, Sibiu, 1945) celelalte s-au pierdut din cauza sorții ingrâte pe care au avut-o manuscrisele lui Șt. Bezdechi.

Pe lângă dialogurile platoniciene, a mai tradus din numeroși alți autori greci, abordând toate genurile și toate perioadele literaturii eline, texte adunate în volume sau risipite în revistele vremii: din Homer, din Hesiod (**Lucrări și zile**, Cluj, 1930; **Munci și zile**, București, 1957), din liricii greci, realizând prima antologie de acest fel în literatura noastră (**Antologia liricilor greci**, Cluj, 1927), din Euripide (**Bacantele**, **Alceste**, **Ciclopul**, București, 1925; **Hipolit**, Sibiu, 1944), din Tucidide, din Aristofan (**Norii**, București, 1924 și 1925; **Păsările**, Arad 1926; **Plutus**, Sibiu, 1944), din Aristotel (**Statul Atenian**, București, 1944; **Metafizica**, București, 1966), din Xenofon (**Apologia lui Socrate**, **Ospățul. Din viața lui Socrate**, București, 1925), din Teofrast, din Plutarh (**Despre minie. Despre liniștea sufletească. Despre limbuție**, Sibiu, 1943), din Arrian, din Marc Aureliu (**Către sine însuși**, București, 1922), din Lucian din Samosata (**Dialoguri și conferințe**, București, 1922; **Dialogurile morților și dialogurile zeilor**, București, 1924). Antologia **Sportul la Eleni**, Cluj, 1930, cuprinde texte din diverși autori, începând cu Homer și pînă în primele secole ale erei noastre.

A tradus și din scrierile patristice, mai ales din Ioan Chrisostom.

Dacă literatura greacă era domeniul predilect al lui Șt. Bezdechi, el n-a neglijat nici literatura latină. A tradus și din cîțiva autori latini: Terentius, Tibul, dar mai ales din Ovidiu (traducere distinsă cu Premiul Academiei), acele frumoase elegii despre care spunea că „ar fi trebuit să ni le revendicăm de mult, ca unele ce sînt scrise pe pămîntul nostru” (Ovidius, **Tristia**, **Serisori din Tomis**, Cluj, 1930).

A tradus și scrieri latinești din secolul al XVI-lea: Erasmus din Rotterdam, **Elogiul nebuniei sau cuvîntare despre lauda prostiei**, București, 1959 și Thomas Morus, **Utopia**, București, 1958.

Preocupările lui Șt. Bezdechi nu se rezumă la traduceri. Spirit enciclopedic, de o erudiție impresionantă, de o vastă cultură, care depășește sferile clasicismului, activitatea sa este atît de variată și complexă încît cu greu poate fi cuprinsă într-o prezentare cît de cît sistematică.

De o manieră și destinație diversă, de la articolele de popularizare la studiile de strictă specialitate, de la abordări de sinteză la minuțioase disertații filologice, scrierile sale prezintă o varietate tematică surprinzătoare. Acoperind, ca și traduceri, toate perioadele literaturii grecești (de la Homer pînă la primele secole ale e.n.) și toate genurile literare, ele vădesc un egal interes înspre domenii diverse: literatură, istoriografie, filozofie, poetică și retorică. Semnificativă în acest sens este culegerea de studii **Gînduri și chipuri din Grecia veche**, Cluj, 1927, prima dintre „Publicațiile Institutului de Studii Clasice de pe lângă Universitatea din Cluj”. Autorul volumului are în vedere și aspecte mai speciale ale filologiei clasice, cum ar fi mult delicata și controversata „problemă homerică” sau concepția elenă despre istoriografie. Problematika interesantă și originalitatea punctului de vedere explică viitoarea polemică ce se va naște, pe această ultimă temă, între Lucian Blaga și Șt. Bezdechi.

Studiile asupra poeziei lirice constituie prima încercare în literatura noastră de specialitate de a interpreta lirica greacă în coordonatele sale specifice diferite de cele moderne.

Preocupările de filosofie, un domeniu preferat de cercetare, se orientează mai ales spre investigarea operei lui Platon, urmărind, în numeroase exegeze (prea numeroase pentru a fi citate într-un spațiu restrîns) paternitatea dialogurilor, influențele, cronologia, complexa geneză a teoriei ideilor, dar și asupra lui Socrate „cel mai profund și mai genial gînditor al Atenei, care a reformat gîndirea grecească și care a fost cel mai mare educator al grecilor”. Șt. Bezdechi intenționa să creeze o monografie completă — parțial realizată — care să pună în adevărata lumină figura marelui filosof, să opereze o selecție în mulțimea de biografii antice și în marea diversitate de informații contradictorii pe care ni le-a transmis tradiția.

Dintre tragicii greci i-a reținut atenția, în primul rînd, Euripide, în cîteva exegeze publicate în țară sau în reviste străine. Între acestea de o deosebită originalitate sînt cele referitoare la drama **Bacantele**. Creînd o poziție la tradiția dramatică greacă, figura lui Euripide este văzută în strînsă legătură cu cea a lui Socrate și Aristofan, ca simbol al unei epoci de adînci frămîntări „cînd un nou ideal de cultură își face apariția și

caută să-l înlocuiască pe cel vechi, care nu mai corespunde nevoilor și aspirațiilor momentului”.

Volumul **Aristofan și contemporanii săi**, București, 1922, urmărește cu spirit pătrunzător, dar și cu agerimea vioaie a unui temperament speculativ, fenomenul cultural în toată complexitatea sa, la nivelul conexiunilor ce se pot stabili între diversele forme de suprastructură, sau a raportului dintre social și cultural. Un minuțios tablou al epocii se reprezintă una din cele mai frământate perioade din cultura greacă, o culme și totodată o răscruce în destinul unei spiritualități.

Trăsăturile epocii elenistice și mutațiile produse în cultura greacă după marile cuceriri macedonene, sînt evidențiate nu numai prin studii de sinteză, precum **Viața spirituală a Greciei în epoca elenistică**, ci și prin investigații asupra unor personalități literare, stoicul Marc Aureliu, scepticul Lucian din Samosata și istoricul filosof și enciclopedist Plutarh.

Dintre autorii latini l-a preocupat mai mult rafinatul poet Ovidiu, nevoit să-și petreacă ultimii ani din viață în friguroasa Scythia.

Din literaturile moderne, pe lângă cea daneză, l-a preocupat literatura neogreacă, studiind mai ales poezia secolelor al XIX-lea și al XX-lea și sesizînd surprinzătoare paralele cu evoluția poeziei românești.

Importante sînt, așadar, și contribuțiile la cunoașterea culturii românești. Între acestea menționăm publicarea unei cronici găsite în Biblioteca Mitropoliei din Blaj, fondul Cipariu (**Cronica inedită de la Blaj a protosinghelului Naum Râmnicăeanu**, Cluj-Sibiu, 1944), reeditarea în 1934 a operei lui Odobescu **Pseudo-Kynegeticos**, precum și diverse studii asupra lui V. Pârvan sau cercetări ce urmăresc ecouri ale clasicismului antic la scriitorii români.

De o deosebită importanță pentru începuturile culturii românești sînt investigațiile asupra lui Nicolaus Olahus (sec. al XVI-lea). Ștefan Bezdechi a fost un spirit în aceeași măsură al contemporaneității sale, o conștiință trează, deloc indiferentă la frământările epocii în care a trăit, prezent cu analize, comentarii și luări de poziție (cele mai multe dintre ele în linia unui democrațism de sorginte clasică, ușor utopic) în legătură cu multe evenimente social-politice ale epocii interbelice, sau cu diversele curente și orientări din cultura contemporană.

De o vervă și vioiciune spirituală înnăscute, susținute și de profunza cunoaștere a culturilor antice și moderne, scriitor și ingenuos, profund și totodată speculativ, posedînd un deosebit talent retoric, în sensul bun al cuvîntului, Șt. Bezdechi cucerește cu farmecul unei personalități deosebite.

Talentul literar al autorului (de altfel, Șt. Bezdechi are și încercări literare proprii, nu întru totul lipsite de valoare) dă scrierilor sale o formă de exprimare armonioasă, curgătoare și captivantă.

Cercetările sale, uzînd de metode încă moderne, prezintă contribuții științifice valoroase. Cele mai numeroase vizînd Antichitatea, urmăresc evenimentele culturale în nașterea și evoluția lor, la nivelul unor conexiuni de natură etică, filosofică și estetică. Autorul este printre primii cercetători, la noi, care au pus accent pe elementul istoric, social și politic, subliniind determinarea artisticului de către social. Analiza aprofundată, din perspectivă sociologică și filosofică, evidențiază existența unui fond predominant democratic și tendințele permanente novatoare în viața, gîndirea și cultura antică.

Varietatea tematică și numeroasele contribuții pe care le aduce la cunoașterea Antichității sînt explicabile, așa cum spune și T. Naum, prin „însăși concepția de la care Șt. Bezdechi a plecat. Fără a avea totdeauna o preferință deosebită pentru amănunte, pentru ceea ce se numește acribie în înțelesul limitat al cuvîntului grecesc, el a dat filologiei clasice domeniul inițial al specialității sale, înțelesul cel mai larg al cuvîntului. acela pe care îl dădeau și anticii, considerînd-o, adică, drept știința care îmbracă nu numai studiul arid și precis al textelor, ci și întregul complex al produselor spiritului antic, drept studiul și cunoașterea culturii greco-latine în întregimea ei: și limbă și istorie și literatură și artă” (T. Naum, Ștefan Bezdechi, în *Tribuna*, XX, 1976, nr. 49, p. 6).

lector univ. dr. **Veronica MOCANU-HICEA**
Universitatea din Cluj-Napoca

Un document inedit:

„Testimonium maturitatis“

Scrisă în limba latină, la 9 iulie 1859, „do- vada de maturitate“ este diploma de absol- vire a Gimnaziului din Blaj, acordată lui Ioan Cetățianu (n. 16 iulie 1839, Subcetate, jud. Hunedoara — m. 30 noiembrie 1899, Ga- lați), care, prin muncă și valoare va ajunge primul director al Liceului „Vasile Alecsan- dri“ din Galați, o personalitate luminoasă a învățământului din urbea dunăreană.

Importantul document atestă că Ioan Cetă- țianu a urmat renumitul gimnaziu „din pri- ma și pînă în a VIII-a clasă“ și a „susținut în public“ examenul, demonstrînd „maturi- tatea prin studii academice“ și „progresul la fiecare disciplină“, apreciat prin calificative meritorii.

Actul de studii al lui Ioan Cetățianu este întărit de „sigiliul gimnaziului“ și de semnă- turile ilustrului director Timotei Cipariu, în- făcăruf participant la Revoluția de la 1848— 1849 din Transilvania, ale reputaților „profe- sori examinatori ai colegiului“ (Simeon Mi- halj — limba română, Ioan Antonelli — lim- ba latină, Ioan Faur — limba greacă, Ioan Rusu — limba germană și istoria universală, Jacob Lugoslanu — fizică, Alexandru Micu — matematica), care, judecînd „cu matură“ chibzuită, au apreciat că tînărul absolvent „prezintă o foarte mare garanție pentru via- tă...“.

După ce își desăvîrșește studiile la Institu- tul „St. Ana“ din Viena, Ioan Cetățianu își începe strălucita carieră didactică la Ploiești, pentru scurt timp, continuată pînă la sfîrșit-

ul vieții la Galați, unde a fost numit direc- tor din toamna anului 1867, cînd luase ființă gimnaziul de băieți, transferat din 1867 în liceu, pe care l-a condus cu devotament și competență aproape un sfert de veac.

Concomitent cu activitatea didactică, Ioan Cetățianu s-a afirmat ca publicist, colaborînd la diverse periodice ale vremii, cu deosebire în ziarul gălățean „Delfinul“ (1878), ca autor de manuale școlare, tipărind **Elemente de gramatică limbii române** (1876) și ca tradu- cător din limba germană (**Gramatica limbii germane lucrată după o metodă nouă** (1877) și din limba engleză (**Liberul schimb și comerțul englez**, de Augustus Mongredien, 1880).

Dăruț cu trup și suflet nobilei profesioni de dascăl, Ioan Cetățianu era „cel mai cult dintre toți, mai bun, mai blînd, mai delicat“ — cum sublinia un fost elev al său, apoi profesor și director al prestigiosului liceu gălățean Alexandru Nicolescu. (A XXV-a a- niversare de la întemeierea liceului din Ga- lați, 1893).

Interesant de amintit că Ioan Cetățianu, căsătorit cu Ana Cosieru, care descindea din familia iluministului ardelen Ion Budal-De- leanu, este bunicul dinspre mamă al scriite- rilor Vasile și Horia Lovinescu.

Reproducem, mai jos, fotocopia manuseri- sului inedit, precum și traducerea în romă- neste a textului latin efectuată de prof. Ioni Ilieșcu.

Gh. S. ȘTEFĂNESCU

DOVADĂ DE MATURETATE

Ioan Cetățianu, născut în anul 1839, 16 iulie, în Subcetate, dis- trictul administrativ Orăștie din Transilvania, considerat pe bună credință / absolvent /, după ce a terminat ciclul de studii care obi- nuiesc să fie urmate în / cadrul / gimnaziului din Blaj, din prima și pînă în a VIII-a clasă și prin intermediul cărora și-a dovedit ma- turitatea prin studii academice și a susținut în public / examenul / în cea de a 8-a zi a lunii iulie 1859.

S-a supus legilor și principiilor școlare. Adăugăm conform legalității / școlare / în tabel acele / rezultate / care ne-au dovedit progresul la fiecare disciplină în parte :

Religia — bine
Limba latină — bine
Limba greacă — destul de bine
Limba maternă — foarte bine
Limba străină — suficient
Fizică — bine
Matematica — destul de bine
Istoria și geografia — bine
Propedeutica — foarte bine

Așadar, din cîte se poate observa, am judecat cu matură / chib- zuită / pe acela care prezintă o foarte mare garanție pentru viață, datorită distinsului studiu academic întreprins / în colegiu /.

Asigurați de buna sa credință, îi acordăm diploma întărită de sigiliul gimnaziului, subscriind chiar cu numele noastre.
Blaj, 9 iulie 1859

Profesorii examinatori ai colegiului :

Dr. Carol Jesztl — Consilier școlar
Timotei Cipariu — Canonicul gimnaziului, Director
Ioșef Iartia — Profesor de religie
Ioan Antonelli — Profesor de limba latină
Ioan Faur — Profesor de limba greacă
Simeon Mihailj — Profesor de limba română
Ioan Rusu — Profesor de limba germană
Jacob Lugoslanu — Profesor de fizică
Alexandru Micu — Profesor de matematică

UMANIȘTI ROMÂNI

Școala clasicistă românească

Începuturile fierbinți ale Școlii clasice românești, aflate sub semnul unui profund patriotism, dar și al unui inevitabil amatorism, sînt binecunoscute. Școala Ardeleană, pe lângă uriașele merite pe tărîm cultural și social, național și politic, chiar și literar, dacă e să ne gîndim la „Țiganiada” lui I. Budai-Deleanu, are și pe acela de a orienta o cultură, aflată în zorii ei, spre umanismul greco-latin. Ceva mai firziu, scriitorii pasionați au citit pe antici și chiar au încercat să ofere noi „ediții” ale capodoperele anticității elene și române, oricît de naive ne-ar părea nouă astăzi. Semnificativă pentru acest început de secol ne apare „traducerea și prelucrarea” lui Scarlat Barbu Timpeanu la 1808 (cu caractere chirilice) după „Metamorfozele” lui Ovidiu (cartea I), pusă în circuit prin eforturile lui N.V. Capsali și Dan Ripă-Buicliu (Editura „Cartea Românească”, 1975).

Marele poet al românilor, al cărui centenar îl sărbătorim în acest an, s-a pătruns de acest spirit, lesne de urmărit și elevat în întreaga sa creație. Dacă am pomeni numai „Glosa” și „Odă (în metru antic)” încă ar fi suficient. La întîlnirea cu Geniul eminescian, capodoperele născ capodopere. Eminescu a tradus din Horatîu și Ovidiu, i-a comentat, i-a păstrat în memoria sa afectivă în întreaga sa viață.

Dar în perioada interbelică, Școala clasicistă românească se constituie cu adevărat, devine o forță redevabilă prin asumarea lucidă și responsabilă a unui riguros spirit științific, prin urmărirea exemplară a unui program vast de traduceri, comentarii științifice în strălucita serie de personalități ce apar acum. Într-un cuvînt, ea capătă însemnele maturității.

Păstrăm cu pioșenie în memoria noastră numele unor elenisti prestigioși ca Ștefan Bezdechi, Cezar Pașcoștea, Nicolae Bănășcu (mai firziu orientat spre cultura bizantină), Constantin Balmuș și Iuliu Valaori, elenist veritabil la începuturile sale. Ei au pus în circulație valori inestimabile ale anticității grecești în ediții cel puțin onorabile, au contri-

buit — uneori decisiv — la interpretarea nuanțată și argumentată a operei unor titani ai gîndirii și artei elene: Platon, Aristotel, Hesiod, Homer, Xenophon.

Dintre latinistii de mare prestanță amintim pe I.M. Marinescu, Vasile Bogrea, Teodor Naum, Nicolae Lascu, Haralambie Mihăescu, Matei Nicolau (mort de tînr) și, bineînțeles, nu-l putem omite pe regretatul Al. Graur.

Trebuie să tragem concluzia că perioada interbelică a avut — și din acest punct de vedere — strălucire, a impus Școala clasicistă românească pe plan european. Contribuțiile unor Vasile Bogrea, Ștefan Bezdechi, Constantin Balmuș, Aram Frenkian sau Mihai Gramatopol au avut audiență peste hotarele țării, impunînd o aleasă considerație. Aceștia doi din urmă, alături de Teodor Naum, traducător de mare al unor capodopere din literatura latină, sau Nicolae Lascu, cunoscut exeget al lui Ovidiu, și-au continuat cu succes activitatea în anii noștri.

Nu a existat o discontinuitate în munca desfășurată de clasicisti după 1944, așa cum s-a întîmplat, din păcate, cu literatura originală (în special, poezia), în orice caz nu la proporțiile acelea. În acești ani sînt puși sau re-puși în circulație Aristotel cu aproape toată opera sa, Plutarh cu „Viețile paralele” (5 vol.). Tacit în întregime (deși „Istoriile” și „Analele” se cer revizuite), Tit Liviu, Suetoniu, Herodot, „părintele istoriei”.

Mai aproape de noi, să recunoaștem că, uneori, editurile nu acordă suficientă atenție acestui important domeniu al spiritualității greco-latine, parte integrantă din cea românească. Dacă poate fi o întîmplare nefericită că volumul I din „Istoriile” lui Polybios, în traducerea regretatului elenist, Virgil C. Popescu, apare în 1966, pentru ca al doilea volum să apară în 1988, în traducerea Adelinei Piatkowschi, este cu mult mai greu de înțeles de ce „Istoriile” și „Analele” lui Tacit, în traducerea lui Gh. Guțu, vol. II din „Operele” lui Vergiliu (cuprinzînd „Georgice” și „Bucolice”) sau ediția critică din O-

vidiu — „Opera omnia”, aflată în mina fermă a lui Mihai Nichita, așteptată de mai mulți ani să vadă lumina tiparului.

În seria prestigioasă de altădată, „Seriiilor grece și latine”, din păcate abandonată, a apărut în 1965, în traducerea lui David Popescu, cu introducerea și note de I. Fischer — „Noapțile atice” de Aulus Gellius, carte instructivă și fermecătoare, uitată — și aceasta — de promoțiile mai noi.

În îngrijirea lui Petru Creția și Constantin Neioa au apărut — până în prezent — cinci volume din „Operele” lui Platon (vol. I în 1974, iar vol. V în 1986), lucrare de excepție pe plan european. Nu în ultimul rând trebuie amintite „Biblioteca istorică” a lui Diodor din Sicilia în traducerea lui Radei Hîneu și Vladimir Hieseu (1981), „Geografia” de Strabon în traducerea Feliciei Vanț-Ștef (vol. I, 1972; vol. II, 1974; vol. III, 1984) și „Istoria romană” a lui Cassius Dio, în traducerea Adelinei Piatkowschi (vol. I, 1973; vol. II, 1977; vol. III, 1985), cu adevărat evenimente editoriale ce nu au fost consemnate ca atare în presa noastră. Vom da un singur exemplu edificator: „Istoria romană” a lui Theodor Mommsen a fost consemnată doar de Dan Pavel în „Amfiteatru”, după apariția vol. I, iar în „România literară” a apărut un comentariu tardiv la același prim volum, când deja în librării se afla volumul al doilea. Alte apariții editoriale, cel puțin la fel de însemnate, nici măcar n-au fost înregistrate.

O antologie de referință pe plan european a lui Jean Bayet — „Literatura latină”, în traducerea Gabrielei Creția (care are la activ o ediție revizuită și comentată a „Eneidei” lui Vergiliu în colecția „Lyceum”, precum și o antologie de poezie latină), cu un studiu introductiv de Mihai Nichita, a apărut la Editura „Univers”, în 1972, eveniment trecut — de asemenea — sub tăcere.

Același cercetător tenace, istoric literar scrupulos și temeinic în toate întreprinderile sale, Mihai Nichita, a îngrijit o ediție critică fără cusur din „Opera omnia” a lui Horațiu la Editura „Univers”, 1980, după cum trebuie apreciate eforturile Steliei Petțel care a răpus în circulație în același an și la aceeași editură, „Eneida” lui Vergiliu, în traducerea lui George Coșbuc. Nu putem omite edițiile oferite de Teodor Naum din „Poeziile” lui Catul la Editura pentru

Literatură Universală, 1969 sau, cu mult mai recent, de Vasile Sav din „Elegiile” lui Tibul la Editura „Univers”, 1988.

Toate aceste „daruri” făcute culturii române dintr-un fierbinte și sincer patriotism, care îmbogățesc și ne îmbogățesc înseamnă ani de muncă asiduă și de sacrificii. Acești oameni minunați muncesc uneori o viață întreagă, aplecați asupra textelor, cu zeci de nopți albe, fără aplauze la scenă deschisă, fără a cunoaște, vreodată, gloria unor comentatori literari „la zi”, ce-și compun lesne gesticulație de vedetă.

Toți cușose — spre exemplu, și nimic rău în asta — pe deținătorii premiilor literare în decursul unui an. Li se dedică articole, studii, sînt citați, aplaudați, chemați la întîlnirile cu cititorii din toată țara etc. Nimic rău în asta. Dar pe cei care obțin prestigioase premii și recunoașteri naționale și europene, ducînd faima școlii clasice românești, cîți îi cușose??

Eugen Cizek, strălucit istoric literar — de la care este de așteptat o „Istorie a literaturii latine” — a obținut Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei R.S.R. pe anul 1982, pentru „Néron” și Premiul Literar European pe 1983 al Asociației Scriitorilor de Limbă Franceză (ADELF), pentru aceeași lucrare, apărută la Paris, Ed. „Fayard”, 1982, reeditată în „Collection Marabout Université”, în 1988, tradusă în italiană de Mario Bonini în 1984 și apărută la noi în două tiraje, în 1986 și 1987, sub titlul „Secvență romană”.

Florea Fugariu primește premiul revistei „Manuscriptum”, pentru „Țiganiada” de Ion Budai-Deleanu („Opere”, vol. I—II, Editura „Minerva”, 1974—1975), după o muncă susținută de aproape un deceniu. Și tot acesta obține Premiul Academiei R.S.R., pe anul 1983, pentru „Școala Ardeleană” (antologie), apărută în 2 volume la Editura Științifică și Enciclopedică, în același an.

Dan Slușanschi primește tot acum Premiul revistei „Manuscriptum” și Premiul Academiei R.S.R., pentru ediția critică, cu traducere, introduce, note și indici la „Opere complete” de D. Gantemir, vol. 9, tom I, ce cuprinde „De antiquis et kodiernis Moldaviae nominibus; Historia Moldo-Vlahica”, apărută la Editura Academiei R.S.R. în 1983.

Nu în ultimul rînd, notăm aici suc-

UMANIȘTI ROMÂNI

cesul cărții „Latina dunăreană”, lucrare de mare probitate științifică a profesorului I. Fischer, om de o mare modestie, coordonatorul revistei de adînci rezonanțe europene, „Studii clasice”, care a primit Premiul Academiei R.S.R., pe anul 1985.

Acestea nu sînt numai niște performanțe individuale, ci probele concludente ale existenței unei puternice Școli clasice românești, cu reprezentanți ce ne fac cinste peste hotarele țării, harnici și modești, scrupuloși în cel mai înalt grad, măreți în singurătatea lor, oameni ce dăruiesc și se dăruiesc cu totul culturii române. Se cere să-i privim cu adîncă considerație și să-i dăruim, la

rindul nostru, cu aceeași dragoste cu care ei se oferă.

În rindurile lor, din ce în ce mai rărite, numim astăzi clasiști din promoțiile mai vechi: de la Teodor Naum la I. Fischer, Traian Diaconescu, Veronica Mocanu-Hicea, Mihai Nichita, Lucia Wald la Gabriela Creția, Gheorghe Ceaușescu, Eugen Cizek, Constant Georgescu pînă la Dan Slușanschi și Marian Ciucă. Încheiem cu o întrebare cu adevărat tulburătoare: cine urmează acestora? Pentru că Școala clasicistă românească are dreptul la continuatori de același prestigiu, are dreptul la o existență continuă.

prof. Mircea DINUTZ

Tălmăciri românești ale „Eneidei”

„Clasicismul e un echilibru, de gîndire, de sensibilitate și de formă care asigură operei de artă un interes uman și o difuziune universală. Ordinea, claritatea, împlinirea, stăpînirea conștientă sînt semnele lui vizibile”¹⁾. O asemenea operă clasică este *Eneida*, monumental edificiu de zece mii de versuri, numit, cu drept cuvînt, „arcul de triumf al poporului roman”. Această inegalată epopoe, totodată mitică și istorică, în care trecutul legendar al Romei și prezentul restaurării augustane își vădesc esența unică și aderarea la aceleași idealuri politice și etice, se situează, între operele antichității pe temelia cărora s-a clădit cultura europeană, într-un loc privilegiat. Amintind numai de Dante, de Ariosto, de Tasso, de Camoes, și tot se conturează, în liniile ei esențiale, strălucita succesiune a poetului vizionar care a fost, la cumpăna dintre ere, Publius Vergilius Maro.

Dar ecoul unei capodopere nu se limitează la epigonii ei, ci el devine largă revendicare de către colectivitatea umană care instruieste valoarea perenă a acesteia. Astfel se explică, în cazul *Eneidei*, pe de o parte exegeza neobosită de-a lungul se-

colelor, descoperitoare de lecturi mereu noi, pe de altă parte multitudinea de transpuneri în limbile moderne, cu toată dificultatea enormă a acestui demers.

Cultura românească se bucură de o bogată zestre de versiuni integrale ale *Eneidei*: nu mai puțin de patru traduceri, publicate în răstimpul record de șase decenii.

În anul 1896, apărea traducerea lui George Coșbuc. În epocă, faptul că marele poet păstrase metrul original, hexametru dactilic, a stîrnit și admirație, dar și uimire: poate oare limba română să se mlădieze după acest sever ritm antic? A mai intrigat și încercarea de autohtonizare prin vehicularea unor termeni neaoși legați de civilizația agrar-pastorală (**balaur, dihanie, doină, murg, gloată, năpîrcă, opincă, zgură** etc), precum și a unor forme cu iz arhaic (**blăstăm, tutindenii, perire**), într-o dramă epică aparținînd, ce e drept, unor vremuri de legendă, dar înveșmîntată, în original, în eleganța latinei clasice. Hexametru s-a dovedit însă docil sub pana lui Coșbuc, povestea lui Aeneas s-a lăsat depănată în vorbe de basm tors la gura sobei. Căci printr-o rară intuiție empatică poetul percepușe în adînc

pe celălalt poet și-i știuse păstra tonul fundamental, solemnitatea epică și dramatică, forța calmă și gingășia difuză. Iar detaliul expresiei, fidelitatea merge adesea pînă la corespondența vers cu vers, și ritmul hexametrelor lui Coșbuc se modelează în cezuri și rejeturi caracteristice originalului antic.

Iată, de pildă, momentul ruperii lui Aeneas de trecutul tragic al Troiei năruite :

„Iată, mirat eu găsesc, adunați de
tutindeni cu grabă,
Mii de tovarăși, femei și bărbați,
înglodiți de tutindeni,
Tineri de fugă gătiți, de plîns
o vrednică gloată.
Toți împrejur-mi se strîng,
îmbiindu-și curajul și-avutul
Orișice țară, pe mări căutînd-o,
le-aș da locuință.
Iată, luceafărul alb răsărit-a
pe creștetul Idei
Ziua-ducînd ; iar danii țineau
sub vegheată putere
Porțile toate și nu mai era vreo
nădejde-a scăpării.
Sortii mă plec și pe tată-l ridic și
ne ducem spre munte”.

(II, 796-805)

Precum Vergiliu își socotise epopeea nedesăvîrșită și, pe patul morții, o sortise pieirii și Coșbuc își socotea traducerea nedesăvîrșită : „Căci, oricîtă silință mi-aș fi dat, nu m-au îngăduit șovăitorii pași ai începătorului să merg cu deplină siguranță și poate n-am priceput multe, și multe s-ar fi putut spune mai bine și n-am știut cum”, scria el în prefața primei ediții. Dar, precum Augustus, nesocotind prea severa sentință a poetului, ceruse ca Eneida să fie de îndată copiată și răspîndită, tot așa Academia Română a încununat strădania lui Coșbuc cu Marele Premiu „Năsturel”, acordat pînă atunci doar lui Alecsandri și Odobescu.

În anul 1913, Nicolae Pandelea încredința tiparului o versiune în proză a poemului vergilian. Îmboldul de a-și asuma greaua misiune i l-a dat, după cum mărturisea el însuși în **Cuvîntul înainte**, conștiința că această operă este menită să ne hrănească dragostea de țară și sensul istoriei proprii : „Eneida mai are pentru noi, ca români, și altă însemnătate : ea nu este numai unul dintre cele mai strălucite monumente literare ale vechimii, ci... și epopeea națională a strămoșilor noștri. Tot ce le-a fost scump lor trebuie să ne fie și nouă

și... nu trebuie să pierdem o clipă din vedere latinitatea noastră, adică obîrșia... neamului nostru.”

Traducerea este făcută cu credință scrupuloasă față de original, într-o limbă suplă, smălțată cu neologisme sau cu arhaisme. Expresiile și cuvintele cu ușor parfum rustic — deși mult mai rare decît la Coșbuc — (**ne-apucă noaptea, o rupe de fugă, crîng, tindă, a cășuna, dor etc.**) tind să răspundă orizontului de așteptare al unui public larg. Și într-adevăr, deși astăzi ne pare ușor desuetă, eăci „limba actuală” a începutului de veac nu mai este identică cu cea a sfîrșitului nostru de veac, traducerea lui Nicolae Pandelea a circulat mult la vremea ei, deoarece proza se citește mai ușor decît versurile.

Faima lui Eugen Lovinescu se datorează în special cercului său literar și operelor sale critice, mai puțin cunoscută fiindu-i activitatea la catedră, ea profesor de latină, și cea de traducător al autorilor clasici de primă valoare în ierarhia, mărturisită, a marelui critic : Tacit, Horațiu, Vergiliu. Traducerea **Eneidei**, în proză, a apărut în 1938, după cea a **Analelor** lui Tacit și cea a **Odelor** horatiene, ca cea mai izbutită dintre cele trei tălmăciri. Foarte fidelă, scrisă în fraze fluide și firești, fără prețiozități fals poetice, ea constituie o demnă paralelă a originalului clasic, care, ca orice text de maestru, sună decontractat, calm, nelăsînd să răzbată la neteda lui suprafață teribilul zbucium creator pe care s-a întemeiat. Lovinescu a apelat și el, cu măsură, atît la arhaisme (**cerbice, a grăi, a pogori, prihană etc.**), cît și la limbajul rustic (**flăcău, maramă, păsuri, laviță etc.**) și la sintagmele epicii folclorice românești (**ca prin farmec, dacă nu mi-ar fi fost scris, se chibzuia în fel și chip etc.**), subliniind prin aceste ultime modalități legătura generică a epopeii, fie ea și cultă, cu basmul și cu balada, ca ramuri crescute din același străvechi trunchi mitic.

Iată în traducerea Lovinescu, despărțirea de viață, pe cîmpul de luptă, a Camillei, făptura minunat plămuită de Vergiliu din grație feciorelnică și vitejie bărbătească :

„Pînă aici, Acca, m-au ținut puterile ; acum m-a răpus rana cumplită, și toate în jur mi se învâluie în beznă. Aleargă și du-i lui Turnus vorbele mele din urmă : să-mi ia lo-

UMANIȘTI ROMÂNI

cul în luptă și să alunge pe troieni de la zidurile noastre. Și acum, rămulii cu bine..

Vorbind astfel, lăsă frîul din mînă și, oricît se opinti, lunecă la pămînt. Frigul morții o desfăcu apoi de legăturile trupului; își plecă gîtul mîldios și capul îngreuiat de moarte, se aplecînd armele, și sufletul mișnat îi zbură ca un geamăt printre umbre.

Un valer năprasnic se iscă atunci, lovind stelele de aur.

(XI, 823-833)

În anul 1956, la aproape șaiszeci de ani de la versiunea Coșbuc, apărea o altă traducere în hexametri: cea datorată lui Dumitru Murărașu, distins clasicist, autor și al tălmăcirii, de asemenea în metru original, a poemului lucrețian **Despre natură**. Și această versiune vedește o surprindere în adîncime a epopeii latine, precum și un rar talent de mînuire a dificilului metru. Textul are cursivitate și naturalitate, dar totodată vibrație poetică și solemnitate epică. Tonul se înalță uneori în patos și metaforă, alteori are un curs liniștit, ca pasul măsurat de cale lungă.

Lată cum sună aici același sfîrșit al Gărtii a doua:

Noaptea trecuse acum, iar eu mă-ntorsei la tovarăși, / Cită uimire pe mine, găsind că aici s-adunase / Să mă-nsoțească un număr mareț de leșei și războinici, / Gloata bejeniei strînsă, popor ce te umple de milă. / De pretutîndeni veniți, pregătiți în cîraș și mijloace, / Numai să-i duc pe tărîmuri oriunde, pornind peste ape. / Însă lucafărul, iată, sălta peste crăstele Idei, / Ziua din nou aducînd și danai stăpîneau ale Troii / Praguri de porți, iar nădejdea de sprijin era de-acum stînsă. / Sortii mă plec și pe tată-l ridic, apucînd către munte.

(II, 795—805)

Nu putem omite în această enumerare traducerea alcătuită de Teodor Naum, cunoscut profesor clujean și admirabil tălmăcitor din latină, traducere apărută în anul 1979 și limi-

tată la primele șase căști ale poemului. Naum a ales și el endecasilabul, ca fiind mai fluid și mai familiar cititorului român, căruia îi sună firească, de pildă, curgerea ritmică a sonetelor eminesciene. În plus, traducătorul a urmărit claritatea și puritatea expresiei (puține arhaisme, puține neologisme, „vocabularul fiind luat din limba poporului și a scriitorilor noștri clasici”, precum spune el însuși) și, lucru mai rar, a fost preocupat de eufonie: sinerzele și hiaturile artificiale sînt cu grijă evitate.

Propunem drept ilustrare chiar începutul eposului vergilian:

„Eu arme cînt acum și pe bărbatul
Cel care, de pe plaiurile Troiei,
El cel dintîi, veni mînat de soartă
Pe tărîmuri lavinici, în Italia.
Mult timp l-au aruncat pe dînsul zeii
Și pe uscat și pe adîncul mării
Din pricina miniei nempăcate
A aprigei Ianone. Multe încă
A suferit și în război, pe urmă,
Getatea pînă s-o întemeieze
Și zeii pînă să-i aducă-n Latii
Așa născutu-s-a latina gîntă,
Așa părinții noștri de la Alba
Și zidurile Romei cele nalte.”

(I, 1-7)

Cine ar încerca o ierarhizare riguroasă a celor cinci traduceri ar risca să greșească, oricare i-ar fi opțiunea. Desigur, fiecare dintre ele ar fi perfectibilă într-un amănunt oarecare; dar fiecare este, în felul ei, o biruință, căci a răspuns unui imperativ al vremii ei. Fiecare constituie o oglindă credincioasă — atît cît poate fi o traducere — a Eneidei, șlefuită cu respect, cu dragoste și cu har. Fiecare mărturisește nevoia culturii noastre de a reveni periodic la capodopera vergiliană, consubstanțială nouă, ca la un izvor mereu viu de semnificații esențiale și de bucurii estetice.

lector univ. dr. Gabriela CRETIA,
Universitatea București

1) Jean Bayet, „Literatura latină”, versiunea românească, 1972, p. 393

* Menționăm reapăririle recente. Versiunea Lovinescu a fost receditată integral, în revizia lui Eugen Cizek (1964 și 1967) și antologie în revizia Gabrielei Cretia; versiunea Coșbuc a reapărut în 1980, sub îngrijirea Steliei Peterel.

Moștenirea lingvistică a antichității greco-latine

Cultura noastră, componentă distinctă a celei europene, poartă pecetea indelebilă a culturii antichității greco-latine, preluată în forme variate în diferite epoci istorice, asimilată și dezvoltată în mod creator și specific. Vorbind despre cultură, gândul se îndreaptă îndeobște spre literatură, mitologie sau arte plastice, domenii interferente și care au inspirat nenumărate opere ale epocii moderne. Ca atare cunoașterea limbilor clasice și a culturii greco-latine a devenit de multă vreme o cerință indispensabilă în formarea oricărui om cult al zilelor noastre. Putem exemplifica această idee referindu-ne doar la două din multele exemple care ne stau la îndemână. Astfel, cine oare, admirând celebra statuie **Laocoon și fiii săi**, expusă la Muzeul Vaticanului din Roma, operă a trei sculptori din Rhodos, de la sfârșitul secolului al II-lea î.e.n. — Agesandros, Polydoros și Athenodoros, va înțelege semnificația ei fără a fi citit pasajul vergilian din *Eneida*, c. II v. 200-224 care par să se fi inspirat din ea? Sau cine va pătrunde pe deplin mesajul conținut în eseu lui A. Camus, **Le mythe de Sysiphe** (1942), în care scriitorul francez apelează la simbolul mitic pentru ilustrarea concepției sale privitoare la acceptarea lucidă a condiției umane, fără a cunoaște mitul grecesc care îi stă la bază și care a fost interpretat de pe poziții raționaliste încă în antichitate de către poetul latin Lucretiu (*De rerum natura*, V. 995-1002)?

Totodată, nu trebuie să uităm că în fondul cultural al unui popor un loc privilegiat îl ocupă limba, cea dintâi și cea mai directă formă de expresie a spiritualității unui popor, oglinda istoriei sale nescrise, a obârșiei sale și a relațiilor cu alte popoare. Limbile europene în general și cele romanice în special au apelat mereu la izvorul veșnic viu al limbilor clasice. Astfel, fondul lingvistic greco-latin, parțial moștenit, parțial preluat prin împrumut a contribuit în mare măsură la crearea unității de cultură a societăților moderne. Această unitate cu rădăcini adânci se manifestă cu pregnanță în

constituirea unor limbaje tehnice, ale căror elemente s-au răspândit nu numai în limbile indo-europene, dar și în idiomi cu cele mai diverse origini și structuri.

Pentru perioada mai veche ne putem referi la terminologia calendaristică. Este vorba de numele lunilor, care au fost preluate din latină și adoptate în formele aproape identice grafic — chiar dacă având pronunțări diferite; așa, de pildă, lat. **Martius** (mensis), ce-și trage numele de la zeul Marte, a dat rom. **Martie**, fr. **Mars**, it. **marzo**, span. **marzo**, germ. **März**, sued. **mars**, eng. **March**, rus. **mart**, magh. **Marcus**, turc. **Mart** etc.

La fel din lat. **October** provin rom. **octombrie**, fr. **Octobre**, it. **ottobre**, span. **octubre**, germ. **Oktober**, sued. **oktober**, eng. **October**, magh. **Oktober** etc.

Dar de ce a 10-a lună a anului e formată pe baza numeralului 8 (lat. **octo**)? Răspunsul ni-l dau informațiile despre calendarul roman: în secolul al VIII-lea î.e.n., potrivit tradiției, Romulus ar fi împărțit anul în 10 luni, începând cu 1 martie; în secolul al VII-lea, Numa Pompilius a adăugat încă două luni, iar în sec. I î.e.n. Caesar, o dată cu reforma calendarului, a mutat „Anul Nou” la 1 ianuarie, păstrând însă vechile denumiri. De altfel, însuși termenul **calendar** e de origine latină, fiind derivat de la **Kalendae** — numele primei zile a fiecărei luni.

În ceea ce privește numele zilelor săptămânii, ele au fost preluate din greacă în latină și de aici moștenite în limbile romanice și împrumutate pe cale semantică (prin echivalarea numelor de divinități) în limbile germanice. Așa, de exemplu, gr. **éméra Selenes** „ziua Lunii” a fost tradus în latină prin **Lunae dies**, rom. **luni**, fr. **Lundi**, it. **lunedì**, sp. **lunes**; sintagma latină a fost tradusă în vechia germană prin **Montatag**, germ. **Montag**, sued. **mandag**, eng. **Monday**.

Este bine cunoscut aportul termenilor greci și latini în constituirea limbajelor tehnice și științifice, ca rezultat al unui proces neconținut, început în zorii epocii moderne și

OPINII

continuat pînă în zilele noastre. Demnă de remarcat este marea capacitate de adaptare semantică a termenilor antici la cele mai recente realizări ale tehnicii și științei actuale; alături de bine-cunoscutele de acum denumiri **cosmodrom** sau **cibernetică** se mai pot cita mulți alți termeni precum **criogenie** „metoda îmbalsămării prin înghețare” (din gr. **Krios** „frig, ger”), **hologramă** „imagine tridimensională a unui obiect” (din gr. **olos** „întreg, tot”), **minicardiograf**, **videofon** „telefon cu ecran de televiziune” și numeroase altele, înregistrate în dicționarele de specialitate.

În urmă cu peste două decenii, acad. Al. Graur atrăgea atenția¹) asupra faptului că, în epoca noastră, majoritatea zdrobitoare a termenilor internaționali este formată din elemente latine în primul rînd, grecești în al doilea rînd — cuvînte și sufixe care pătrund chiar în limbi în general refractare la împrumuturi, precum ceha, germana sau maghiara.

Lexicul latin este pe cale de a se generaliza prin împrumut în limbile

din Europa și în multe limbi din restul lumii, aceleași elemente pătrunzînd în vocabularele lor tehnice, științifice, politice, înlăturînd mereu termeni locali, legați de forme de civilizație perimate. Acest proces se intensifică pe măsura progresului economic, social și cultural, evoluția convergentă a societăților umane, îndeosebi ca efect al revoluției tehnico-științifice, atrăgînd după sine, cu necesitate, o evoluție convergentă a limbilor, prin difuzarea rapidă a aceluiași termenii cu ajutorul presei și al mijloacelor de mass-media.

Și astfel, asemeni celorlalte forme ale culturii antichității greco-latine, care n-au încetat să-și exercite influența asupra culturilor moderne, vocabularul grec și cel latin continuă să servească drept izvor de îmbogățire și perfecționare a limbilor actuale în domeniile care ilustrează, în cel mai înalt grad, progresul social.

prof. univ. dr. Lucia WALD,
Universitatea București

1. — Al. Graur în articolul „La langue de l'avenir” în vol. „To Honor Roman Jakobson” (1967), reproduș în română „Limba viitorului” în vol. „Scrieri de ieri și de azi”, B. 1970, p. 33—43.

OPINII

Poetica latină în școală

Latinitatea limbii latine și romanitatea poporului român conferă dimensiuni și coordonate de tip special interesului pentru universul umanist al culturii și civilizației romane. Cunoașterea valorilor spiritualității române reprezintă pentru poporul nostru un aspect fundamental al cunoașterii de sine.

Școala românească are datoria fermă să înarmeze tineretul cu o bază temeinică, teoretică și aplicată, pentru înțelegerea și interiorizarea noțiunilor referitoare la identitatea noastră etnică, morală și spirituală, pentru făurirea unei imagini unitare despre evoluția gândirii umane. Latinitatea, componentă fundamentală a fizionomiei spirituale a poporului nostru, este abordată în diverse discipline de învățămînt: istoria, limba și literatura română, filozofia, literatura universală. Programarea disciplinelor de studii a conținutului acestora pe parcursul anilor de școală se realizează pe fundalul dezideratelor prioritare ale unui învățămînt politehnizat și legat de cerințele practicii productive.

În acest context, spațiul acordat disciplinelor umaniste este inevitabil

mai restrîns, ceea ce impune școlii, ca instituție instructiv-educativă, urgența esențializării, cristalizării și sistematizării cumulului de informații, transferul acestora în flux continuu și unitar. Rezonanța socială a exemplarității metodologice și științifice, al tensiunii afectiv-emoționale a orelor de curs, reprezintă poate cea mai adecvată pledoarie pentru viabilitatea clasicismului latin. Învățămîntul umanist, în special cel clasicist, a devenit obiectul unor rezerve serioase și al unor controverse aprinse, nu dintr-o respingere rigidă apriorică a valorilor conținute în studiul organizat, ci dintr-o saturație firească la balastul scolastic al unor concepții fanatice-exclusiviste și al unor modalități arhaice de predare-învățare.

Păstrăm o dreaptă măsură a judecății de valoare și nu vom nega sau minimaliza contribuția școlii tradiționale la formarea unui autentic spirit umanist prin educația de tip clasicist, dar nici nu putem ignora că anumite precedente create în tehnologia didactică au provocat o reacție de suspiciune și de înstrăinare față de o disciplină „sacralizată” prin artificialitate și ermetism.

Vom încerca să imaginăm sintetic o proiectie asupra unei lecții integrale, care să exploreze maximal valențele unui mesaj latin, îndeosebi de poetică, în consens cu programa propusă pentru studiu elevilor de la clasa a XII-a filologie, zi, și a XIII-a filologie, seară.

Realizarea unei traduceri cât mai fidele a originalului, dar și expresive, stimulează imaginația elevilor în domeniul semanticii limbii române, atât sub aspectul proprietății termenilor, cât și sub cel al sinonimiei plastice, dacă printr-un efort de cooperare activă, profesorul împreună cu elevii, încearcă să depășească etapa traducerii *ad litteram* și să realizeze o traducere elegant stilizată. Considerăm că prin interzicerea folosirii iuxtelor și a traducerilor libere, elevii sînt privați de dreptul de a compara, de a face analogii și în final, de a selecta soluții preferențiale. Libertatea de a folosi ca instrumente de lucru traduceri deja valide nu îi înstrăinează pe elevi de originalul latin, ci dimpotrivă, declanșează o veritabilă competiție cu traducătorii. O probă de traducere liberă în cadrul Olimpiadei de limbă și literatură latină, cel puțin în faza de preselecție, ar aduce adulților care se ocupă de instruirea elevilor, acel val de inteligență, de prospețime, încă insuficient cunoscută și exploatată pentru binele și bucuria noastră, a tuturor.

Poemele latine pot fi interpretate ca sinteze ale unor mentalități și concepții progresiste despre condiția umană. Incitarea pasiunii pentru rigoarea cunoașterii, educarea gustului estetic, corelarea valorilor morale ale antichității cu cele ale societății moderne, reprezintă aspecte fundamentale prin care poemele latine, departe de a fi specii literare perimate, ermetice și mortificate, își dovedesc o puternică viabilitate spirituală și o profundă capacitate de integrare în procesul de instruire și educație umanistă.

Poemele latine, subordonate cerințelor de înglobare sincretică a unui cod de informații și a unui cod moral de existență, constituie, în istoria literaturii, un model de concentrare și de iradiere a mesajului artistic, o lecție de poetică austeră, în același timp savantă și accesibilă.

Transpunerea în practica activităților curente la clasă a virtuților formative ale studiului limbii și literaturii latine este frînată de anumiți factori în fața cărora, rigoarea și ingeniozitatea profesorului sînt inhibitate. Constrîns de tensiunea economiei de timp, profesorul, fie că dă câștig de cauză numai unor anumite aspecte, fie că stimulează o trecere rapidă în revistă a tuturor laturilor. Și într-un caz și în celălalt, lecția este incompletă, o dată prin omisiune, altă dată prin superficialitate. Unele amendamente aduse concepției în proiectarea metodică și cea a manualelor ar putea oferi un sprijin real profesorului. Desigur că nimeni nu poate pre-

OPINII

tinde monopolul soluției perfecte, ideale. Îmbunătățirea constantă a metodologiei didactice este în primul rând rodul unui efort colectiv, în cadrul căruia, fiecare profesor este dator să vină cu sugestii izvorâte din experiența personală.

În lumina celor enunțate mai sus, îmi exprim speranța că sugestiile pe care le voi aduce în privința maximalizării eficienței fiecărei ore de curs, cu referire specială la poetică, nu vor fi lipsite de interes. În ce privește metodică predării poetice latine as propune ca recomandările privind succesiunea și conținutul etapelor lecției să țină cont de necesitatea proporționării mai nuanțate între aria noțiunilor de limbă și aria noțiunilor de literatură, în scopul achiziționării progresive și sincronizate de cunoștințe. Cât despre succesiunea propriu-zisă a fragmentelor propuse de manual spre analiză și interpretare, consider că, în conjunctura actuală a crizei de timp la orele de curs, ordonarea textelor și autorilor după criteriul cronologic și după acela al abordării monografice, creează riscul discontinuității în studiu și nu favorizează făurirea unei imagini unitare despre poetică latină. Poate că dispunerea textelor după criteriul unității tematice (prefațată de o prezentare sintetică asupra evoluției istorice a literaturii latine — lucru oare, parțial, a și fost făcut în capitolul introductiv) — ar crea premisele unei fluente a studiului și ale cunoașterii progresive a conceptului de artă poetică latină. Anticipând, prin câteva lectii de prezentare a vieții și operelor poeților studiați, s-ar putea crea reperele teoretice ale determinărilor istorice, politice, ideologice, sociale, morale și estetice ale analizei literare comparate (modalitate de abordare a textului literar, cu care elevii sînt deprinși de la orele de literatură română și teorie a literaturii). În viziunea unei ordonări tematice comparate, propun următoarea variantă de sistematizare, care respectă opțiunea pentru Lucrețiu, Vergiliu, Horațiu, Ovidiu, ca autori studiați la școală:

1. poemele latine, sinteze ale mentalităților și concepțiilor progresiste despre condiția umană;
2. epopeea, modalitate artistică de reflectare a conștiinței naționale;
3. confesiunea poetului despre rolul și modalitățile de expresie a artei poetice;
4. rezonanțe ale actualității politice-sociale în opera poetică;
5. arta poetică, ecom al trăirilor personale;
6. interferența planului narativ cu cel liric, particularitate constantă a poeziei latine.

Studierea paralelă și comparată a unor fragmente selecționate poate fi îndeplinită în perspectiva conceptului de umanism, gândit de o maximă convergență și iradiere valorică.

Reflectarea dezanthropomorfizantă a realității, confesiunea eului poetic cu privire la funcția social-educativă a artei, oglindirea artistică a luptei ființei umane cu destinul advers, negarea convenției formal-estetice prin forța de iradiere afectiv-emoțională a textului poetic, atitudinea de contestare a răului și de receptare a valorilor umane, tendința de laicizare a miturilor și a credințelor religioase, transcendenta eticului în estetic, reprezintă câteva din componentele unui concept unitar despre om, cristalizate artistic în poemele latine.

Dacă propunerile privind remanierea manualului școlar, în sensul programării și ordonării progresive, pot crea rezerve și obiectii, elaborarea unei antologii pe principiul selecției tematice progresive, poate fi reținută, fie și cu beneficiu de inventar, de formele interesate de modernizarea și perfecționarea învățămîntului de tip clasicist, în spiritul integrării sale organice în procesul de educație școlară și de educație permanentă.

prof. Virginia PARASCHIV

Mitul jertfei sau suferința creației

Venit din esența străvechilor mituri cosmogonice, mitul creației prin jertfa de sine are la bază ideea nașterii universului prin uciderea Uriașului Primordial (Purușa sau Ymir în Asia de Est), prin sacrificiul unei Fete (în Indonezia și Oceania, în vederea obținerii unor situații benefice pentru comuniune), nu departe de spiritul tragediei grecești **Ifigenia în Aulida** de Euripide.

„În creație, spune Mircea Eliade, era divinitatea care se sacrifica pe sine, și în alte episoade creaturale din miturile omenirii, se sacrifica, de asemenea, ființa cea mai dragă, cea mai apropiată”.

Din această perspectivă, atât jertfirea Anei (Caplea), cât și a Ifigeniei, fiica lui Agamemnon, sînt momente indispensabile împlinirii faptei umane: fie realizarea unei opere, ca aspirație spre perfecțiune, spre divin, fie înfăptuirea istoriei, la antici, subordonată voinței zeilor: „Sufletele celor căzuți «însufleteau» neamul, așa cum (...), în antichitate, o expediție era însufletită prin jertfe rituale” (Mircea Eliade). Din punct de vedere metafizic, transfigurînd conceptual și estetic jertfa în sine, mitul Mesterului Manole este văzut de către Blaga drept o „sublimare sofianică a străvechiului motiv de o aproape incredibilă cruzime”.

Află deci sub pecetea tragicului, opera anonimului român și cea a lui Euripide poartă, în esența ei, elemente reprezentative, care facilitează suprapunerea mitico-tematică și trasarea interferențelor, stabilite prin paradigma cosmogonică, în domeniul transferului substanțial ce presupune anularea umanului.

Definitorii pentru coordonatele mitului jertfei, limita și posibilitatea alegerii se interrelaționează, generînd un ansamblu ce corespunde condiției tragicului: destinul (Moiră), fatalitatea (Ananké), greșeala, în „cele trei determinări clasice ale sale, legate de manifestarea voinței eroului (hybris, hamartia, até), divinitatea ca termen de echilibru, în manifestarea voinței eroului, tensiunea ca rezultat al confruntării tragice” (Horia Bădescu).

Juxtapunerea eroilor tragici se greșează, în lumina acestor două as-

pecte — limită și alegere —, pe două tipuri de definitorii: creatorul sau actantul care jertfește și actantul jertfit. În fond, și actul lui Agamemnon presupune existența acelorași raporturi — jertfit-jertfitor și limită-alegere —: plecarea oștilor ahee către Troia, pentru a răzbuna răpirea Elenei și „să întregească cinstea lui Menelaos”. Coincidențele continuă și la nivelul fatalității: așa cum zidurile se surpă și Manole, pe locul ales, nu poate înălța mănăstirea, tot astfel, în strîmtoarea Euripos, flota Eladei este „întuită în port de vînturi neprielnice”. Singur, eroul tragic trebuie să afle prețul împlinirii misiunii sale. Clausturat în sine, suportă, în absolută tăcere, înfruntarea cu divinitatea, lupta psihologică și căderea în neant. Condamnat la împlinirea destinului, este supus „întunecatului” Ananké, coordonatoare a firului epic ce-l depășește, ca motivație și înțelegere, pe erou (aflat „sub greutatea unei fatalități” nemilose, al cărei sens ea încerca zadarnic să-l înțeleagă — Festugière). Legea după care el va acționa este cea a destinului implacabil, în virtutea căreia conștiința umană, „dialectică și contrariată” (Horia Bădescu), nu mai este supusă rațiunii și nu-și află motivația decât ca un „reflex al voinței divine”. Atît Manole, cât și regele aheu sînt tutelați de judecata apriorică asupra jertfei; subordonați fiind condiției tragice, se supun, inconștient, așteptării semnelor divine, știind „în absența” imposibilitatea realizării „creației” fără sacrificiu. Visul mesterului își găsește corespondentul în consultarea de către regele grec a preotului, cititor al „victimelor arzînde”. Concluzia transpare și în lumina riturilor arhaice ale fertilității, care cereau sacrificiul celei mai frumoase fecioare (James Frazer).

Ambii eroi se află sub semnul fatalității, chiar înainte de a porni întru realizarea faptei (la care sînt condamnați prin sorginta lor „divină” — eroi unici, cu înzestrări deosebite): Manole alege un loc sordid „crizei construcției” și, implicit, jertfei, iar Agamemnon cunoaște faptul că Ifigenia este cea sorocită pieririi, fiind „cel mai frumos vlăstar al

anului" pe care l-a închinat „zeiței purtătoare de lumină". Din punct de vedere al „logicii fatalității" (H. Bădescu), poate fi văzută și sosirea Anei, ca o împlinire totală a sinelui, ca o regăsire absolută, similară unei stări necesare sacrificiului; în același timp, amăgirea Ifigeniei, în vederea nunții cu Ahile, presupune, din partea eroului tragic, ce nu dezvăluie secretul — ca și la Manole, porunca —, o integritate, un caracter exemplar, pus în situația de a-și asuma hybrisul pentru împlinirea jertfei. Forța morală a celor doi eroi, în plan mitic, venită din structuri monolitice, îi va conduce ineluctabil spre moarte. Văzute în paralel, „jocul" Anei și „nunta" Ifigeniei sînt, în fond, sărbători ale vieții. Era chiar necesar ca această situație „a lumirii" viitorului jertfit să existe, pentru a nu porni noua construcție pe sacrificiul întunecat, lumina momentului anterior asigurînd, astfel, împlinirea faptei. Jertfa presupune însă și transferul de substanță, trecerea lui Manole, prin zidirea Anei, în operă; respectiv, înfruntarea personală a lui Agamemnon cu forțele ostile „cu fatalitatea, prin fiica sa.

Hybrisul eroului tragic are la bază un cod interpretat în mod personal, sfidînd superioritatea divinității și, prin aspirația spre înalt, dorind a deveni „egalul zeilor sau, cel puțin, a se ridica împotriva lor" (Guy Racket). Dorința lui Manole de a împleti umanul cu divinul din el, conștientizat, apriga voință a lui Agamemnon de a înfrînge Troia, dovedindu-și invincibilitatea, dar resimțind dramatic dragostea de părinte, declanșează cataclismul interior. Înfruntare finalizată, de altfel, prin anularea entității umane, prin atrofierea spiritului și absoluta victorie a vocației de creator, respectiv conducător de oști.

Zei și destinul coincid, ca finalitate, cu statul și puterea colectivă. Din cauza acestor forțe diferite ca sens, identice, însă, în modul de manifestare se scindează divinul de uman și jertfa devine modalitatea sigură a împlinirii, sfidînd potrivnicia fatalității. Dar chiar actul jertfirii presupune o nouă confruntare de

forțe: depășirea condiției umane prin înfruntarea divinității nu mai conduce spre dualitatea muritor-nemuritor. Se redimensionează perisabilitatea printr-o falsă ipostază de zeitate, iar statutul nou-creat al eroului se situează la un nivel superior, strict raportat însă la uman și „divinul uman". Întoarcerea lui Agamemnon către condiția telurică îi este fatală, ca și lui Manole, de altfel, care nu-și mai poate recupera eul jertfit prin Ana. Împlinirea divină și neîmplinirea umană sînt tocmai drumurile ascendent și descendent ale destinului, înglobat chiar în structura personajului tragic. Destinul pare a i se supune dorinței eroului de a-și depăși condiția, dar el este cel care înfăptuiește pedeapsa: prin imolarea Anei, Manole se pierde și pe sine și moare, împlinind un blestem nerostit al femeii, ce-și lasă copilul orfan. La Euripide, fenomenul pare întrucîtva virtual: Clitemnestra își ucide soțul, asumîndu-și vina totală, pedepsind nu în numele Ifigeniei, ci în numele jertfei, pe Agamemnon și răzbunînd minciuna nunții fiicei sale. Pedeapsa vine însă nu asupra unui erou tragic fericit. Manole și Agamemnon împlinesc irrealitatea coexistenței uman-divin, acceptînd ritualul sacru, în lumina pierderii entității și împlinirea condiției demiurgice a creatorului-conducător.

Mitul jertfei oglindește implicit tendința omului spre Idee, aspirația spre absolutul puterii divine. Istoria celor doi eroi, Meșterul Manole și Agamemnon, conține însă și replica destinului: limita inexpugnabilă a unui nou statut aflat sub dominația sfîrșitului tragic. Conștient de importanța faptului ce trebuie împlinit, eroul nu pregetă în a sacrifica și a se sacrifica. Tocmai prin această conștiință a valorii „regele grec și meșterul zidar român se situează la cota cea mai înaltă de expresivitate a tragicului, asumîndu-și și înfruntînd destinul, în linia marilor mituri esențiale ale omenirii.

Laura MEȘINA,
clasa a XII-a,
filologie-istorie,

Liceul Economic din Focșani

Interdisciplinaritatea — un nou umanism

Renașterea, cum știm, a avut nevoie de titani și a creat titani. Leonardo da Vinci a fost la fel de genial ca artist plastic, matematician ori inventator tehnic. „Princepele renascentist”, Erasm din Rotterdam a fost și el un bun cunoscător al tuturor științelor timpului și artelor liberale, care în sistemul vremii era alcătuit din gramatică, retorică, dialectică, aritmetică, geometrie, astronomie și muzică. Idealul lui „omul universal” l-au ilustrat și unii cărturari români, precum Nicolae Milescu, bun cunoscător al filologiei clasice, geografiei, etnografiei, istoriei, diplomației, politicii, ori Dimitrie Cantemir, unanim apreciat ca filozof, romancier, muzicolog, orientalist, geograf, etnograf, istoric, diplomat, om politic etc.

Reînvierea umanismului în epoca noastră nu se mai poate realiza însă pe astfel de coordonate din motive bine cunoscute. Disputa contemporană între specializare și pregătire multidisciplinară își are istoria ei. Tradiția își exercită și ea tirania peste tot, inclusiv în ceea ce privește cercetarea științifică. Definindu-se ca un necesar element al continuității, absolutizată, ea poate deveni ușor factor de frînare a dezvoltării. De aceea interdisciplinaritatea se vrea (și este) o soluție originală, proprie însăși esenței evoluției fenomenelor, dialecticii vieții. Ea dă un răspuns mult mai imediat și concludent esenței acestora, este, altfel spus, replica de competiție dată obiectului modern de către științele moderne (și nu la modă!). Cum preciza J. Piaget¹, în opoziție cu fragmentarea la care obligă concepția pozitivistă, interdisciplinaritatea încetează de a mai fi un lux sau un produs de ocazie, devenind însăși condiția progresului în cercetare. Aceasta nu trebuie însă să ne ducă la concluzia greșită a universalismului metodologic al unei științe; dimpotrivă, fiecare știință, mai târziu sau mai devreme, trebuie să-și elaboreze propria epistemologie.

Interdisciplinaritatea devine apoi o soluție eficientă față de agresivitatea informațională contemporană, pentru că o filtrează și modelează esențial, favorizând spiritul critic. Este bine știut că, deși în 10—15 ani

cunoștințele umane cresc de la simplu la dublu, volumul cunoștințelor utile descrește, aceasta și pentru motivul că povara de fapte a unei discipline variază invers proporțional cu gradul de maturitate. Interdisciplinaritatea replică și științei specializări, păstrând, totuși nostalgia vechiului umanism despre care vorbeam la început. De aceea și este în fond, din punct de vedere al cunoașterii, un concept „naiv”, dar care realizează economie de timp în cercetarea unor probleme și sarcini aproape imposibile pentru o singură disciplină. Ea menține curiozitatea și interesul științific, iar din punct de vedere practic, formează spirite inovatoare, creative, ușor adaptabile la mobilitățile profesiunii.

Din punct de vedere istoric, interdisciplinaritatea reprezintă etapa contemporană a abordării obiectului științei. Istoria acestora o dovedește cu prisosință. Medicina, să zicem, a avut o primă etapă empirică, descriptivă, de observație, în care interpretările subiective abundă, fără a putea afirma că toate erau în exclusivitate eronate. Medicina experimentală apare abia în secolul trecut, prin meritul lui Claud Bernard. La fel în oricare alt domeniu. Matematica preoților egipteni genera tot atunci geometria euclidiană. O cauză comună cunoașterii împingea apoi matematica spre algebră și generalizări din ce în ce mai cuprinzătoare, chiar probabilistice. Așadar, nu se poate reproșa nimănui existența obiectivă a unor etape, de la simplu la complex, de la concret la abstract. Interdisciplinaritatea a fost și este posibilă numai în momentul și în măsura în care științele ating grade de înaltă generalizare, conceptualizare.

În procesul dialectic al cunoașterii, interdisciplinaritatea nu dispăre ca unele științe autonome, dimpotrivă, poate contura noi structuri obiective, noi științe, concomitent cu elasticizarea granițelor dintre cele existente. Mai mult: ceea ce astăzi este interdisciplinaritate, mâine poate fi, la rîndu-i, disciplină.

Cu toate acestea abordarea interdisciplinară se mai lovește încă de mai multe obstacole subiective sau obiective. Să le analizăm pe rînd.

Există, se pare, o aversiune firească a specialiștilor față de orice întrebare care ar putea să le diminueze autoritatea, față de orice domeniu în care au, altfel spus, deficiențe de informație. Ignoranța elegantă ori chiar negarea unui domeniu este o modalitate comodă de eschivă de la competiție. Cum spunea cineva: „limitele cunoașterii în domeniul străin, sînt limitele care coincid cu propriile tale cunoștințe din domeniul sau despre domeniul respectiv”². Trebuie luate în considerare apoi anumite legături afective care-l subordonează pe cercetător unor metode de studiu ce i-au creat deja suficiente satisfacții. Obişnuința cu un anumit mod de prospectare, investigare, creează și în aceste situații acomodări dificile la altceva. Metaforic vorbind, „paternitatea ideilor este mai încărcată de subiectivism și mai catatimă decît paternitatea biologică. În timp ce poți să intri în conflict cu propriul copil pe teme de idei sau principii (conflict între generații), nu poți intra în conflict cu propriile tale idei, cu care te identifiți. Dacă propriilor copii le admitti defectele, făcînd concesii prin minimalizare, cu atît mai mult aplici acest sistem propriilor idei”³.

Există apoi o teamă de reciclare deloc neglijabilă, chiar dacă ea nu este exprimată sau simțită în mod conștient. Probabil că există încă deficiențe în însăși forma organizatorică de realizare a acesteia asupra căreia ar trebui să medităm mai mult. Ne amintim, zîmbind astăzi, despre revolta țesătorilor manuali din Silezia (1812) împotriva războaielor de țesut mecanic. Astăzi, avem maeștri, tehnicieni și ingineri textiliști. Și totuși „revoltele” încă se reeditează, deși pe alt plan, cum ar fi împotriva calculatoarelor și matematicii moderne, să zicem. Dar, cum scria cineva, folosind calculatorul, medicul, arheologul, filologul, esteticianul etc. nu vor deveni ingineri electroniști, ci tot ceea ce sînt, dar îmbogățiți informațional. Ilustrăm în continuare cu un exemplu luat din disputa dintre medicină și cibernetică, dar realitățile rămîn valabile prin extensie și la alte domenii. Se vorbește frecvent (dar nejustificat) că, în timp ce informaticienii se află la a cincea generație a calculatoarelor, medicina a rămas abia la începutul primeia. Părerea, spun specialiștii în medicină, este pur subiectivă.

În avangarda ei, medicina (și nu numai medicina) a reușit să țină pasul cu evoluția științelor exacte, și aceasta într-o dezvoltare de mai mare amplitudine decît am fi tentați să bănuim.

Cel mai important obstacol obiectiv ar fi de aceea greutatea (nu imposibilitatea) acoperirii unui domeniu interdisciplinar de către o singură persoană. Aceasta ar trebui să fie nu o enciclopedie ori „bazar de cunoștințe”, ci un cercetător care prin studii personale a verificat și modelat gîndirea științifică în sens interdisciplinar.

Avem în vedere și durata diferită de realizare a nivelelor de calificare în domeniul științelor. Aceasta, din perspectiva funcționării eclaipei în cercetarea interdisciplinară. Observația a arătat că maturitatea profesională se realizează în științele pozitive și matematică, de exemplu, în jurul vîrstei de 24—26 de ani, în medicină, primul ciclu de specializare se încheie abia la 30—32 de ani. Decalajul de vîrstă n-ar trebui obiectiv să îngreueze contactul între specialiștii mai multor științe, deși nu-i mai puțin adevărat, fără nici un fel de discriminare, în genere, a-finitatea pentru noile domenii este prezentă cel mai frecvent la tineri în perioada de formare. Iată un argument în plus pentru a acționa formativ, prin întregul sistem de învățămînt, în favoarea perspectivei interdisciplinare. Dacă această vîrstă este ignorată, va fi cu mult mai greu de realizat acest lucru după integrarea lui socială. Pentru oricine este evidentă diferența dintre o instruire metodică, riguroasă, atent îndrumată și o altă „din mers”, ciugulită, la întîmplare. O cercetare UNESCO în acest sens este cit se poate de edificatoare, iar concluziile desprinse sugerează o radicală reorganizare a instituțiilor de învățămînt pe principiile sigure eficiente ale interdisciplinarității.

Raportîndu-ne la situația actuală de fapt, din punct de vedere al cercetării universitare, rezistența la interdisciplinaritate se poate nuanța și cu alți factori care pot fi în cele din urmă depășiți. Numim în primul rînd neomogenitatea celor mai multe catedre, chiar eterogenitatea lor, apoi faptul că nu toți membrii acestora sînt interesați într-o astfel de cercetare, măcar pentru o perioadă limitată de timp. De neneglijat

sînt și piedicile de ordin economico-material și organizatoric. Și așa mai departe. Cum spuneam însă, nici unul din aceste motive nu trebuie să împiedice redimensionarea interdisciplinară atât a procesului de învățămînt, cît și a cercetării științifice complementare acestuia.

Există însă și altfel de pericole ale interdisciplinarității, cele crescute din însăși substanța ei ca definiție negativă, nu mai puțin importantă însă decît cealaltă. Asupra lor trebuie să fim avizați în permanență. Așa ar fi pericolul diletantismului, superficialității, pierderii prin întinderea prea multor domenii pentru a căror aprofundare nu avem nici timp, nici capacitate intelectuală curentă etc.

Oricum, satisfacția rezolvării problemelor de bază prin perspectiva interdisciplinară, așa cum o dovedesc cu prisosință marile programe actuale menite să soluționeze probleme atîcîndva insolubile (cercetarea spațiului interplanetar, rezolvarea crizei mondiale a energiei etc.) este prea evidentă pentru timpurile noastre. Problema, cum spunea și acad. Șt. Pascu, nu era atît de acută atîta vreme cît se mai făcea artă

pentru artă și știință pentru știință. „Pe măsură ce principiul artă pentru artă a fost depășit, pe măsură ce știința nu se mai mărginește a oferi satisfacții personale unor savanți izolați în turnul lor de fildeș, în aceeași măsură principiul interdisciplinarității s-a transformat într-o necesitate imperioasă. Și tot mai imperioasă este această necesitate pe măsură ce viața este mai complexă, pe măsură ce nevoile societății cresc, pe măsură ce relația dialectică dintre bază și suprastructură devine hotărîtoare, pe măsură ce educația și cercetarea, știința își amplifică rolul între celelalte mijloace de producție”.

Așadar, dincolo de orice rezistență, interdisciplinaritatea⁵ constituie singura soluție proprie de cercetare a unor fenomene și așa destul de complexe și contradictorii, determină tonusul necesar progresului cunoașterii, optimismul unui nou umanism scientist, modern și contemporan nouă, cu nimic mai prejos decît cel renașcentist la care ne raportăm cu consecvență de cîteva veacuri bune.

conf. univ. dr. D. TIUTIUCA,
Universitatea din Galați

1. — J. Piaget, *L'Épistémologie des relations interdisciplinaires*, în: *L'Interdisciplinarité, problèmes d'enseignement et de recherche dans les Universités*, O.C.D.E., Paris, 1972, p. 131.
2. — V. Enătescu, *Cercetarea interdisciplinară în medicină*, în: „Forum”, 6, 1973, p. 76.
3. — *Ibidem*.
4. — Vezi art. Valențe ale cercetării interdisciplinare, în: „Forum”, 7, 1978, p. 20.
5. — Vezi și *Discipline et interdisciplinarité*, în: *L'Interdisciplinarité...*, et. cit., p. 83 și D. Tiutiuca, *Cercetarea interdisciplinară universitară*, Universitatea din Galați, Lucrările seminarului pedagogic universitar, Galați, 1979.

Certamen Ciceronianum Arpinas, 1988

Succesul crescînd al edițiilor succesive de pînă acum ale concursului internațional de limbă și literatură latină „Certamen Ciceronianum Arpinas”, desfășurat în fiecare primăvară în orașul natal al marelui orator, îl înscrie în cadrul manifestărilor culturale europene de anvergură ce urmăresc stabilirea unei noi orientări în tradiția umanistă propunînd limbile clasice ca principală modalitate de pregătire a unor buni specialiști nu numai în domeniul studiilor literare, istorice, filosofice și lingvistice, ci în orice alt domeniu. Necesitatea echilibrării pragmatismului excesiv spre care tinde societatea contemporană impune reîntegrarea valorilor clasicismului antic — ca fundament al oricărei renașteri spirituale — în sfera preocupărilor propedeutice ale oricărui specialist al vremii noastre, dar, implicit, și evadarea din canoanele scolastice și relevarea modernității (de fapt a perenității) aspectelor pe care le înglobează. Exclusivismul și izolaționismul care au stigmatizat studiul limbilor clasice nu-și mai au locul în cadrul mișcării de conștiință colectivă care se anunță sub forma reconsiderării studiilor clasice și a adecvării lor la cerințele unei pregătiri profesionale multilaterale.

Concursul de la Arpino a urmărit cu consecvență tocmai demonstra-

rea actualității clasicismului, relevînd valențele profunde ale gândirii ciceroniene care au sugerat participanților variate interpretări moderne. De pildă, aspectul cel mai general cuprins în întreaga tematică abordată (uneori chiar într-o formă explicită) l-a constituit educația oratorică. „Rhetorica” lui Cicero este în fapt o disciplină atotcuprinzătoare, o „universalis doctrina” care tinde să realizeze o largă mediere între compartimentele excesiv specializate în care este concepută, de altfel, și realitatea lurzii de azi. Prin intermediul ei s-ar putea realiza idealul umanist dintotdeauna: un profil uman multilateral și echilibrat. Dacă problematica operei lui Cicero poate și trebuie să devină actuală, acest lucru poate fi dus la capăt numai printr-o cercetare îmbinată a expresivității și măiestriei limbii în paralel cu substratul ideatic de profunzime. Desigur, cu fiecare an ce trece, orice speculație pornită dintr-o intuiție simplă se verifică prin confruntarea cu cîte o fațetă inedită și surprinzătoare a spiritului lui Cicero.

Textul de anul acesta aparține tratatului „De natura deorum” și se preta la o demonstrație a celor spuse mai sus, sfîrșind prin ilustrarea pluridimensionalității conceptului de limbă. Conținutul se configura simultan pe mai multe nivele aflate într-o strînsă concordanță și interdependență. Urmărirea dialecticii argumentației era dublată de sondarea progresivă a structurii textului de la formă (stil și terminologie) la idee și de adecvarea continuă a mobilității formei la specificul acestei idei. Problema relativității criteriilor de disociere a adevărului de fals, în jurul căreia se axa conținutul de idei nu era, deci, explicitată sub forma unui concept stabil, ci ilustrată în mod plastic printr-o „sententia” alcătuită un final deschis. Prin urmare, după examinarea textului, aveam revelația unei problematice foarte actuale, pusă în termeni de rigoarea și subtilitatea celor pe care singură latina le posedă. O abordare fără dificultăți la capitolul tehnic presupunea, în prealabil, un serios antrenament.

Echipa de anul acesta alcătuită din șase membri printre care: Dan Ungureanu și Bogdan Țăra din Timișoara, Daniela Băndilă din Brașov, Elena Vasilca din Constanța, Carmen Amihăesii din Suceava, s-a bucurat, prin grija Ministerului Educației și Învățămîntului, de o pregătire intensă de trei săptămîni. Realizată cu maximă pricepere și dăruire de membrii Catedrei de limbi clasice a Universității din București: Mihai Nichita, Dan Slușanschi, Francisca Băltăceanu, Gabriela Creția, Eugen Cizek, Constant Georgescu și Liviu Franga, pregătirea ne-a condus către o relevare globală a plurivalenței operei lui Cicero dublată de o temeinică aplicație la text, avînd drept consecință o cit mai precisă și mai adevărată pătrundere a valorilor lui.

În ceea ce mă privește personal, datorez, cel mai mult în pregătirea mea celei care, încă din primul an de liceu, mi-a insuflat ca o admirabilă probitate și competență profesională pasiunea pentru cercetarea fenomenului lingvistic (ale cărui nivele de studiu sînt fundamentate de limbile clasice): prof. Maria Morogan.

Succesul din acest an reprezintă un nou prilej de integrare și de sincronizare a culturii literare clasice românești cu umanismul european, în spiritul latinității etnice și lingvistice, precum și o contribuție originală care vine să demonstreze capacitățile reale de care dispune învățămîntul românesc pentru a-și consolida și valorifica participarea la această importantă manifestare. Trebuie adăugat faptul că sprijinul moral al conducătorului delegației noastre în Italia, prof. Alexandru Mircan de la Universitatea din București, a fost pentru noi inestimabil.

În ceea ce ne privește, sîntem conștienți de faptul că izbînda din acest an reprezintă un pas, doar unul, dar semnificativ, către reintegrarea creației, în spirit revoluționar, a culturii clasice greco-latine în alcătuirea omalei nouă al societății noastre socialiste.

Barbu POPESCU,
(premiul II cu medalie de aur)
Liceul „Zoe Kosmodemianskaia”
din București

„Notre Revue“ DU SOMMAIRE

- ⊙ **I. FISCHER :**
„...je suis bien loin d'être pessimiste quant à la destinée de l'humanisme roumain" (interview accordée au professeur P. Dima)
- ⊙ **Zoe DUMITRESCU-BUȘULENGA :**
„Notes sur l'humanisme de la Renaissance"
- ⊙ **D. PROTASE :**
„Unité et continuité sur le territoire de la vieille Dacia dans la période finale de l'éthnogenèse des Roumains (IV-ème - VII-ème siècles)
- ⊙ **Mihai NICHITA :**
„La naissance de la vie intellectuelle à Rome"
- ⊙ **Ioan MICU :**
„Avec Ovidius sur le bord d'Euxin"
- ⊙ **Gabriela CREȚIA :**
„Traductions roumaines d'Énéide"
- ⊙ **Eugen CIZEK :**
„Les courants littéraires dans la Rome antique"
- ⊙ **Lucia WALD :**
„L'héritage linguistique de l'antiquité gréco-latine"
- ⊙ **Gh. CEAUȘESCU :**
„L'Europe et l'antiquité gréco-latine"
- ⊙ **Zoe PETRE :** „La philologie classique et l'histoire"
- ⊙ **Dan SLUȘANSCHI :**
„La porte de la latinité"
- ⊙ **D. TIUTIUCA :**
„L'interdisciplinarité - un nouvel humanisme"
- ⊙ **Veronica MOCANU-HICEA :**
„Ștefan Bezdechi"
- ⊙ **Aurel CIULEI :**
„Tudor Vianu dans la culture roumaine"

„Our Magazine“ FROM the SUMMARY

- ⊙ **I. FISCHER :**
„...I am very far of being pessimistic regarding the destiny of the Romanian humanism" (interview given to prof. P. Dima)
- ⊙ **Zoe DUMITRESCU-BUȘULENGA :**
„Notes concerning the humanism of the Renaissance"
- ⊙ **D. PROTASE :**
„Unity and continuity on the territory of the old Dacia in the ultimate period of the Romanians'ethnogenesis (century IV-VII)"
- ⊙ **Mihai NICHITA :**
„The constitution of the intellectual life in Rome"
- ⊙ **Ioan MICU :**
„With Ovidius on the Euxin shore"
- ⊙ **Gabriela CREȚIA :**
„Romanian translations of „Eneida"
- ⊙ **Eugen CIZEK :**
„The literary trends in the antic Rome"
- ⊙ **Lucia WALD :**
„The linguistic inheritance of the Greek - Latin antiquity"
- ⊙ **Gh. CEAUȘESCU :**
„Europe and the Greek - Latin antiquity"
- ⊙ **Zoe PETRE :**
„The classic philology and the history"
- ⊙ **Dan SLUȘANSCHI :**
„The gate of the Latinity"
- ⊙ **D. TIUTIUCA :**
„Interdisciplinarité - a new humanism"
- ⊙ **Veronica MOCANU-HICEA :**
„Ștefan Bezdechi"
- ⊙ **Aurel CIULEI :**
„Tudor Vianu in the Romanian culture"

Colectivul redacțional :

PROFESORI : Petrache DIMA (coordonator), Tiberiu DIMA, Mircea DINUȚZ (responsabil de număr), Ștefan IONEANU, Petre MARINESCU, Carmen NAGLER, Dan POPOIU, Ion ROȘU, Ștefan VASII, Livia VRABIE.

ELEVI : Florin-Nelu BARBĂROȘIE, Violeta CHIPER, Adriana CONSTANTIN, Cezar CIUȚĂ, Sonia CIUBOTARU, Nicoleta CĂINAP, Iuliana DUMITRU, Nectara-Cerasela FOTIN, Cristina IONIȚĂ, George MOCANU, Viorel POPOIU, Corneliu TĂBĂCARU.

COPERTA I

OVIDIU,
portret realizat de
Cristea GROSU

Foto :	Radu GROZESCU, membru al Asociației Artiștilor Fotografi din R.S.R.
Paginatori :	Nicolae PRESCORNIȚOIU Nicolae LUPAN
Linotipiști :	Petrică HREANU Ion OPREA
Mașiniști :	Vasile NECULA Constantin POTÎRNICHE Alexandru BĂJENARU
Țuitoare :	Maria DURDUREANU Nicolina GHINEA
Legători :	Elena MIȘTOIU Maria TROFIN
Șef de unitate :	Cezar COJOCARU

REDACȚIA ȘI ADMINISTRAȚIA

Liceul „Unirea“ — Focșani
Str. Cezar Bolliac, 15 ; telefoane :
1 29 67 și 1 56 59
Căsuța poștală 110 ; cod 5 300
ROMÂNIA

Tiparul : Intreprinderea Poligrafică Bacău
Subunitatea FOCȘANI

DIN SUMAR

- ⊙ **I. FISCHER** : „...sînt foarte departe de a fi pesimist în legătură cu destinul umanismului românesc“ (interviu acordat prof. P. Dima)
- ⊙ **Zoe DUMITRESCU-BUȘULENGA** : „Note pe marginea umanismului Renașterii“
- ⊙ **D. PROTASE** : „Unitate și continuitate pe teritoriul Daciei vechi în perioada finală a etnogenezei românilor (sec. IV—VII)“
- ⊙ **Mihai NICHITA** : „Constituirea vieții intelectuale la Roma“
- ⊙ **Ioan MICU** : „Cu Ovidiu pe țărmul Euxin“
- ⊙ **Gabriela CREȚIA** : „Tălmăciri românești ale «Eneidei»“
- ⊙ **Eugen CIZEK** : „Curențele literare în Roma antică“
- ⊙ **Lucia WALD** : „Moștenirea lingvistică a antichității greco-latine“
- ⊙ **Gh. CEAUȘESCU** : „Europa și antichitatea greco-latină“
- ⊙ **Zoe PETRE** : „Filologia clasică și istoria“
- ⊙ **Dan SLUȘANSCHI** : „Teoria latinității“
- ⊙ **D. TIUTIUCA** : „Interdisciplinaritatea — un nou umanism“
- ⊙ **Veronica MOCANU-HICEA** : „Ștefan Bezedechi“
- ⊙ **Aurel CIULEI** : „Tudor Vianu în cultura română“

Roma. Columna lui Traian, unul din actele de naștere
ale poporului român